

М. Тучалевський

АРКА

ЛІТЕРАТУРА
МИСТЕЦТВО
КРИТИКА

ВИДАВНИЦТВО «УКРАЇНСЬКА ТРИБУНА»

МЮНХЕН 1948

АРКА

МІСЯЧНИК

ЖУРНАЛ ЛІТЕРАТУРИ, МИСТЕЦТВА І КРИТИКИ

Рік видання II

СІЧЕНЬ 1945

Число 1 (7)

З М І С Т

Людмила Коваленко: Страх • Іза Левкевич: З рідної землі •
Микола Зеров: Під новий рік • Володимир Кивелюк: Проблема візантинізму в малярстві • Олег Зуєвський: Вхід • І. К.:
Катря Гриневичева • Катря Гриневичева: Зустрічі з поетом •
Євген Маланюк: Осіння весна • К. Ф. Маєр: Новорічні дзвони •
Євген Оленський: Дещо про »різдвяне« в музиці • Улас Самчук: Дівоча кімната Лоханських • Єронім: З літопису •
Тодось Осьмачка: »Психічна розрядка« • Олекса Ізарський:
Дві зустрічі • Степан Риндик: Олександер Великий • Волдо
Френк: Кімната • Докія Гуменна: Епізод з життя Европи
Критської • Святослав Гординський: Одинацятнадцять днів на
океані • Борис Крупницький: Пилип Орлик і Сава Чалий
в історичній новелі • Гр. Шевчук: »Материнки« Р. Вишневецької • Літературні новини • В. К-о: Українська мистецька
виставка в Регенсбурзі • Образотворче мистецтво • Ю. Ко-
сач: Дві вистави в театрі В. Блавацького • Театр і музика •
Кіно • Ілюстраційна екладка: Св. Николай, мозаїка з церкви
св. Софії в Києві.

Головний редактор: Юрій Шерех

Образотворче мистецтво й оформлення: Яків Гніздовський

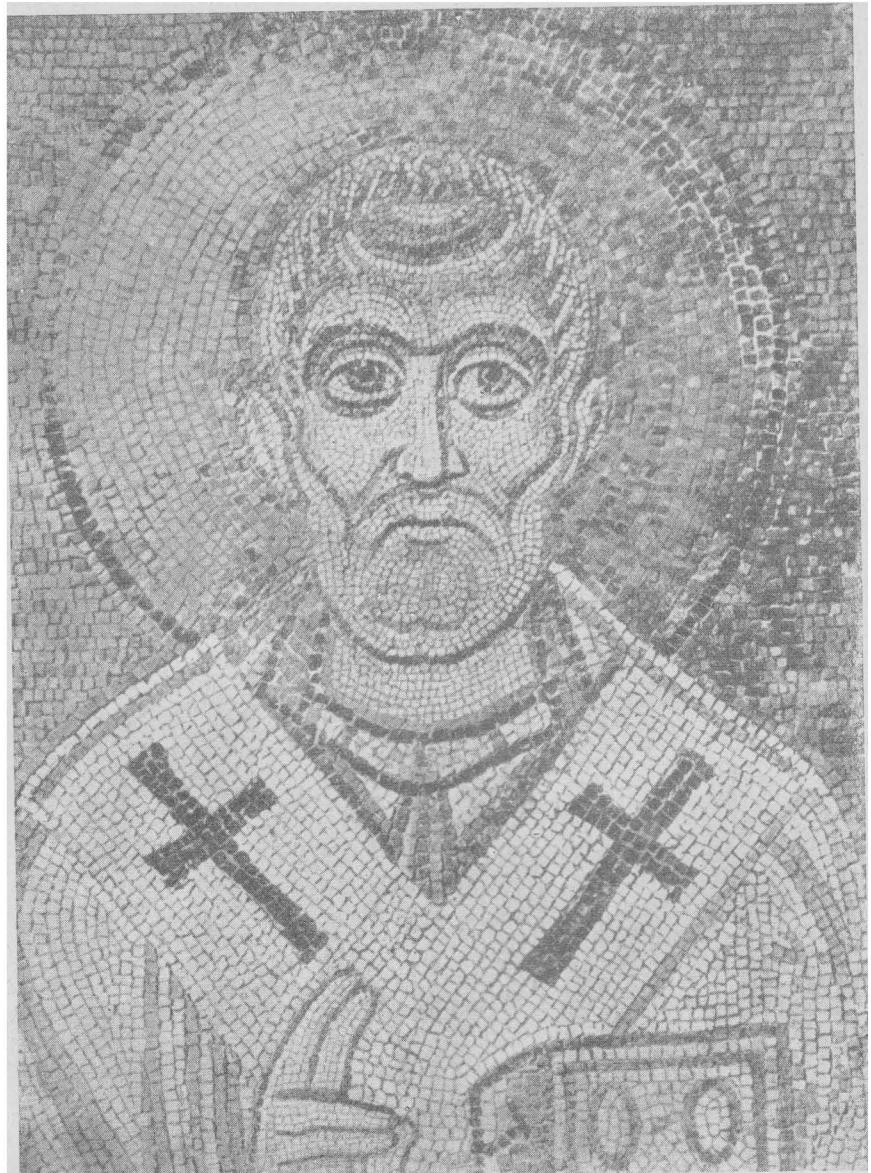
Секретар редакції: Яр Славутич

Приймальні години редакції: вівторок і п'ятниця 10³⁰ — 12 год.

Адреса Редакції: Мюнхен, Даахауерштр. 9/II — Адреса Адміністрації: Мюнхен,
Фюріхштр. 53/II • „ARKA“ Monatsschrift für die Literatur, Kunst und Kritik •
„ARKA“ — Literature, Art, Criticism • Authorized by Civil Affairs Division
EUCOM APO 757 • Responsible editor and printer: Wasyl Pasiczniak.

Druck: B. Oldenbourg, Graphische Betriebe G. m. b. H., München

СВ. НИКОЛАЙ
мозаїка з церкви св. Софії в Києві (1037)

АРКА

число 1 — січень 1948

ЛЮДМИЛА КОВАЛЕНКО

C T P A X

Прощаючись, царі дякували за гостину і обіцяли повідомити тетрарха, щойно дійдути своєї мети. Той прикладав руку до серця, кивав головою, усміхався. Виконував увесь ритуал щирого і дружнього розставання, ритуал стільки разів пророблений, що вже не стежив за своїм обличчям і рухами.

Невідступно думав свою думу: «Знайти! Схопити!» Не помічав, як рука судомою вплилася в рамено східного царя. З бронзового обличчя здивовано глянули на нього велики проникливі, мудрі очі і спинились вражені: обличчя тетрарха викривлюєсь дикий, несвідомий острах. Поклав свою руку на руку тетрарха, що звільнити рамено, але рука вже розм'якла, вже гладила його рамено, вже в куках очей натягнув тетрарх добродушні зморшки, розціпив стиснуті зуби, покотив покоями своє наїлагідніше і підлесливе »хе-хе-хе«, що завжди так добре допомагало з римлянами. І вже одійшов од нього, вже був біля черного царя з півдня, вже тиснув його за рамено і тільки хитнув головою, коли східний цар промовив:

— Оставайся здоровий, тетрарху.
Вийшли.

Тетрарх лишився стояти серед покою, вмурувавши погляд у завісу, що колихалася за ними, виграючи в світлі світильників кров'ю і шкарлатом. Знав, що не повернуться до нього, не повідомлять, затаять, де лежить Новонароджений Цар і Володар.

А він мусить знову жити і боятися. Щохвилини боятися, що з'явиться хтось і одбере у нього владу і царство. Що вже десь росте той, хто знищить його, тетрарха.

Завсіч вигравала кров'ю. Кров'ю вигравало все життя тетрарха. Все життя в жадобі влади і в страху, що втратить її. Все життя в підозріннях, злості, страху, ненависті.

А тепер це вже стає смішним. Він, тетрарх, мусить боятися Дитяті. Новонародженого, що його прихід в життя осяяла нова незнана зірка. І царі ідуть поклонитися Дитяті. Не йому, не тетрархові, а тому малому, невідомому. Вони не знали навіть, що тут Юдей і що в тій Юдеї він тетрарх. Тільки тут, тільки тепер довідалися про це.

Зависть гіркою гарячкою прошила серце і запеклася в ньому виразкою. Його повинен знати світ, його — тетрарха. Його ім'я повинно стати безсмертним і вспівувеним у віках. До нього повинні йти царі на поклоніння, у нього мудреці повинні шукати поради...

Зависть капнула на серце знову, і воно завмерло від люті. Тетрарх підійшов до завіси, зірвав її і по-

чав рвати згори додолу. Спочатку методично, майже спокійно. Далі все швидше і швидше, напружуши м'язи і вишкірюючи від зусилля зуби.

Чорні раби, що стояли на варті перед покоем, дивилися один на одного і не бачили тетрарха, не бачили завіси, що червоними стрічками розліталася навколо. В вибалушеніх очах проскокував жах і зараз же притухав: було небезпечно для життя бачити тетрарха в хвилини його гніву.

Тетрарх раптом захитався, між губами показалася піна, рештки розірваної завіси плямою крові впали на підлогу.

— Варсаву, — прохрипів тетрарх.

Раб, що стояв по лівий бік дверей, кинувся бігти. Той, що лишився, скосив усілід за ним тоскним поглядом. Так дивляться поранені на тих, що тікають з поля бою і кидають їх. І знову закам'янів.

Тетрарх не вмів чекати.

— Варсаву! — хріпів він. — Де Варсава?

Але Варсава вже біг. Жовте гостроносе обличчя зникало і з'являлось перед тетрархом у швидких і частих поклонах. Чорні очі розглядались навколо, намагаючись розгадати, до чого кликано Варсаву і що він може з того мати.

— Варсаво, — вчепився тетрарх в його руку. — Ти повинен...

Він спинився і глянув на рабів. Той, що був з лівого боку, дивився на нього, сподіваючись нагороди за швидко виконаний наказ.

— Іди геть, — махнув тетрарх другому, — і той поспішив вийти в сіни, в двір, в поле, десь далеко, де видно зорі і можна до хати.

— Убий цього! — вказав тетрарх на раба. — Ніхто не повинен знати, що я тебе сьогодні кликав.

Раб упав навколо, і Варсаві зручно було убити його.

— Тепер слухай, — зашепотів тетрарх, одводячи його від трупа. — Візьми воїнів і простеж, куди пішли ці троє. Уб'еш того, кому вони поклоняться. Якщо ж не знайдеш його...

Він на хвилину втратив голос, а Варсава зблід. — Коли ж не знайдеш його, — ще тихіше шепотів тетрарх, нахилившись до самого вуха Варсави, — то уб'еш усіх дітей у Віфлеемі.

Він почув, як смикнулось плече Варсави під його рукою, здушив його міцніше і вів далі: — Уб'еш усіх дітей у Віфлеемі від двох років і до тих, що щойно народилися. Ти чув мене?

— Чув, володарю, — так само прошепотів Варсава.
 — Зроблю, як ти кажеш.
 — Але коли хоч одна дитина лишиться живою, — то умреш ти, — шепотів тетрарх далі. — І не тільки ти. Умре твій батько, твоя жінка, твої діти. Знай це. Тепер іди.

Варсава склишився тетрархові до ніг і вийшов.

— Цей уб'є, — тихенько сказав собі тетрарх. — Він теж боїться. Він уб'є.

Він глянув на трупа, що вже почав костеніти. Калюжа крові горіла справжнім шкарлатом поруч зблідлої завіси.

— Вони всі уб'ють. Будуть убивати один одного, коли я накажу. Поки бояться. Й можу наказати їм убити. Це є влада.

Він тихенько, з насолодою розсміявся.

— Нехай шестять ті три дурні. Хай шукають. Я шукати не буду. Я значу всіх дітей. Накажу убити, і їх не стане. І іхнього Новонародженого теж не стане... Буду тільки я. Всемогутній і безпечний, я накажу дати людям хліба... Дам їм одяг, оліви, грошей. Обдарю первосвящеників і накажу писцям написати про мене довгі суворі хвали. Про мене, про мої добрі вчинки і добродійства. Звелю викарбувати хвалу мені на монетах — і славитимуть ім'я мос в віках, як ім'я праведного, милосердного і доброго володаря.

Втішений, він переступив через трупа і пішов до відпочивальни.

Тетрарха звали Ірод.

Л. Коваленко

ІЗА ЛЕВКОВИЧ

З РІДНОЇ ЗЕМЛІ

Різдво і різдвяні звичаї

Звичаї кожного народу своїм корінням сягають в сиву давнину. Давні вірування і обряди прикріпилися до християнських свят, і ми дотримуємося їх. Так, мовляв, діди робили — і нам так «годиться» робити! Нитка традиції в'яже нас тісно з минулим. Сьогодні, серед чужого оточення, з тим більшою наполегливістю ми повинні зберігати традицію, привезену в нашій пам'яті з рідної землі.

Пишучи тепер про різдвяні звичаї, за джерело беру не друковані етнографічні збірники, а оповідання наших »ділі« з сіл Лисятичі, Воля Задоровецька, Г'ятничани і Покиничі (всі — повіту Стрий-Долини) про те, як вони на рідній землі обходили різдвяні свята, зберігаючи всі старі звичаї.

В хаті. Ще задовго до Свят-вечора жвавий рух по хатах. І порядок треба зробити, все попрати (між святами не буде часу, а по Йордані 9 днів не вільно!), спекти хліба, вибрести пшеницю на кутю та обтюкти її в ступі. А вже в день Свят-вечора всі мають роботи повні руки, від найстарших почавши, а на дітях скінчивши. Господина, крім роботи, має вічну журу, щоб якого звичаю не обминути і не напитати цим біди, щоб задоволити всіх — живих і мертвих. Рано, коли розпалиє на вечерю, обов'язково мусить взяти курку чи півня під пахву (старі бабці ще щось приговорювали до них!). В сіннях треба поставити обруч, всередину насыпти збіжжя (передважно пшениці) для курей, щоб не розбігалися впродовж року. Наставляє страви, а їх немало має бути, аж дванадцять!

В хаті спокій, жадних прокльснів, ні сварок. На мову треба також уважати, бо ануж скажеться якесь слово, що його в день Свят-вечора не можна говорити, а біди буде цілий рік. Ось, наприклад, дитина скаже »мак«, і вже з бліх не отріпається до наступного Різдва. Треба макові дати в той день загальну називу — зерно!

На господарстві. Часто так буває, що у сусіда по-зичать щось із господарських знарядь, чи ціп, чи точило. Годиться це віддати, хай річ святкує у свого господаря. Господар зрання робить порядок у стайні коло худоби. Витягає найкраще сіно, щоб і худоба знала, що свята надходить. А коли, не дай Боже, — господар недбалий або лише на Свят-вечір не обійшовся з худобою як слід, то вона ввечорі поскаржиться Пану Богові, заговоривши людською мовою. Вечеря для всіх мусить бути в один час —

і в хаті, і в стайні. Двері до стайні слід добре закрити, а на охорону перед чарівницями треба поставити »ожі«, кощобу — та ще й борону дотори зубцями.

Дехто і за мишей не забувся! Сіє зерном по хаті, коморі і стодолі, щоб не шкодили »ані в полі, ні дома, ні ніде«.

До першої зірки. Весело »булькає« капуста, суш, квасоля у горщицях. Жваво вмиваються діти і челядь та одягаються в свяtkове »шмаття«. Вже від полуночі бігають діти до вікна, жадібно виглядаючи першої зірки. Вони так хотіли б скоріше дочекатися куті, бож і вони сьогодні ще не їли! Хай в цей день ідять лише малесенькі діти або хворі і немічні старі!

Сонце клониться до заходу.

— Ану, хлопчики, біжіть но на найближчу грядку і політь, політь добре, хай пшениця в полі не заростає бур'яном!

Як скоро побігли, так ще скоріше повернулися та з подвійною нетерпливістю очікують вечора! А на дворі — так поволі смеркає! Це лише ім так, бо у господині дуже швидко час втікає! Ще треба запреники докінчити і кутю заправити медом і маком (а ней тебе, — таж зерном — і сама забула, що не можна так називати!) і стіл накрити. Ні, треба таки вже накривати, бо батько з сином несуть сіно-діда і сніг-дідуха »Василя«. Перший іде син з »Василем«, відчиняє двері — а за ним батько. В хаті, як хором, малі діти наввики передки приговорюють: »Кво, кво на Різдво, в нас яйця, в баби кури, а в сусіда запортки«. Але скоро затихають, бо лунають важкі слова побажань батька! Він складає діда під стіл, притрушує лаву на покутті сіном, і на це син ставить »Василя«. Господар ще вносить до хати леміш або »переднє желізо« від плуга, камінь, серп або косу, впускаючи пса і кота. Леміш, камінь і серп кладе під стіл і прикриває сіном. Якщо вініс косу, — то ставить її в кут коло мисника. Треба теж не забути зарубати сокиру в кут хати, в підвалину, щоб »зуби заціпило ворогам«.

Господиня накриває лави »скатертинами« і приготовляє стіл. Господар або його найстарший син затикає піч »заткальницею« і замашує челюсти глиною. Це охоронить увесь рід від злих людських поговорів.

— А ви, діти, пильнуйте, щоб від сусіда хтось не вкрав у нас нарубаних дровець з дрівітні, бо кури, хоч держатимутся купи (на те обруч зрання стойть у сінях!), але нестися — то ні!

А дітвора, як мас берегти, то скоріше побіжить і входить полінце у сусіда, а тоді можна і цілу хуру дров забрати, чари вже не діятимуть.

Господиня бере в льняну ганчірку всі роди збіжжя й срібні гроши, ставить це на столі з льняним повісом. Це все притрушує сіном і накриває скатертю. На збіжжя і повісмо кладе два житні хліби з витисненими округлими знаками, що називаються: спідній »Маланка«, а верхній »Василь«, або прямо таки — »Васильники«. Хліби обвиває зі споду вінцем з часнику (святовечірній часник не лише сьогодні потрібний, але також на Йордан, ну і, якби була родільниця в хаті, то доки дитина не охрещена, треба їй зав'язати зубок в пазуху сорочки). Зверху на хлібах свічка, а побіч ставить »дійницю«, калачик з діркою і кутю в макітрі. Треба теж обкурити ладаном три рази стіл і кожного з членів родини. »Шмаття«, що висить на жерді і цвяхах, скоренько треба постягати і покласти на ліжко!

Вечеря. Нарешті дити дочекалися першої зірки! Всі заходять за стіл. Господар запалює свічку. Поважно лунають слова молитви. Запах ладану розходить-

ся по хаті, — його господиня покладає в черепку під стіл. Насамперед, треба нагодувати дідуха »Василя! Першу ложку куті дас господар йому, бо й »він і померші душі їдять! Так ложка стирчить у снопі до Нового Року. Другу ложку господар кидає навхрест до стелі, в сторону Поділля, щоб був урожай на пшеници, в сторону пасовиська, щоб худоба здорована весну виходила на пашу. При тому приговорює: »щоби брикали воли, корови і ми були здорові!, і покликав горобців: »Ходіть горобці, їжте нині пшеници всі, як нині не прийдете — то завтра не імете! Всі наставляють руки і ловлять рештки куті, що падають. На кого впаде, — кажуть, що на нього сяде рій!

Тепер господиня бере ложку і кидає до дійниці куті, а також і калачик. З кожної страви, скільки худоби, стільки ложок слід вкинути до дійниці. Шойно тоді починають їсти кутю, по старшині набираючи з макітри. Опісля їдять капусту, борщ, квасолю з варом, підпалені гриби, рибу, голубці і

Рождество Господне

Вовче (XVI ст.)

часник. Заїдаючи обов'язково необираний часник, приговорюють: »Не луп'ю ті, часничку, до тіла го-лого, щобись мене хоронив від усього злого!. Не забувають натерти ним долоні й чоло. Потім їдять вареники з олією і пампухи з медом. Можна при вечері випити і горілки, але не більше як сдну-две чарки, бо пиячти не випадає!

Під час вечері не можна спиратися на стіл, бо будуть крижі боліти при жатті, ані пити води — бо вживана не заспокоїться спрага. Як хочеться чхнути, треба стриматися, бо хтось з родини або навіть той, хто чхнув, не діждеться другого Святвечора! Який буде врожай на льон, можна виворожити, витягаючи під час вечері сіно з-під скатерти. Якщо довге — то буде високий, коли коротке, то низький.

По вечери. В спокої і повазі, згадуючи померлих або неприсутніх, для яких також була ложка на столі, — вечерю скінчили. Перехристившися — починають колядувати. Той, що цього року буде па-

сти худобу, робить перевесельце з »діда« і зв'язує ложки докупи, щоб худоба не розбігалася по пасовиську.

Діти мають справжнє дозвілля! Лізуть під стіл і квокчуть: »куд-кудак, куд-кудак, знеслам яйце як кулак«. Борючись головами докупи, говорять »бу-бу« (хай худоба буйна буде!) Хтось із старших дітей іде з вечерею до бабуні чи тіткі. Дівчата вибігають на поріг і слухають: з котрої сторони загавкає пес, звідтіля буде суджений! Рахують також коли в плоті, цікаві довідатися, на що випаде останній, чи на вдівця чи на молодця. (Злосливі піарубки, як не долюблять котрої дівчини, намажуть кілля дьогтем!). Щоб упевнитися, набирають рубані дрова на наруччя і в хаті ще раз перелічують.

Господиня вже тепер турбується майбутнім урожаєм і, щоб знати, який він буде, накладає на тачалку жевріючих углячків, називаючи кожну купку то пшеницею, то рижем та коноплями, то льоном. Котра грань спопеліе набіло, це буде добрий »полон«, котра начорно, — напевно буде злив! І на небо заглядає, чи зоряно надворі. Якщо так, то кури будуть нестися. Господар знову дивиться, на яке збіжжя скидається паморозь — то на таке буде добрє поліття.

Погасла свічка на столі. Прибрано посуд зі стола. Але на Свят-вечір мити його не годиться. Щойно на другий день зроблять з ним порядок, зливки дадуть худобі, а трохи цих »помий« зіллють у пляшку. Вони допомагають від »в'їдів« і хоронять худобу перед уроками (покропивши її). Стоїть кутя коло »Васильників«. Може якийсь подорожній зайти, тож треба його погостити (якби він не схотів іти, то пшениця заросте), а може і душі померлих...

Лягають діти спати на сіні (— лише не качайтесь, бо виляже збіжжя!). Світиться лямпа цілу ніч, а старші взагалі не сплять, бо до дня і так треба встать!

Різдво. Раненько вводять »полазника« (молодого бичка) до хати. (Правда, в деяких селах вводять його аж на Новий Рік!).

Його гостяє травами з дійниці, а на рів накладають калачик. Запровадивши до стайні, господар ділить калачик поміж усією худобою і частусє свят-вірньюсю їжею.

Не добре ворожити, якби що »наднесло« якусь жінку до хати.

Дзвонить дзвін до церкви! Господар чи господиня кладе за порогом кожух, вивернений вовниною дотори, а перед порогом запалює березову скибку. Ідути до церкви, треба переступити цей вогонь і стати ще ногою на кожух. Тепер можна сміливо виходити на двір, бс все »найгірше« вже перейшли. Дівчата і хлопці запам'ятовують імена перших стрічних, бо так будуть зватися їхні суджені.

Пополудні збираються парубки з музиками на коляду. Весело тоді, в дорозі між хатами грає музика коломийки! Колядують кожному, не минаючи ні бідного, ні

багатого (хіба що когось громада не любить, бо сварливий то чоловік). Як прийдуть до хати, з котрої є один з колядників, то він просить ціле товариство до середини, де всіх частують, розважаються і навіть один-два танці тають.

Не лише парубки ходять з колядою, але також господарі з дзвінком, »пастирі« і діти з козою. Пояза кози викликає захоплення у дітей, бо вона мекає як жива і часами »буща«. Діти і пастирі до кожної хати вже не заходять.

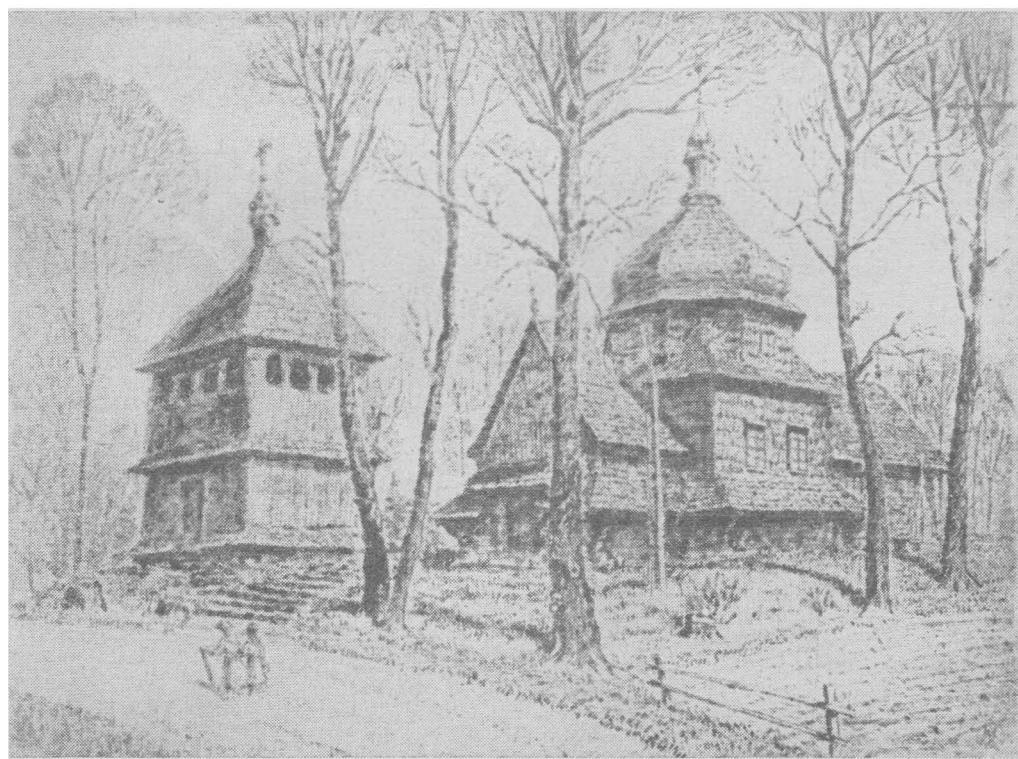
Інші люди сидять дома, а у відвідини ходять щойно на другий день, що зветься »зоора«. Цього ж дня раненько згортають »діда« з підлоги, замітають хату, виносять на город і палять.

Третій день — Степана. Хай но жінка якогось Степана забуде горщик на дворі — то на збитки її поб'ють! Це, мовляв, на звеличання! Але не лише Степанам таке щастя, бо »тішаться« ним також усі Маланки, Василі й Івани!

Новий Рік. Увечір перед Новим Роком господиня наливає горнятко води. Вранці міряє цю воду, чи її прибуло. Якщо так — то прибуде її вік, як убуло — то вкоротиться.

Вночі, опівночі, ідуть хлопці з »вінчівкою«, але тут вже не обов'язково зайти до кожної хати. Ідуть до тих, до кого бажають!

Раненько господар виносять »Василя« з хати до стодоли, де його вдаряє 2—3 рази ціпом. Збирає це зерно і йде сіяти до хати. Як я вже зазначила, в деяких селах вводять »полазника« аж на Новий Рік. В хаті господар засіває, приговорюючи: »Сійся, родися, жито, пшениця і вся ярина, на щастя, на здоров'я, на Новий Рік, щоби бродилося, як торік: коноплі під стелю, а лен по коліна, щоби нас хріщених голова не боліла«. Частусє »Василем« »полазника«. Всі одержують також по скибці хліба, цілушки засушують на »засівник« (на весну бере його господар, і вкладає до зерна, як їде перший раз сіяти), а решту господар крає до миски, виводить »полазника« і в стайні ще »гостює« »Василем« решту худоби.

Антін Малюца

Дерев'яна церква з дзвіницею (графіка)

Стола не вільно було рухати від Свят-вечора. Тільки на Новий Рік витягають серп, леміш і камінь і виносять «діда» з хати (його треба заховати до другого Свят-вечора!). Господиня витягає срібні гроши з льняної ганчірки, що були під «Васильниками», і кидає до миски, куди влила цю воду з горнятка. Всі миються, набираючи у руки воду з грішми, і потирають по лиці, щоб було чисте, »як то срібло«.

Хату замітають ще до дня, а вінник і сміття викидають за ворота.

Як з цього виходить, — довго спати не можна, а старші взагалі не сплять. Очікують Нового Року — а потім це все треба поробити перед сходом сонця. Бо може хтось зайти до хати, якийсь хвірій чоловік, не кажу вже про жінку — тоді треба було б поховати всі добре сподівання на цілий рік! Жиди ходять також сіяни.

В хаті цілий день повна гармонія. Як котресь з дітей, щось навіть і »збройтесь« — то кару відкладають до завтра.

Йорданські Свята. Рано на Водохрищі господиня розчиняє тісто і робить ним хрестики по єсіх дверях. Господар приготовляє дерев'яні хрестики на криницю і на кожний стовп при брамі. До тих хрестиків прив'язує стебелину вівсяного дідуха і зашуншує городову васильку.

Господина розпалює на вечерю, при цьому всі діти квокчуть — щоб ранні були кури. На спід горщика, в якому варяться голубці, — робить хрестик із соломки. Сьогодні вже немає стільки роботи, що в день першого Свят-вечора, так що частина домашніх іде до церкви. Той, хто має принести свячену воду, кидає в дзбанок головку часнику, стебельче дідуха і городову васильку. Вертаючись з водою, найперше треба влити її до криниці, а щойно тоді нести до хати. Всі члени родини, по старшині, зробивши на собі знак хреста, п'ють водичю і натирають нею очі і чоло. Господар трохи свячену воду вливав до дійниці, робить з дідуха кропильце, бере в ложку куті і головку часнику, одягається в кожух додори всвію і йде кропити господарство. За ним ідуть його сини, також у вивернених кожухах з »закусовниками« (коржики з білого тіста) на тарілці. Кропити починає навхрест хату, комору, стайню й стодолу, ніде не зачіняючи за собою дверей. В стодолі мовить молитву, кидає в кут куті з ложки, запихає часник у збіжжя (щоб миші не гризли) — і їсть »закусовники« з синами. Це вперше можна їсти надворі від Свят-вечора.

Господина або її дочка місить тісто на пампухи. Руками з тістом треба потягти овочеві дерева в саді, щоб добре родили. Приготування до вечери подібні, як на перший Свят-вечір. Те саме сіно, що було

під »Васильниками«, кладуть знов під хліби, що тепер називаються Маланка і Іван, або знов таки обидва »Івани«. Сніп внесяте знову (дідуха), він тепер зв'ється Іван. При вечері скидають з кожної страви, беруть навхрест, стільки ложок, скільки є штук худоби, — до дійниці зі свячену водою. На Йордан »гостюють« цим худобу.

По вечері щедрують хлопці дівчатам, а дівчата хлопцям, зачинаючи щедрівку ім'ям того чи тієї, кому щедрут.

На Йордан вмиваються рано свячену водою і йдуть до церкви (не сідавши), а відтак на річку, де буде свячення води. На річці парубки ще в навечер'я роблять однорамений хрест з льоду і його прикрашують. Бувають зими, що не можна на Йордан вирізати хреста з льоду, тоді роблять з дерева, обливують водою, і він обмерзає. По посвячені люді набирають води до дзбанка, в якому — як переднього дня — на дні є часник і стебельче з дідуха, і вмиваються на річці. Були і такі, що купались!

Повернувшись до хати — обідають. Того ж дня не щедрут. Свячену воду зливують до пляшки і тримають цілій рік проти всяких чарів, »в'їдів« і, як є »зле« місце, то скроплюють.

В день після Йордану, на Івана раненько, до дня, господар виносеє дідуха і »діда« з хати. Переvelleсьями з дідуха зав'язує овочеві дерева. Ще й сокирою грозить, що як не буле родити, то зрубає! За деревом обстають діти і просять не рубати, бо буде родити! Діда палять! Ще не світає, а по всіх городах в'єсело палахкотить дід! А крик такий у селі з усіх закутків лунає: »полон, полон, зі всіх сторон, на нашу ниву, — щасливу годину, на наше чудо, щоб хліба було повно!« В деяких селах то хлопці ще зносили потрохи »діда« на одну купу і палили т. зв. »громадського діда«. Правда, не завжди цей звичай добре кінчався, бо часто-густо до цього втручалася поліція, і хлопці замість побавитися — опинялися на довгі дні »за кратами«. Чужі не розуміли наших звичаїв!

Сіно з-під »Іванів« ховають і вистеляють ним гнізда квочкам.

На Івана тяжко працювати не годиться! Борони Боже сокирою або худобою! Жінки чи дівчата можуть пір'я дерти і вперше від Свят-вечора беруться за веретено. Молодь забавляється — і, як токажуть, — йде »свадьба« по селі! Не один приемно згадує цей день!

Вже кінчилися свята, немає »діда« і дідуха в хаті! Поволі село починає повернутися до нормального життя з його щодennimi турботами!

Іза Левкович

МИКОЛА ЗЕРОВ

ПІД НОВИЙ РІК *)

Ішов додому. Цукор ніс пайковий
І думав про гіркий щоденний труд;
Разком огнів світився Голлівуд
У чарах новорічної обнови.

Скрізь шаруділо: радий і святковий,
Настрітів незнаному збирався люд;
Мороз прибраз весь учорацький бруд,
Що серце тис і накладав окови.

Минала заздрість, тамувався шал:

— Шо ж, хай вершиться бідний ритуал
Вітання рядового пілігрима;

Хай рання юнь, надіями рясна,
Схилляється бездумними очима
Над склянкою рожевого вина.

1.1.1932.

*) Сонет друкується вперше. В побутовій мові киян Голлівудом називано напівжартома київську кінофабрику.

ВОЛОДИМИР КИВЕЛЮК

ПРОБЛЕМА ВІЗАНТИНІЗМУ В МАЛЯРСТВІ

На рубі двох світосприймань: антропоцентричного Заходу і пантеїстичного Сходу з'явилося візантійське мистецтво. Із Заходу візантійське мистецтво переносить людину, як найвищий земний твір, гідний зображення в мистецтві. Із Заходу воно завойовує рельєфність і моделюючи, запозичас фронтальність схематичної профільності, як це було в старовинному Єгипті й Асирії.

Зі Сходу візантійське мистецтво бере площинний,

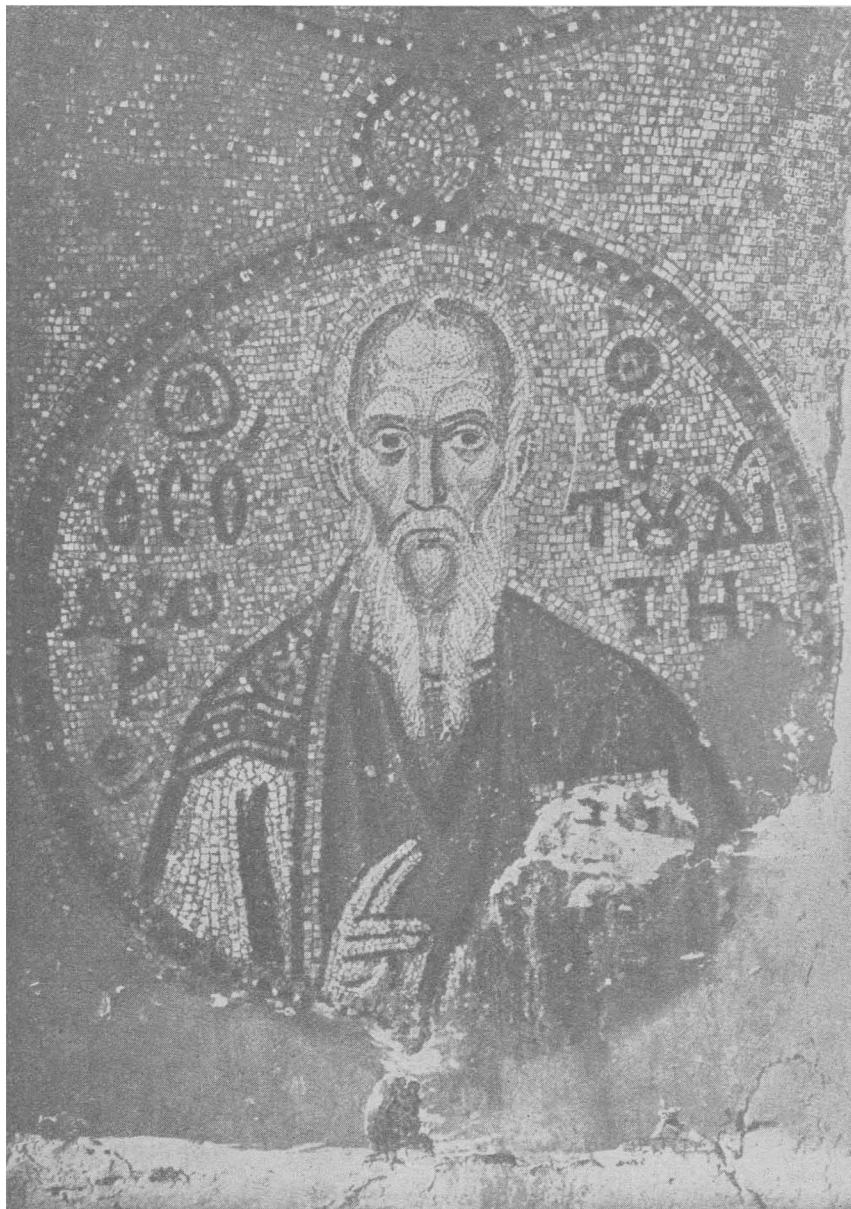
двовимірний декоративізм, певні риси деіндивідуалізації, лінеарну арабескову графічність та яскравість фарб, яку, як варварську, нехтував античний греко-римський Захід.

Чинником, що якнайбільше заважив на розвитку світосприймання при розбудові візантійського мистецтва як безпосередньо, так і посередньо, було духовенство. Його роля позначилася саме на внутрішній, психологічній стороні візантійської іконографії. Воно перелило в ній увесь зміст свого глибоко пронизаного релігійністю світогляду. Воно було збудником і духовним джерелом візантійського мистецтва.

Духовенство засновує й утримує при монастирях іконографічні школи. Зберігаючи дух аскези, плекаючи покору й смирення, доведені до самозреччя, ченці найбільше могли відчути й передати в мистецтві високий гіератизм і молитовну екстазу, піднесену до меж містики. Тому немає нічого дивного, що тодішній мистець у монастирському затишку, приступаючи до молитви, наперед постив і молився до свого патрона, апостола Луки, щоб зволив водити його пінзлем, як про це пише в «Герменії» чернець Діонісій.

Після геленістичний світ дав візантії клясичну постать, яка з'єднує в собі погідність, спокій і рівновагу. Переїмаючи античну спадщину, візантійська іконографія зберегла цю клясичну статику пози: чи постать сперта обома ногами на ґрунт, чи вона в легкому контрапостовому русі, чи в трічвертному повороті, — вона не знає різких порухів та ракурсових скорочень. Нерушна монументальність — ознака візантійської іконографії.

Під впливом Сходу, з одного боку, та Церкви, з другого, візантійська ікона модифікує античну спадщину. Зберігається тільки пластичність голови, ліку. Саме лік як вияв духу, що живіє екстазою, й вічно незнищеннего в матерії, домінує над усім. Усе інше, фізично-тілесне — це часово-тіліна плоть, це заперечення Духу, — і тому воно дематеріялізується й зображення людської постаті зводиться до плоскої схеми, замкненої контуром. Тому у візантії ми не стрінмо рельєфної моделляції згорток одягу, яка була б до певної міри тлумаченням скритої під нею форми тіла; це суперечило б площинним поняттям Сходу й догматичним та канонічним настановам Церкви. Рельєфність форм заступає чи то сама лінія, чи лінія з паралельно прокла-

Св. Теодор Студит — мозаїка з церкви на острові Хіос (1042-1056)

деними біля неї пробілами. Ці лінії, чергуючись у певному логічному порядку, — то прямі, то гострокінчасті, то еліпсоваті або заокруглені, — ідуть за будовою кісток. Вони або контрастиють між собою, або, доповнюючись, спілтаються в гармонійний ритм, який і надає іконі, в наслідок переваги лінеарного елементу над кольористичним, тієї притаманної іконі графічності, що й зумовила саму назву: «іконографія», «іконопис». Тут можна було б підкresлити, що характер одягу — спіднього хітона і верхнього, накиненого, згори гіматіона, як і лінеарне розбиття їх на іконах в візантійській іконографії були успадковані від античної, грецької традиції. Але розуміння характеру одягу затрачується частково в міру віддалення від осередку. Візантії. А на Півчочі, у слов'янських землях, у наслідок копіювання ікон з кальюк-перекладів, змалювання одягу буває деколи взагалі поズбавлене всякої логіки.

На окрему увагу заслуговує те видовження поз, що витворилося в іконописі під прямим впливом Церкви. Грецький античний канон визначає довжину людської постаті мірою 7—8 голів. Ікони часто переступають цей грецький 7—8 головий канон, сягаючи 12—13 голів. Видовжені постаті ще більше втрачають матеріальну вагу, а худорлявість аскетичних ликів ще різкіше підносить враження гірератичної цілості.

Жадне інше мистецтво не висловило краще в такій ляпідарній, а заразом довершенній, синтетичній формі своїх аскетично-містичних стремлінь до по-toїбічного й вічного, як візантійське мистецтво, представивши Бога, Духа в абстрактній плоскій формі, як Пантократора, грізного судю й володаря світів, який, глядачи з бані, наче з небес, благословляє Ним створений світ або, держачи персти свої на книзі буття, вказує, що Він є альфа і омега, початок і кінець світу.

Античній грецькій різьбі чужа передача психічно-інтелектуального, внутрішнього життя. В ній фізичне бере верх над душевним, тіло домінує над духом. Уся краса античної пластики в гармонії й здоров'ї людського тіла. Для вияву душевних переживань тут немас місця, вони порушили б гармонійний ритм рівноваги й спокою.

Візантія зовнішній красі античних греків протиставила внутрішню красу, вроді плоті — вроду духу, фізичній — метафізичну. Ми не знаємо, що думали б грецькі статуй, але в візантійському мистецтві лики святих сповнені духового життя. У безруси, в застиглій позі, вони байдужі до цього світу; вони ставляться пасивно до поцейбічної дійсності, уся їхня увага склерована на потойбічне, туди, де останньою метою життя є вічність. Їх широко розплющені очі оглядають не довкільну зовнішність, а, задивлені в себе, глядять в середину власної душі, в цей інший, душевний, іматеріальний світ.

Мати Божа Одігітрія — мозаїка з церкви св. Луки в Phokis (998—1050)

Візантійське мистецтво вільне від динамічного виразу й жесту, йому чужа афектація. Його емоційна сила в самопожертві, в тому настрої, у якому, підносячись до Бога, вгору, внон підносить туди й нас. Візантіка не знає розніженості, почуттєвої екзальтації, чутливого психологізму. І в цьому відміна візантійського мистецтва від італійського мистецтва Ренесансу. Візантійські святі із стінописів та ікон не чекають на вшанування від людей. Вони самі моляться, поглинені молитвенною екстазою, в прагненні божого, тоді як сці Мадонн і святих Ренесансу звернені безпосередньо на глядачів, чекаючи від них на молитви й поклони. Візантіка не знала будь-якої перспективи, як не знав її і Схід, тому у композиційному підході, спертому на засади симетрії, вона групуете усе *тільки на першому пляні*, а у випадках стовпління розміщує фігури один над сдічими, як це робить і Схід, розкладаючи їх на площі. Тло у візантійському мистецтві в доповненні до фігур має пояснювальне значення, — місця дій або є чисто декоративно-композиційний елемент дотримання рівноваги мас в іконі. Щодо елементів пейзажу, як от гори, річки, дерева, будівлі, то хоч вони й стоять на одному пляні з постаттю,

вони ніколи не рівнозначні їй. На фресках і іконах вони мають чисто символічне значення; подані стилізовано, вони сходять на абстракцію. Цим візантійське мистецтво відрізняється від сприймання і зображення, прийнятого мистецтвом Сходу: де всі елементи, кинені, наче квітчастий орнамент на килим, однаково важливі.

Іконографія Візантії не знає реалістичного зображення особи. Лик святих, піддаючись ідеалізаційній схемі, наближався до певно-означеного типу. Їх голови невеликих розмірів, овальніші — у жінок, — з глибоко впалими змушеними очима, тонкими устами, та графічним розробленням в орнамент волосся, бороди та вусів. Пластики лица досягалися нашаруванням відтінків вогр — а на опукліші частини накладано ясні «пробіли». Згодом установилися певні канонічно означені типи — з окресленням у прип'исах їхніх головних ознак і атрибутів. Приписи ці масово поширювались через переклади — кальки, доводячи у слов'ян до стандартизації типів, як це фіксують старі «Подлинники» — оригінали.

Сказане про зображення ліків треба віднести й до трактування рук і поз. В рисунку рук, поза схематично обведеним контуром долоні і пальців, немає нічого реального. У пальцях немає вибагливого жесту, як у мистецтві нового часу. Тут руки, видовжені й худорляві, промовляють простотою і безпосередністю чуття; вони, як не можна краще, саме цією примітивністю укладу, доповнюють невгаваний молитовний настрій святих. Пози узяті або анфас, — фронтально, у безруси, або у трічвертевому повороті, знаменуючи умовний рух, який, не маючи нічого спільного з дійсністю, є витвір уяви мистця. Такі є апостоли, що з обох сторін підходять до Христа в «Деісусі» і «Євхаристії».

Кольорит візантійського стінопису, а надто ікони, має усі пригідності кольориту східного мистецтва. Його фарби — такі ж яскраві і насычені. Інакше і не могло бути, адже аскези й гієратизму не передати у ясно-прозорих, злагіднених тонах Ренесансу чи Барокко. Важчі, нерідко темні тони навівлють суморість і погану, клонять до задуми, чого саме й прагнула церква. У настінній поліхромії темноту фарб поглиблював півсумерк, який поставав через недостачу відповідної кількості світла, що проходило крізь малі вікна до середини візантійських храмів.

Попри це візантійська ікона, виконана темперою і перекрита верником «оліфою», набувала такої яскравості і соковитості, що перевищувала насліднім інтенсивністю пігментів східне мистецтво, а уже зовсім домінус над сучасним.

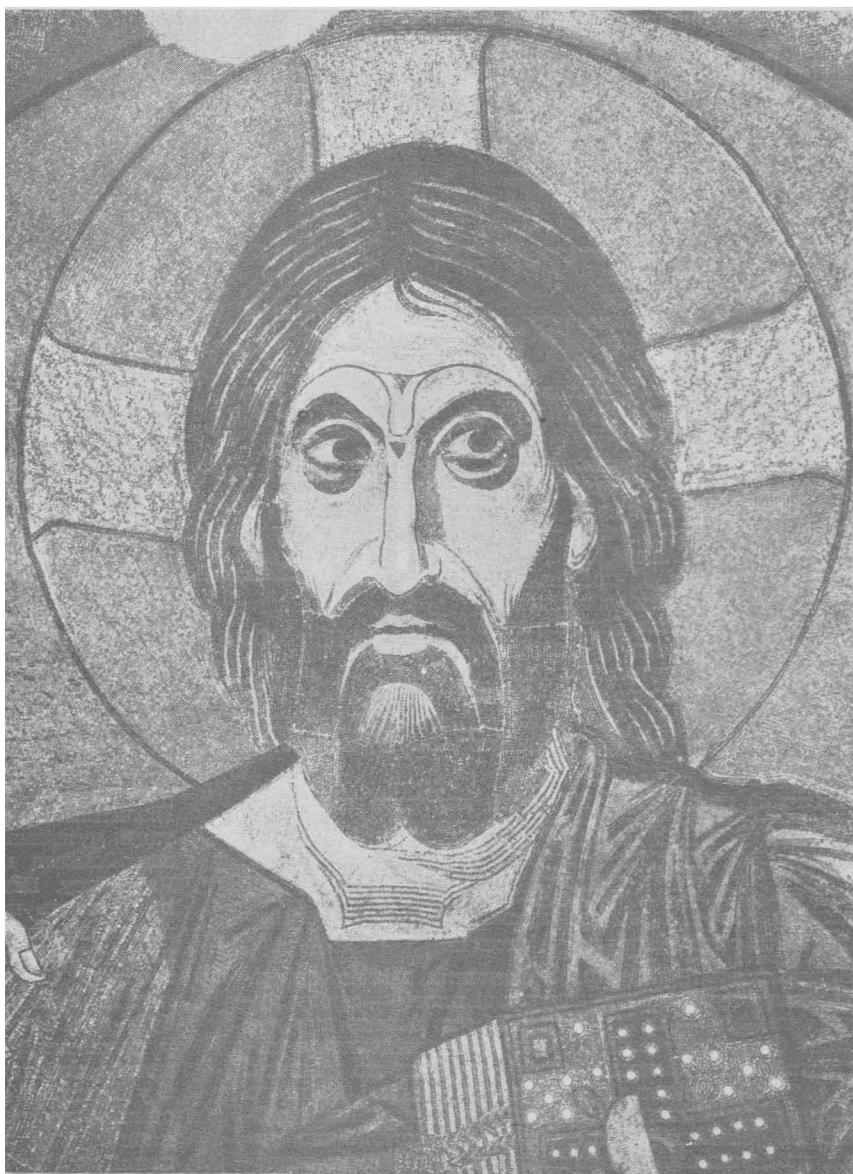
Візантійським, як і східним мистецтвом, стали цікавитись не надто давно, і тому воно поза спеціалістами не знайшло і досі належної оцінки. Його трактовано як закостеніле, заморожене віроісповідним догматизмом мистецтво, у якому консерватизм церкви вбивав усікі можливості вільного еволюцій-

ного розвитку. А проте близчий розгляд спростовує ці твердження.

Впродовж століть, замикаючи коло віджитої уже епохи, візантійське мистецтво вичерпало і гі проблеми, які в останній четверті XIX ст., здавалось би, вперше й наново поставило французьке мистецтво і які хвилюють нас у наші дні.

З позицій реалізму візантійське мистецтво переїшло у площинний декоративізм, де довкільний світ і людські фігури — зведені до символів, де фарба, відірвана від навколоїшньої дійсності, становить самобутню вартість як чисто мальарський емоціональний чинник мистецько-зорового враження. Сучасна деформація, нерідко безпринципова, — тому мало зрозуміла нам, — у візантійському мистецтві має призначення діяти засобами експресії для осягнення бажаного, характеристичного моменту.

Вистане вказати на такі особливості візантійського мистецтва, аналогічні сучасному мистецтву: 1) Двовимірна площинність картини; — у нашу добу проблема, поставлена Гогеном і «фовістами». 2) Де-

Пантократор — мозаїка у купулі церкви Успення у Daphni, Attica (1080)

З катакомб Петра і Марцеліна

З катакомб Понціяни

З катакомб Нуциятеля

Христос з катакомб Риму з III—VI сторіч

формативно-експресійні елементи: а) упрощення і умовність не тільки руху, але й фігур, тла, плянів; б) видовжування фігур; в) синтетичне зведення до схеми оконтурювання фігур і лінеарна розробка удрамування; 3) **Сюрреалістично-експресіоністичні елементи:** умовно-нереальне співвідношення величин, а зокрема фігур, і розташування їх на одному чи двох плянах. Тут уже помітні принципи показу явищ поза часом і простором, — такі притаманні сучасному німецькому експресіонізму.

Отже, живучість цих формальних проблем, а тим самим і еволюційність візантійського мистецтва стверджується понад усікий сумнів. Звичайно, вони були розв'язувані в іншому аспекті, зумовлені іншою духовістю та суспільно-політичним підложжям, тому й розуміння цих проблем і підходів до них був у дечому відмінний — як тепер. Однаке суть шукань тодішніх і сьогоднішніх — totожна.

B. Кивелюк

ОЛЕГ ЗУЄВСЬКИЙ

ВХІД

Святом спалахують перші Входи,
Лиця — дарунок тому, хто зна.
Як розкриваються квіти споду
І пломеніють палітри дна.

Тільки не те: обриваєш китяг
Світлих плодів, що несуть нектар.
Потім, як бузу п'ятилист, витяг
Мрійного щастя примхливий дар.

А відновивши незламний порив.
Глянеш на море — найменший брід.
Небо — в любові злягло на гори.
І зеликоднью палає Вхід.

IX. 1947

Часом здається — чужа дорога,
Буде облудна зухвала грань. —
Камінь не здіймеш важкий. Знемога
Скаже, як ворог підступний: стань!

Бачив я часто холодні очі,
Думав: розпуха була вінцем.
Той же, хто раптом з дороги збочив,
Бачив і зорі і день оцей.

КАТРЯ ГРИНЕВИЧЕВА

19. XI. 1875 — 26. XII. 1947

Бл. п. Катря Гриневичева народилася в Винниках біля Львова в сім'ї державного австрійського урядовця Василя Банаха. Батьки покійної в перші роки її життя були службово переведені до Кракова. Тут вона закінчила школу — німецьку народну й учительську семінарію, єдину тоді в Галичині, проваджену зразковими професорами і учово поставлену дуже високо. 18-літньою ученицею вона належала до законспірованого гуртка молоді, що був під проводом відомого пізніше публіциста Артура Гурского. Перший, хто вирвав молоду дівчину з чужого її національно середовища, був Василь Стефанік, тоді студент медицини в Кракові. Він познайомив дівчину під час частих відвідин у домі її батьків з творами І. Франка. Незабаром Катря вийшла заміж за Осипа Гриневича, учителя чоловічої семінарії у Львові і переїхала з чоловіком до Львова. Тут вона дуже скоро ввійшла в контакт із нашим літературним та мистецьким світом. Запізналася з Іваном Франком, Коцовським, Трушем, Маковесм.

Таки за Франковою спонукою стала пробувати власних сил у поезії і застудіювала першим віршем «Мій сумнів» на сторінках «Літературно-наукового вісника», що виходив тоді у Львові за редакцією М. Грушевського, І. Франка і В. Гнатюка. З цього часу її поезії почалися щораз частіше в «ЛНВіснику» і в журналі «Буковина». 1898 р. одержала першу премію ім. Дубравського на конкурсі «Просвіти». Тоді ж вийшли друком «Легенди і оповідання». В 1909 році «Руське Педагогічне Товариство» у Львові доручило її редактувати журнал для дітей і молоді «Дзвінок», що мав у свій час дуже великий вплив на виховання молодого покоління. На пості редактора журналу була покійна до 1912 року, і на цей час припадає її знайомство з усіма видатними тоді жінками обабіч Збруча: Оленою Пчілкою, О. Коннор-Вілінською, Константиною Малицькою, Людмилою Старицькою-Черняхівською і Марією Заньковецькою.

1915 року, після окупації Галичини російським військом, К. Гриневичева в гурті інших українських виселенців опинилася вперше на еміграції і до 1917 року була учителькою в таборі в Гмінді (Австрія). У висліді переживань на першій еміграції постають її незабутні «Непоборні», повість про тихий героїзм і посвяту української жінки-селянки. Високо ідейні та мистецькі вартості книги відзначила вся тодіш-

ня критика, зокрема Богдан Лепкий. На той час припадає написання К. Гриневичевою прегарної збірки легенд та оповідань «По дорозі в Сіхем». В 1918 р. під час листопадових боїв за Львів К. Гриневичева працює в редакції «Українського Слова». Ще перед тим і опісля була вона співредактором видань «Союзу Визволення України», також дописувала до таких газет і журналів, як «Рада», «Жіноча Доля», «Воля Покуття», «Нова Хата», «Жінка», американська «Свобода» та інші. 1922 р. на відзначення і вшанування її заслуг її вибрано головою центрального об'єднання українського жіноцтва Галичини і Волині — «Союз Українок».

Довгі роки наполегливих дослідів і студій попередили появу двох її калітальних історичних романів «Шоломи в сонці» та «Шестикрилець». Письменниця довго студіювала епоху князя Романа Галицького та часи після його смерті, вивчала архівні матеріали, просліджувала топографію Галича та його околиць. В наслідок поробленої підготови постають ці два романі про князя-войовнича, неперевершенні стилізацією мови та відтворення княжо-галицької доби.

Деякі твори Покійної перекладено на польську, чеську та німецьку мови. Багато десятків її новель, оповідань, нарисів так і лишилися розпорощені по різних газетах чи журналах і не охоплені й досі в одноцілі збірники.

Друга світова війна була причиною другої еміграції письменниці, з якої, однак, її не судилося вже повернутися на рідну землю. Останні свої роки вона

проживала в таборах Карльсфельду, а потім Берхтесгадену, де й спіткала її смерть, попереджена важкою недугою, що мучила Покійну з невеликими герервами майже два роки. Все ж, не зважаючи на це, ні на важкі умовини, Покійна не переставала працювати, і останнім часом, коли вже так мало залишилося їй сил, вона ще дбайливо збирала матеріали з лемківського побуту для роману про трагічну лемківську землю, цей форпост українства, з яким на наших очах так криваво розправився ворог. Та смерть перешкодила їй виконати цей задум... Впала ще одна з «Непоборників», у далекій і мріячній альпійській улоговині, загасло многоплідне життя Великої Письменниці і Великого Громадянина, життя сповнене святым горінням, крилатими поривами шляхетного Духу, і — кропіткою, щоденною працею *pro publico bono*.

I. K.

Катря Гриневичева з онучкою — 1935

КАТРЯ ГРИНЕВИЧЕВА

ЗУСТРІЧІ З ПОЕТОМ

Yперше зустрілася я з прізвищем Івана Франка в 1894 р., коли в один з грудневих вечорів Василь Стефаник, студент медицини, прийшов у нашу хату в Кракові з проханням до мене від Академічної громади виголосити «Каменярів» на інавгураційному святі філії «Просвіти». У цей день, який став в основу факту, що я вшанувала Франкову пам'ять з цього місяця, — у цей день я говорила до Стефаника по-польськи, з трудом розбираючися у тому, про що май молодий, чорночубий гість з ввічливістю повідомив мене. Це була незнана мова з маминих пісень, що її не мало як розуміти мое відчужене ухо...

— Не читаю по-українськи? Він перепише мені поему латинкою. — Не знаю наголосів, — вони ж у польській мові завжди на передостанньому складі? — Він намітить мені наголоси! І Стефаник прочитує «Каменярів» раз і другий, коли ж з чергі читаю оцю латинку й я, поправляє мене.

Незабутній це день, коли Франкове «В поті чола» — першу белетристичну українську книжку я вислухувала з голосного читання Стефаника. Над рядками, повними божеського поетового милосердя, я плакала росами очарованих сліз, аж було Стефаник сказав: — Пусте це дівча, що борзо плаче!

Я витримувала нелегкю цю догану, справляла Стефаникову увагу в інший бік, довірювалася йому, не здаючи позиції, свій головокружний замисел:

— Коли через пів року буду у Львові, заміжня, при першій зустрічі з Франком поцілую його руку за «Маніпулянту».

— Що ж? — відповів Стефаник, погойдуючи чорними кучерями. — Що ж? Це буде нещоденний привіт, і ви, львівська пані, введете новий, похвальний звичай шанувати письменників.

При великий повазі Стефаникового слова, де губилася границя між правою і жартом, зауважаючи оця збила мене з толку, проте, отямивши від нерівного враження, я вирішила, що б там не було, виконати обіт.

Минуло кілька місяців. Осіння дніна, Святий Юр ввесі у розіграх красок, м'є згодом на картинах Новаківського. — Ось твій Франко! — сказав нагло м'є чоловік, і я звільніла прожогом мою руку, готова бігти танковим кроком молодості, на пучках пальців... Отже, це був він, чудовий співак душі народу!

Він схилив голову в м'є бік, готов зупинитися. (Кругом нікого). Русе з ярким посвітотом волосся було відкинене з-над класичного чола, гострі кути профіля діяли як скульптура.

Я здержалася крок, стала на місці. Як то було б Франкові від такого, як я задумала, молитовного привіту? З таким моїм запасом слів, що над ним розвести руки?

У нас бував д-р Володимир Коцюбинський, нефортунний від примхи долі свят поета. Він часто говорив, щоб запросити до нас Франка, який живе оточений товарицьких взаємин, з душевно-хворою жінкою й сам нав'ченій дивною безрадістю. Його забуття — праця. Франчко прийде радо, він скромний, звичайний, не в'яже.

Справді, я вчилася, поки ще в домі ранком проснувшись, обов'язкової кількості слів із словника Желехівського, проте запросити Франка не зва-

жуvalася. Я вперлася здобути скляну гору, де мене жде царівна — краса. Скільки разів я падала і знову навколошках, закохана у променисту з'яву, ішла уверх!

Жага здобути рідну мову в її високих, в її витончених формах піднебесно гойдала мое серце. Та покищо в моєму мешканні висіли пелюшки, а я, я вчилася без стриму, як оце тепер вчаться англійської мови, та запросити Франка, цю сіру, категоричну величиняк ще не зважувалася.

Минуло кілька років, я встигла за свою книжечку «Просвіти» дістати премію Дубравського. Аж листівка з Іматри, від доктора Коцюбинського, — димують кипучі джерела на листівці, а він свое пригадливе, вірне, однomanітне:

— Бачили ви Франка? Був він у вас? Або ви в «Віснику»? — Дописка чоловікові: «Поговоріть про це з жінкою, прошу вас!».

Покутують тут Ібсенові «Примари», спогад необдуманого кроку? Або про Едгара Аляна По це річ, що прикутий хворобою дружини шарпається серед родинних страхіт?

Я встигла тим часом зрозуміти, що Франко в «Літературно-науковому віснику» — це ключник райських садів, роздзвонених ляском не тільки українських солов'їв. Через ворота оцих садів увійти крачком мармурних сходів під стукіт побожно зляканого серця — стало мрією понад усі, товчком, що наблизив мене до бессмертної людини.

— З листками паперу, записаного моїм святковим письмом, завдяки якому мені вдавалося обходити в моїх професорів незрушимі правди математики, в елегантній сірій сукні, з буйними косами під капелью з голубої гази — двадцятитрілітня тоді, я стала однієї літньої днини в канцелярії редакції «Літературно-наукового віснику». Франко стояв нахилений, як складач, над високим пультом, занесеним рукописами — я встриянула в його працю, як поява з іншого світу, бо поєт продержав мене деяку хвилину без слова. Похвалив рукопис, святковий, незвичайний, про зміст моого дебютного вірша — нічого.

«Мій сумнів» був уміщений без поправок у «Віснику». Я пішла подякувати Франкові. Бачила, що це йому сподобалося. Він навчив мене тоді, як робити коректу.

Другий вірш, що я його принесла, певча вже себе й Франкової оцінки, я прочитала в ЛНВ з подивом: поєт перегорив його з початку до кінця. Тільки підпис був м'є власний. Від дотику Франкового пера де не взялася прозора конструкція, непорівнянна синтакса, кришталева мелодика слова. Це були вказівки великого мистця.

Франко патронував молодим талантам, збирав що-суботи в кімчатах «Вісника» авторів. Являлися м'є пам'ятаю. Орест Авдікович, Кафманський, Пачовський, Михайло Ялків, Ленис Лук'янович Крушельницький і інші. Ціллю була дружня критика, і ми читали свої твори, поки вони з'являються в друку.

Кожна зустріч з поетом — це було високе пережиття. Я довідуємся від нього, скільки, щоб писати, треба читати й засвіти собі. «Мистецтво — каже — це відкидання зайного. Kunst ist weglassen. Зчекайте, зчекайте!».

Коли Франко говорить своїм ненав'язливим, сказав би, простодушним словом, то завжди воно йде якраз з висоти безумовного авторитету. Як характер він полонить вас зразу сільськими традиціями простоти, правди, обов'язку.

Феномен праці, Франко згадував мені, що потребує обмаль сну. Творить уночі, раннім ранком списує продумане. Подивуздною була поетова вмілість ізлюватися: я бачила його в дощову днину, коли для тепла працював у спільній кімнаті, на плечі в нього примочувався кіт, а діти довкола бурхливо гралися в індійців.

Заговорите при зустрічі з ним з нагоди чогось нового в концепції виставленого у вікні килима про народну творчість? Скаже одне-два речення — досить. »Щораз — завважу — додають щось нове покоління до горна творчих замислів, всякає один мотив у другий, завжди в найбільш естетичному нахиленні, простий сирівець скривас дорогоцінні блиски, а це ж не парча, ляма або златоглав. Це звичайна груба вовна, переткана конічними нитками. А мотиви оці? Це амулети, бажання добра, померклі старовина письма, фігури доброї ознаки».

Заторкне, бува, в розмові ритм органічного життя? Синтезує словом-двома: появя квіті на весні, опадання листя, уродини й смерть людини, помисли в генія... Гомерівська Артеміда, Діяна з оленем і місяцем у нього проміж рогами? У діядемі богині теж місяць — символ нечуваних речей. Вона захисниця молодого життя і поміч серед родів. День-у-день приплів та відплів з берега до берега морів, і жінки, одні вони, повірници тайни, терплять невідхильно серед космічних рефлексів. Які ж розгублені в такі дні, зовсім ні до чого хлопці, учні, діти матерів, що жертують саме гомерівській богині! О, Діяна з місяцем у короні з мистецькі зачісаного волосся!

— Що читаєте? — такий запит при новій зустрічі. — Приайдіть, дам вам дещо книжок...

Приготував антологію польських поетів, Конрада Фердинанда Маєра (швайцарського письменника, якого цінив високо) і — над усе — том народних пісень із »Трудів« П. Чубинського. І тоді, нарешті — а була це крайня пора! — я скінчила з Желехівським... Прорвалися кришталеві ручай і дзвонять по сьогодні. грають в усі, як сопілка, цвітуть в очах. як барвінок...

— Ще сонечко не ісходило, як до мене щось приходило —

Приходила моя матінка, приходила моя рідна. Не сідала й не обідала, тільки мене та й відвідала.

Чого плачеш, моя доненсько?

Чи хміль, дочки, чи хмелюночка,

Маленькая та дитиночка?

Чи хміль, дочки, чи хмелюночка?,

Невірная та дружиночка...

Поет мешкав тоді у Львові на Крижовій вулиці, пізніше А. Потоцького, ч. 14, на першому поверсі, в домі українки Анни Матковської. Там повинна колись бути вмурювана пропам'ятна таблиця.

Це був час, коли Франкові діти тількищо підростали, й він важко боровся за належне йому місце (університетська катедра) серед чужих і власної спільноти, яка його не розуміла.

Дедалі, при догідній для нього видавничій коньюнктурі та допомозі з-за кордону, Франко спромігся на власну хату на вул. Понінського у Львові, в сусідстві проф. Михайла Грушевського. Тим часом злощасна недуга в поета — руки, що втратили владу — звертали на себе увагу й співчуття. На гудзиках його нагортки, почеплені там крамарями, висіли закуплені дорогою хатні покупки. Було звісно, що поетове життя ділиться шораз на періоди виїзду його душевно хворої дружини до шпиталю і після довгої відсутності періоди повороту до хати, а там — знову те саме...

Літом Франко виїздив з сім'єю в гори на Гуцуль-

щину, до Криворівні. Чуркало біля каллички над Черемошем мало, як говорив, цілючу силу, воно відмотувало нібито уявні дроти з затіза, що ними були сковані хворі поетові руки...

Парохом у Криворівні був із діда-прадіда о. Олексій Волянський, священик-патріцій. Велика освіченість і товариська культура об'єднувалися в цій дуже небуденній появі. Його дружина, з роду Бурачинських, була зразкова мати, господиня, опікунка села й війняткова пані дому. Не диво, що криворівнянська парохія — це були своєрідні гірські Атени, яких не минали мистці, науковці, письменники.

В цьому старосвященному домі, серед гідної хагної обстанови, гармонії родинного життя Франко відпочивав душою. Родина Волянських, рада дорогому гостеві, старалася пошанувати його доброю стравою, якої у себе дома серед примітивного господарства він не міг мати.

Криворівня гостила в той час Михайла Грушевського, Володимира Гнатюка і інших. Дідичем села був д-р Станіслав Вінценц, автор капітального твору про Гуцульщину »На високій полонині«. Духова атмосфера довкола була насычена культом гір. До речі додам, що в недалекому селі Довгополі у священика-радикала з його вражуючою сильветою Цвінглі чи Мелянхтона з фанатичним огнем очей, що він звав його сам »солюрним магнетизмом« — О. Попеля гостювала коротко запрошена ним Леся Українка.

Тепер мала дигресія. У р.. мабуть, 1937 »Діло« друкувало працю Михайла Мочульського про Франка. Між іншим була там мова, що Франко пояснював авторові генезу своїх поезій, про одну тільки, про вірш »Опівніч. Глухо. Зимно. Вітер в'є«, який зробив на Мочульського глибоке враження, — ні слова. Поет не хотів нічого вияснити. Я й скопилася з-над стола схильовано:

— Я знаю це, я, це логічне звено в моїх руках.

Випадково я зустріла незабаром п. Мочульського в Дорі, зчинився мимохіть вечір-академія в шану поета — під шум сосон і пісню річки... Я ж пригадала з усією виразністю, як відвідала я Франка на вул. Понінського, принесла коректу, одержала рукопис »Землі« Кобилянської... Серед вбогої обстанови розмовляла я хвилину з поетом, здивована, що він приглядається з увагою до моєї добре ушитої сукні. — Маю до вас прохання, — сказав згодом: — Моя дружина хоче вас погостити часом, я ж маю сходини в редакції, — заговоріть з нею, будь ласка, про потребу естетичної одягі... Він устав, відчинив шафу, взяв у пальці рубець якоїсь тканини та раз же з нехітто замкнув шафу знову.

— Я купив мої дружині дорогу сукню в Відні, ні разу вона не вбрала її і так уже роки...

У цю мить увійшла пані дому в нічному пом'ятому кабатику та забрудненому гуцульському кілтари. Вона мала намір покласти тацю з чайним знадіб'ям на стіл та покищо стала без руху на порозі і дивилася на мене так грізно і мстиво, що я миттю розпрощалась, вистрибула геть. Мені здавалося на вулиці, що я минула небезпеку.

Коли я бігла схилом вулиці Понінського, зачула наглу задиханий оклик поета:

— Пані Гриневичева!

Він наздогнав мене і подратував перепрошував за нездоров'я дружини. Він був зламаний, уперше переді мною числив свої життєві шанси, втрачені з вини свого безглуздого, трагічного подружжя.

Ми розійшлися біля латинської катедри з почуттям спільно пережитого страждання. Я ж бачила тоді у Франка очі, повні сліз...

Внедовзі, з датою цього кошмарного дня, появився в ЛНВ вірш Франка, як візія на картинах Гої:

»Опівніч... В душі глибока павза... В продроглих пальцях застигло перо. Це ж ви, пісні, мої ненароджені діти? Тату, тату, нам зимно тут, огрій нас теплом, що з серця йде, а ми пурхнем, оживемо, за-

граєм! Весняним чаром, співом соловейків наповнимо твою сумну хатину!

Серце? — питає в себе поет. — Його у мене вижерла гадюка.«

На вулиці Понінського власна вілла поета, вікна там без серпанків, стежки в хабаззі й смітті, лежить старий обдертий кошик, викинений вазонок з трупом квітки... Де ж тут слід жіночих дбайливих рук? Хіба є де фотель, м'яка лежанка з вишитими подушками? Франко мешкає як у пості при дорозі: залишне ліжко, плетені з рогозу стільці... В нього є тільки один кут, співзвучний з його душою, над старим нецікавим бюрком картина Райзнера — жіноча голівка з червоновою квіткою в гебеновому волоссі...

Тут живе Франко, автор »Жени руськія возпла-кашає«, тонкий естет, що поклоняється жінці, як Шеллі, Гвідо Рені, Ведекінд, Роденбах. — Він співав з цим останнім до якоїсь *Imago* своїх мрій:

— Молю тебе, ти будь Мадонною моєю, тобі даю свій дух, мов срібну лілею! Я гріх покаяв свій, як грішникові слідно, при бліні твоїй мені не буде стидно! Дозволь схилити чоло серед святих цих ликів на кінчики твоїх сріблистих черевиків...

Перед світovoю війною я зустріла поета опущеного, жалюгідного. Він нарікав, що сам, доношка в Києві, синів нема, до чуркала в Криворівні, де духи розв'язують йому руки з дротів, — далеко... А він знайшов у Оссолінеумі шляхетський діярій, який слід би переповісти, дати до друку. — Я запросила поета до себе, запропонувала свою поміч, коли схоче мені диктувати.

Другого дня прийшов до нас Франко, жмут паперів у кишенях, безсилі руки скрещені на грудях. Мої сини, учні гімназії, повідомили шкільних товаришів, і вони, як бджоли, облягли браму нашої та сусідніх кам'яниць.

Я стала писати, поет диктував мені до пунктації включно майже з пам'яті, міряючи рівною ходою кімнату, яких півтори години. Опісля я попросила поділити з нами підвечірок. Поета треба було доглянути, як безпомічну дитину, подати йому солодке чи овочі з долоні. Це було нестерпно болюче, і я не могла діжатися кінця...

Внизу ждали на поета учні, вони взяли його між себе і вели додому, на Стрийське узгір'я, як Платона гаями Академії... Безсмертя душі? Пекло Данте? Це була тема дороги.

1916 року, в лютому, я приїхала з Гмінду, де був табір галицьких виселенців. Було під вечір, коли

я прийшла до Стрілецького захисту на вул. Скарги вівідати поета. Він сидів у ліжку, біля нього вештався беззворотно його братанок з Нагуевич, Василь. Ввічливий до мене, як завжди, Франко цікавився, що в Гміні й як, хвалив своє довкілля, згадував працю, що її готує до друку, про глибоко в темряві часів заховану нашу колиску, Паннонію... Тут став він гарячитися темою, заговорив шарпаномріяно про балто-слов'янські зв'язки, про ролю балтського сточища аж по Карпати й Тису, на схід... Я перестала розуміти його, а він, здавалося, тягнув мене за собою по западнях свого хворого інтелекту... Я бачила, як його трагічно поламані крила волічуться в бризках крові по землі... Нагадався мені чогось »Демон« Ерубеля...

З початком травня 1916 року я була знову у Львові. В один ясний, теплий день, коли тим, що кидають світ, дуже шкода його краси, я пішла з моїм молодшим сином Ярославом, тоді українським січовим стрільцем, відвідати недужого. У майже порожній кімнаті — нас увів д-р Карло Бандрівський — вузьке залишне ліжко, біля печі — закутаний у плед Франко.

— Знаєте? — закликав з місця, — тоді, як ви були в Захисті, я мало вночі від схильовання не вмер.

— Чи не хочете часом стати поетом? — питав різко мого сина. — Шевцем будьте, не поетом! Мене пощанували ювілем, та я б волів, щоб оце відро ось було вилите впору, як усі ювілеї на світі...

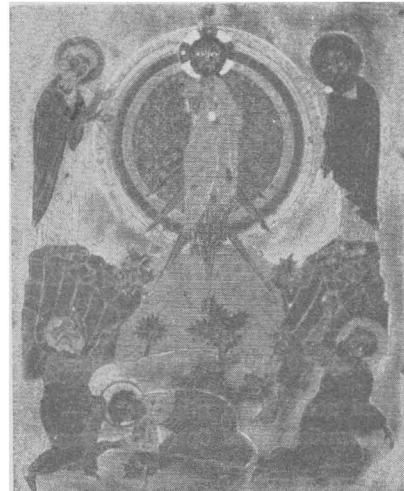
З усієї поведінки було видно досаду на здорових людей, сум за втікаючим життям, гіркоту та гостру іронію. Настрій ставав нестерпний, і я не продовжувала відвідин понад конечне. Тут уже царила смерть, і я знала, що бачила Франка востаннє.

— Професор Бюгеляйзен, визначний польоніст, друг поета, якого повідомлено у три тижні пізніше про смерть Франка, 28-го травня 1916 року, застав його тіло, накрите подертим простирадлом. Не було в хаті цілої ряддини, щоб кинути її на покійного.

— Так умирає геній великого народу, — сказав проф. Бюгеляйзен над смертним ложем людини, о неї же Україна много постогна...

— Давно тому, а здається, що вчора бачила я Франка, його обличчя, сухе й потемніле, як різьба із старої слонової кости. Давно тому Каменяр додола С. Литвиненка домінует над Личаківським цвинтарем, проте я маю враження, що ось-ось, і я почую біля себе такий знайомий голос поета, від якого до глибини стрепенеться мое серце.

K. Гриневичева

Преображення Господнє
Візантійський емаль на золоті, XII стор.

ЄВГЕН МАЛАНЮК

ОСІННЯ ВЕСНА

Вірші цього циклу (початок див. «Арка» ч. 6) взято в досі недрукованих творів автора, що знайшлися тепер в розпорядженні редакції «Арка».

6.

Не попрощалися і розійшлися,
І ти тепер — у вітря, зорях, віршах.
Земля все та ж, і люди, як колись,
Лиш наша путь стає і довша, й ширша,

Так ширша, що й згубитися всамраз.
Бо вже нема ні знаків, ні законів:
Куліш замовк, в «Кобзар» вернувшись Тарас,
З тайги не чути безіменних сконів.

Тих, що могли пророкувати, — нема,
А тих, що зроджувались, — в лоні вбито.
І роки попелють крадькома
Без зор, без догмату, без заповіту.

27.VIII.

7.

Так марилось: п'янкі, нічні слова
У душній тьмі, а межі нас — нікого.
Ні спогаду, ні тіні... Лиш сплива
Сергнева ніч. Лиш святочно і строго
Сузір'я тчуть свою довічну путь.
Б один акорд злились душа і тіло.
Б один...

Ні, забагато захотіла
Палка уява — ні, втекти! забутъ!

Все повертається. Все мститься. Все
Йде колами і душить кожним колом.
Рокований тягар ізнов несе
І вирок проголошує: ніколи.
І ночі всі вертаються, і всі
Нічні слова ось пам'ять знов диктує,
І пестощі повторює...
І всусе
Молитись мстивій і страшній красі.

11.IX.

К. Ф. МАСР

НОВОРИЧНІ ДЗВОНИ

Піднеслись в повітрі дзвони слави,
Вітер легко гне їх, наче трави.

Перші зови тихо відлунали —
Та з глибин нові бриняль кимвали.

Натовпи гудучі йдуть без краю,
І без меж прибій громів зростає,

З німецької *M. Орест*

ЄВГЕН ОЛЕНСЬКИЙ

ДЕЩО ПРО »РІЗДВЯНЕ« В МУЗИЦІ

»Ta тут чудасія, мосьпане!«

М. Гоголь

Музика, як відомо, не належить до числа таких мистецтв, в яких зв'язок художньої думки з об'єктами наочного виступає як самочевидний. Навпаки, особливо в так зв. «чистій», інструментальній музиці, позбавленій будь-якої участі слова, зв'язок цей надто віддалений і нелегко піддається аналізі. Однака історія музичної творчості викриває багато залежностей, а часто навіть прямих запозичань із різних джерел життя.

Вже давно звернено увагу на зв'язок мелосу й інтонації з тим ооразним змістом, що репрезентує дана музика. Кожна доба в цьому сенсі виробляє певну суму «символічних» інтонацій, «звукових формул», що витворюються в незмінному співзвуччі з певними поетичними образами й ідеями чи з конкретним відчуттям (зоровим, моторним, філософічно-психологічним тощо) або з виявленням афектів чи різноманітних емоційних станів. Так у музиці виробляються дуже міцні асоціації, що не поступаються певності мовної семантики. В зв'язку з цим звуковий образ — інтонація, що дісталася значення зорового образу чи конкретного відчуття, викликає відповідній йому уяви. На підтвердження цього можна було б послатись на численні приклади, ще, скажімо, з історії венеційської опери, французької кантали й опери (XVII—XVIII ст.), на романтичну оперу чи програмову музику тощо. Але найпоказовіші в цьому Вагнерові образотворчі формули — лісу, вогню, чи звукові майже «штампи» європейської музики — моря, зимової хуги, «сходу», «Еспанії» тощо.

Одним із такого типу «конкретних відчуттів», що живили в минулому і живлять у сучасному силу уяв музики, є та атмосфера різдвяного, яка завжди пов'язується з уявленням про різдвяні звичаї й обряди.

Тематичний склад цих уявлень, відповідний їм душевний попит і особливо відчуття звукової сторони «різдвяного» — визначає основні межі їх творчого перевтілення.

В основному мистецький комплекс різдвяного в музиці це — з одного боку — зимовий, різдваний пейзаж з його казковою вечірньою грою зоряного, місячного неба й снігового покрову, з його морозним і ясним днем, коли від соняшного блиску болять очі, а серед тиші чути тільки скрип снігу, що відлунюється в далечині і т. д. З другого — хатня атмосфера родинного затишку з його обрядовим церемоніалом, з колядками, ворожінням, ялинкою, з ніби весь час настороженим чеканням надзвичайного — народження Христа-Правди — Найсвітлішого в житті. Саме в Свят-вечір відроджувалась споконвічна мрія про нечувані краї, про хвилююче, небачене життя. В своїй уяві людина шукала ключа до таємниць, що її оточують, до таємниць своєї власної природи. Будення тиша млявого зимового життя збуджувала людину творити серед природного світу інший — казковий, і в ньому шукати задоволення своїх уявлень. Так на Різдвяне свята уява й розум особливо насичувались вигадкою. Фантастика стає чи не найулюбленішим тлом, на якому розгортаються уяви різдвяного.

Історично склалось так, що західноєвропейська музика розмірно мало відгукувалась на ці колізії. Щоправда, XVIII стол. знає багату музичну літературу типу »Різдвяних мес», серед якої знаходимо

твори найвидатніших композиторів, зокрема Йогана Себастьяна Баха, але це твори більше пляну етично-філософських роздумів над долею світу і людини, ніж емоційна лірика інтимно-різдвяних почуттів. Можливо, лише Гайднова сраторія »Пори року«, з її зимовим фіналом, із сценою різдвяного ворожиння, — найзначніший акт творчої уваги композитора до різдвяного.

Далеко більше мотиви різдвяного закоренилися в європейському романтизмі 1-ої половини минулого століття, з його спрямованістю до народного побуту, до суб'єктивістичних емоцій. Але й тут різдвяне знаходить своє відоображення лише через низку асоціативних зв'язків, зокрема в суб'єктивній ліриці камерної пісні з її тематикою зимових пейзажів, сюжетною фантастикою, задушевною інтимністю тощо...

Зате в слов'янській музиці і, особливо, в українській різдвяне становить чи не один із основних мотивів. Можливо тому, що ми більш зберегли традиції, можливо тому, що саме обрядова традиція виявилась у нас найміцнішою, можливо, нарешті, тому, що наше мистецтво довгий час було примушене мовчати, завдяки цьому привчилось стримувати прояви бурхливого індивідуалізму з його скептицизмом, іронією, патетизмом, навчилося зосереджуватись, заховувати свої духовні вагання й заперечування, — для нас центральними темами стали лірика, селянські колізії, трохи наївні захоплення і, головне, — мрії — прогресивна фантастика.

Насамперед, українська усна музична традиція — фолклор — розвинула найбагатшу галузь обрядової пісні і, зокрема, різдвяної — колядки, щедрівки і особливи групу напівдраматичних музичних реїтаций типу новорічних »Маланок«, »кози« тощо.

Їх об'єктивний мистецький сенс у тому, щоб внести в мирний біг життя відчування святковості, радість життя, незвичність: ніч і день, світло і темрява, добро і зло, праця і відпочинок, радість і печаль, дійсність і казка — ось ті стани, які викликають хвилювання, підігрівають кров, кличуть до творчих шукань, запліднюють багатство образів, створюють ту атмосферу, яка так геніально відтворена в »Різдвяній ноці« Гоголя.

Колядки, як і взагалі обрядові пісні, — найдавніші зразки пісенної культури нашого народу. В них збереглися риси ще того цілого світогляду найдавнішої людини, коли об'єктивні мистецькі вартості відігравали виняткову роль в формуванні повноцінних якостей людини, бувши вивтом схильності нашого народу до світлого, діонісійського сприймання світу. Очевидно, виникання і кристалізація їх виразних засобів межує з тим часом, коли з реїтациєю на одному тоні ще без чіткого усвідомлення розміреності інтервальних ходів (глісаційний рух мелодій по близьких, сусідніх звуках) закріплювались квarta і квінта, як природні межі підвищення і пониження голосу з заповненням їх проміжними (вузькими) ходами. Вибагливість ритміки колядок — іноді наштовхує на далекі аналогії з гетерофонією.

Ця ще напіворганізована стихія непереборної потреби виспівати свій хист — звукова тра в країному сенсі цього поняття — криє в собі невічергні скарби відчуттів.

Фантастика як джерело вільного роз'язання на власну користь цих відчуттів, гумор як усвідомлення легкості такої розв'язки (навіть чорт, якому «одна лише ніч залишається вештатись на білому світі», замість того, щоб спокушати людей, сам одурюється) — тепер робляться основною тенденцією в розвитку різдвяного. Музика все більше й більше звертається до цих джерел. Фантастика і гумор, виробляють ті сталі «звукові формули», семантика яких не залишає сумніву в їх певності.

Найзначнішими зразками такого типу «звукових формул» з семантикою різдвяного в нашій музиці є Лисенкова »Різдвяна ніч« з її величезною кількістю колядок, що ними користується композитор, намагаючись відтворити потрібний колорит. Особливо показова щодо цього 2-га картина 1-ї дії, де весела колядка »Чи дома, дома бідная вдова« в чоловічому хорі сполучається з протяжною колядкою жі-

ночого хору: »Ой, співали тут янголи«. Своєрідність інтонацій, іх ладо-тональна і метро-ритмічна будова (зокрема переважно стихія т.зв. зідхаючих ритмів протягом усієї опери), — все тут спрямоване на те, щоб забезпечити цю »семантику різдвяного«.

Поруч того Лисенко, перший у нашій музиці, намагається також закріпiti сталість відчуття фантастичного, звертаючись у цих випадках до незвичайних для нього фарб і засобів — зокрема на початку »Чарівного сну« з »Утопленої« (прикінцева частина 3-го акту) з його так зв. збільшеними тризvуками, чи то в »Ноктурні« (»Танець золотих снів«), чи в музиці до п'єси »Чарівний сон«.

Так в українській музиці починає складатись відповідна звукова семантика різдвяного, що невдовзі напевне витворить своєрідний, мало відчутний у музиці інших народів, свій льокальний колорит, свої сталі звукові формулі.

Є. Оленський

Божа Мати — мозаїка Софійського Собору в Києві, XI ст.

УЛАС САМЧУК

ДІВОЧА КІМНАТА ЛОХАНСЬКИХ

Уривок з I тому роману «Ост»

є більше розмов і далеко пізніше по півночі велося на половині дівчат. Дівоча кімната у самому куті будинку з вікнами на схід і південь, просто у сад. Перед вікнами клюмою з квітами і трохи далі кущі червоних вищень. Кімната простора, висока, з тонкими стінами і великими подвійними вікнами. Ліжка зализні, білі з мояжними іратками і дротяними сітками. Подушки білі, такі, як любить Марія Олександровна, пухові. Ковдри також пухові, стебновані, ясночевроного густого шовку в білих мережкових наволочках. Ліжка стоять насупроти, між ними туалетний стіл з великим потрійним дзеркалом і два нічні столики. Біля дверей є ще, з золотими візерунками рококована канапа з блакитною спинкою і такий саме столик. Дві шафи на одяг доповнюють умебльовання. На стінах малюнки: коні, сооаки, панни в довгих сукнях. Масковий баль в якомусь венеційському палаці. Все це непогані копії і непоганих майстрів, більшість привезені з Києва та Петрограду. Маленькі дрібнички з порцеляни, дрібнички туалету, пудри, креми, кольоніальні води, гребінці та щітки. Шуміст застелений килимком місцевого виробу з рослинними полтавськими візерунками.

Ольга недихненна, свіжа, напруженна. Очі її бистро матері, що була у Демідових. У них там гости. Це ті самі, що в них минулій ночі згорів маєток. Нічого. Бони нічого собі з того не роблять. Вони ще мають досить.

Ольга надихненна, свіжа, напруженна. Очі її бистро бігають і сяють справжнім огнем. Щоки лашать, горять, червоніють здалека. Руки її ще швидкі.

— Ні, ні, ні! Я вже, мамо, вечеряла.

Пішла одразу до себе. Мар'яна була сама. Менша лампа в рожевому абажурі тьмянно світилася. Мар'яна була вже в ліжку, лежала горілиця, думала. Йі було трохи душно, розкрилася. Мереживо сорочки пінно здіймалось. Ольга ввірвалась, кинулась до Мар'яни, уткнула голову в мереживо на грудях сестри і сильно, сильно заридала.

— Що з тобою? Ольго? — схвилювано проговорила Мар'яна, обняла сестру, гладила її по розсипаному, буйному волоссу. Ольга підняла голову. Сльози текли по її щоках.

— Мар'яно! Це від щастя! Сестро!

І вона знов плакала, плечі її здригались, потім так само несподівано зірвалась на ноги, підібрала довгу сукню і закрутисяла по килимі, наслізуючи вальс Штравса. При цьому вона сміялась, співала і знов сміялась. Щоки все ще в сльозах. Мар'яна дивилась на неї здивовано, трохи збентежено. Догадувалась, що є з нею, і побоювалась, чи це дійсно так.

— Мар'яно! — швидко казала Ольга. Не роздягаючись лягла горілиця на м'яку білу, розстелену постіль. — Ти вже будеш жінка. Тобі не страшно?

— Чого?

— Ну, так, взагалі. Ти знаєш? Я сама поганяла.

— Що?

— Коні. Андрій мені дозволив правити кіньми. Прекрасно. Трохи мерзли руки.

— І ви не перекинулись?

— Навпаки. Ми проїхали до самого Демидівського

лісу. Який чудовий, сильний ліс! Які дуби! Яка нечувана розкіш! А яка там чудова смерекова алея, що веде до лісничівки!

— Ви там, Ольго, були?

— Були.

— В лісничівці?

— Мгу.

— Боже, Боже! — вирвалось у Мар'яни. — Хто ж там ще оув з вами?

— Я.

— А більше нікого?

— Андрій.

— Ви двое?

— Умгу.

Мар'яна раптом замовкла. Ольга знов кинулась до сестри, обняла її і міцно, міцно цілуvala.

— Мар'яно, серденько. Все було дуже гарно. Я дуже тишуся. Як у романі. Ні. Як у справжній казці. Сани, коні, вараниця, оліскуча дорога, білий сніг, ліс, старі дуби, смереки, довга, зелена зі снігом алея і наречті сира, чудова вілла. І ти знаєш? Тепер зовсім порожня, всі вікна вибиті, всі двері вірвані, всі меолі розошлі, всі печі розвалені — скло, сміття, кусні порцеляни. Найгірше кусні роялю, білі клявиши і поплутані струни. Но ним, видно, били сокирою. А Андрій стояв у довгій шубі на порозі і своїм соковитим голосом деклямував з Одесеї. Потім він ходив від вікна до вікна і казав: тут стояла шовкова канапа, на якій сидів Чайковський і оповідав про ангорських котів. Тут був мольберт, на якому Рєпін писав свою відьму. Тут був Чехов, Винниченко і навіть сам граф Толстой. І тут також засідали якісь підпільники, революціонери. Граф Демідов звозив сюди з усіх кінців Росії все, що тільки могло хвилювати людський дух. Андрій про це чудово казав. Я так не потраплю. Ми потім стояли побіч у широкому вікні величезної веранди, а перед нами стирчали обломані рештки пальм, вкрити снігом. Наліво, наліво і просто до самого густого лісу стрільчасто бігли три алеї. Широким свалом з-під снігу випиналися обриси кломб, брамок, померзлих рож, що творили початок алей, розбиті білі лавиці, якісь мармурові рештки, мабуть, німф чи богинь, щось на подобу клясичних руїн, які ми бачили на малюнках «Ніви». Боже, яка краса! І зовсім, зовсім тихо. Ніби на цвинтарі.

— Але я нічого не хотіла більше. Ми ходили по кімнатах з прекрасними пляфонами. Андрій пояснював мені алегорії, я мовчала, Андрій піднімав черепки саксонської порцеляни, якісь кришталеві, барвисті кусники, Андрій все це знає. Це, каже, богемське скло. Це, каже, візерунки відомих фресок якогось там майстра. Це, каже, рештки китайських ваз, що стояли просто на паркеті, мабуть, з квітами. А кайцікавіше в бібліотеци. Які там книги були! Андрій показав мені зразки папіруса, і він каже, що це справжній з Єгипту з якими-небудь написами. Рукоописи розсипані просто в смітті. Андрій каже, що то напевно рукопис Буніна чи Купріна, він знає їх руку. Товсті, сильні томи в пергамені — Божественна Комедія Данте, Шекспір, французькі клясики в оригіналі; Боже, що там тільки було. І все розбиті, через вікно навіяло снігу, все мокре, альбом

ватиканського музею з чудовими копіями замерз у калюжі, і через лід ми розглядали стелю Сікстинської каплиці.

— Я ніколи, ніколи не думала, що зовсім, зовсім недалеко від нас існує така бібліотека. Ми це дово-го, Мар'яно, ходили, заглядали до ванн, до убираль-ні, оглядали рештки зимового саду, поломані оле-андри, маїнолії. Потім пішли на горище, вилазли на вежу, з якої можна бачити величезний ліс і далес-ко, далеко Дніпро. Але ми Дніпра не бачили, бо робилось уже темно і обрії затягнуті поволокою туману. Ми тільки бачили зверху великий, темний ліс. Це бір. Він тягнеться вздовж Дніпра по пригр-ках. Мені особливо подобались дуби. Величезні ста-рі дуби. Андрій каже, що вони тягнуться ген аж десь туди, до Межигір'я. Андрій оповідав мені, що ті дуби особливо прекрасні над Дніпром. Як чудово Андрій про це казав: каже, полчища, ніби стара рать. Тут також стояли гради, і пам'ятаєш, каже, як на одному такому граді стояла Ярославна і пла-кала по своєму князеві, що пішов в похід проти половців. Андрій все це знає. Ах, Мар'яно! На тій вежі! Ти такого не можеш розуміти. Ми були там самі, як двоє птахів. З лісу долітали до нас дзвінкі оклики круків. Кро, кро, кро! — який у них звуч-ний голос. Андрій казав: вслухайся, як крячуть крукі! Кро, кро! кро! і дійсно.

— Унизу ми знов блукали до самого смерку. Мені було вже холоднувато, і ми розтопили ватран. Андрій знашов розбитки меолів — ми сиділи у полу-маніх вольтерських фотелях і підкладали до вогню шматки кавказького горіху, карельської берес-зи, червоної американської сосни. Чи можеш ти та-ке розуміти? Як в казці. Просто, як у справжній казці або в якомусь фантастичному фільмі. Ватран був частково розбитий. Андрій казав, що це був справжній італійський мармур. Він показував мені зразки зеленого малахіту з Уралу. Це була якось чудернацька підставка для книг чи щось подібне. Ми принесли собі кілька ілюстрованих франгуль-ких журналів і, при світлі каміну, розглядали люврський музей, розкопки Тутанхамерового grobu, пустиню Гобі, балет Фолі-Берже. Ах, яка прекрасна Айседора Дунікан, босоніжка, в балеті «Інтернаціонал». Яка патетика! Навіть на малюнках можна це відчути, і Андрій був здивований, коли довідався, що я про це вже досить багато знаю.

— Ти можеш уявити собі темноту, ватран, обриси розбитих речей, смуги сяйва, що бігає, стрибає, зникає, то знов виблискує. Я не могла собі уявити, що Андрій може щось таке придумати. А ти? Ти могла б? А який був сам Андрій! Він мав вигляд сердитого тигра. Я навіть дивувалась, але не питала чого. Він і так був прекрасний. Брав в руки кни-ти, дивився, і я помітила довгі, костисті пальці. По-тім сердито кидав книгу назад на купу. «Поглянь, Ольго! Дивись!» — вказував він мені на діри в стіні. Це хтось стріляв. Тут, каже, оселилась якось большевицька банда. Це, каже, вони стріляли — чому і для чого? Хіба з надміру щастя.

— Тут, каже, колись давали прекрасні концерти. Приїджали навіть з Петрограду. Заля дійсно дуже звучна, навіть тепер, без вікон. Чудовий пля-фон — щось в роді небес у синюватих розводах в стилі ампір. Було так школа кидати, я мала чудо-вий настрій і помітила, як Андрій біля дверей проп-виході підняв за свою руку. Це я помітила по тіні на стіні. У мене завмерло серце. Відчула тільки зовсім легкий дотyk, рука сковзнула по талії і впа-ла десь. І більше він не наважився ні на що. Вий-ши. Сіли в сани і мовчки від'хали.

Мар'яна уважно слухала. До її свідомості врива-лася загадка про їх проїзди з Іваном. Робилось шкода. Іван і Андрій. Ольга стільки сказала. Андрій заповнив цілу кімнату, уяву, простір, час. Ольга горіла вогнем ватрану, була надихнена. Мар'яна мовчки, напружену дивилася, ловила уривки свого і сестри почуття.

— Ти знаєш, — казала Ольга, присівши на ліжко

сестри, — я-мушу бути цілком справедлива. Андрій уміє сказати думку. У нього все знаходить стиль і образ. Він діє. Він, наприклад, співає вірші з Одіссеї, показує мені листівки «Демона й Тамари» і при тому розкладає все на окремі картини. Він по-стійно хвилює уяву, Мар'яно. Інколи, наприклад він підходить. Я, знаєш, трохи химерна. Я ще надто дітлах, і, знаєш, батько завжди наводив нам, як приклад, всіляких революціонерок. Свобода слова, лумки, руху. Батько не раз сміявся з дівочих ін-ститутів. Я вийшла трохи не така, як усі дівчата, але Андрій приводить мене до якогось порядку. З ним я не можу бути химерною. Він мені каже ви-разно. Ні, не словами, а діями: будь, каже, перед-усім нормальнюю, здоровою людиною. Це всі вони, Морози, так. Ти не помітила? І це добре, що ти будеш жінкою одного з них. Андрій у них зовсім по-дібний на свою матір. Він сам казав про це, і, здається, йому це дуже подобається. А ти помітила, як він танцює? Яка у нього легкість, хоча по суті він досить тяжкий, як і всі вони. Ти зрештою знаєш. А далеко ти з ним тоді забігла?

— Не коньках? — поважно перепитала Мар'яна.

— Так.

— До самого Дніпра.

— Ну, ви ж і летіли. Як вітер. А ти прекрасно йдеш. Я слідкувала за вашими рухами — прекрасно. Ти вмієш, Мар'яно.

— А знаєш що є? Це просто диво. Андрій віл мене вимагає розмовляти з ним по-українськи.

— Так? — кинула байдуже Мар'яна.

— Ну, як? Скажи: ну, як? Я ж не потраплю вимо-вiti на тій мові ні одного слова. Ніколи в житті не говорила: а головне, це переконання. Мені ж було цілком відразу знатно, що мова та, це мова низ-зив, народу в масі, музиків, і то малоросійських. Це ті прекрасні, кращі, може найкращі мужики, з усіх російських. Це заповідник, і саме якраз. Мар'яно, тому не можу я говорити на тій мові. Що скаже моя російська гордість? Я думала, що мова та зо-станеться в низах і там дзвенітиме, як екзотика нашої різновидності. І чому зменацька говорити нею? Це все одно, що поворот назад чи лізти про-сто в землю.

— Але Андрій настоює. І ти знаєш його наполегли-вість. Це просто неухильність. Він продеклямував мені серію віщів тією мовою. Нічого. Навіть добре. М'яко. Я віслухалася в слова. Розплівчастість. Здається, що кожне слово обгорнуте у вату. Якесь пародія на справжню мову. І я цікава, чому це так? Ти ж, мабуть, не раз і щодня чула, як говорять люди з села. І нічого. Не звертала уваги. А в устах Андрія... Він прочитав мені якусь байку про Аристотеля й Аглаю — філософа і може куртизанку. «Тільки мудрість, наука і старші літа подають про-ти неї мідного щита». Літа. Лі-іїта. По-руськи бу-ло б «гада» — два рази а, а там і потім тільки а. Але я думаю, що не треба говорити по-українські. А ти?

— В Морозів ця мова неминуча.

— Алех Іван майже ніколи нею не говорить. І він не хоче.

— Там все ще не Іван командує, а старий Григор.

— А я тобі, Мар'яно, скажу, що там командує Андрій!

— Тим більше.

Ольга лиши маленьку хвилинку подумала.

— Я думала про це. І дуже шкода.

— Чому?

— Не знаю, як сказати. Це просто відчуття. Це, ма-буть, революція.

— Ольго! Що ти кажеш?

— А що буде з нашим балем? — перекинула Ольга розмову на інше.

— Ну, підемо.

— Я хотіла б мати щось нове. Це ж для мене буде вперше. Я питала Андрія, що він про цей вечір думає.

Каже, що буде на вечорі і буде танцювати. Я питала, чи він любить взагалі танці. Каже, так.

— Ольго! Вже дуже пізно. Лягай. Я буду також спати.

Ольга ще раз обняла Мар'яну і ще раз її обціувала.

— Йди, йди, йди! — каже Мар'яна. Вона не звикла до таких виливів чуття. Зрештою до цього часу нічого подібного між ними не практикувалось.

Ольга почала поволі, з перервами роздягатись.

Скидала з себе одну річ за одною, зупинялася перед дзеркалом, придивлялася до своїх рук чи ніг, інколи посміхалася. Потім довго чесала волосся, мила зуби, руки і нарещі лягла. І вже в постелі, прикриваючись, проговорила:

— А, знаєш, Андрій обіцяв завтра до нас зайхати. Не дісталася відповіді на ці свої слова, повернулась, відхнула, поклала руку під щоку, кілька разів заплющила очі і знов розплющила. Поверталася ще кілька разів — направо, наліво, горілиць, зідхала, перебійно склинувала, і десь зовсім над ранок у дівочій кімнаті Лоханських стало тихо.

У. Самчук

БРОНИМ

З ЛІТОПИСУ

III

Що, що таке? Невже лише
причулось?
За спину неначе клин і сміх,
і вогник свічки мов рукою здуло.
Невже заснув? Невже ввійшов
у гріх?

Та мав же ж я акафиста
Пречистий
ще прочитати перед сном. І от
заснув, заснув, неначе вепр
у листі,
який не знає ніяких турбот!

А вже крізь гррати просвіт
поранковий,
бліде видноколо баварських лук.
Я б'ю поклон останній, сороковий,
і, взявши патерицю і клібук,

виходжу з келії. Вітрець золотого
дме з заходу мені в лиці, в рукав,
мов розважаючи мене, старого
і під кущем мов щиглик заспівав.

О, Боже, і таке мале створіння
от, як уміс, шле Тобі хвалу!
«Будь славен за життя, красу,
цвітіння!»
Дай і мені ще зрити світ, молю!

Дай ще схилятись над бруньками
безу,
не наглядітися от, як тепер;
із світлом у душі йти на трапезу,
поміж братів в Христі і між
сестер!

Кришок труснувши рештки із
кишені
і побажавши добрий день
пташкам,
йду до трапезної і хліб щоденний
преломлюю й насичуюся сам.

Та що це? — Шепіт, погляд злий
ікоса.
Чи з'їв я хліба більш, ніж свій
шматок?
І вже мої уста пробачень просить,
і відставляю в бік води ковток.

Розглянусь пильно. Ні, не милять
очі:
сусід сусіду дивиться в таріль
і в ньому більше, ніж у свому,
очить.
Збентежений виходжу я відтіль.

Що, люба братіс, з тобою сталося?
В тобі вселився чревоугіддя дух,
 дух заздрості. І вже бракус мало,
щоб другому ти не бажала й трух.

І як це, що я досі не помітив
диявола в прообразі своєму,
спокон у втіленні людському?
Світе,
не осінів себе хрестом святым?

Чи не хотів я досі помічати
прояву ту з копитом і хвостом?
Дивись, а він, диявол волохатий,
заміз в щербинку кожну і в залом!

Пригадую, він вже давно між
нами:
коли життя з нас кожен рятував
за всяку ціну. Як? — ніхто не
трямив,
лиш далі від заглади і заграв.

Він був тоді ж, коли усяк для
себе
тягнув якбільше і що тільки міг
і то без жадної, либонь, потреби.
І тут він вкрочив з нами за поріг.

У душу здири вліз, немов шуліка.
полигачеві в. беззором очей.
Ta це ж його, нечистого це пиха
у праці тій про патрія, ачей!

Так, так! Він там, в тій купі
проклямацій,
де жаден чин, лиш меля язиком,
у підшкуку усеможливих рацій,
звеваг, брехні — всього
гуртом.

Він там, — під покривалами
амбіцій.
Там вже така нечиста каламута,
що прості серцем, духом ниці,
де правда лож — ніяк не
розберуть.

I там, де не відваживши
одкрыто,
хтось найсвятішее тайки ганьбити
і з ремесла про патрія корито
зробив для себе... Ченче, досить,
чити!

I знову согрішив я, окаянний,
і світ мене впіймав земний.
Іди ж псалом читати покаянний,
поклони перед Спасом бий!

IV
Надворі падає сніжок біленський
і простеляє чисту пелену.
...Я вдома, вдома! Милі руки
неньки
мене малого вговтують до сну.

I колисанка-річка смарагдова,
по ній пливє рожеве човенце...
Плисти, плисти б, ох, ще раз
нею, знову
тулить до матінчиних рук лицє!

...А цілий світ, як писанка,
яскравий.
Він йде з тобою і за межі сну.
Там веселкові мерехтять заграви,
пливеш, пливеш у казку чарівну...

Надворі падає сніжок біленський,
а вже показувало на весну.
Чому згадалося про руки
неньки,
чому ж — я відповісти вам не
втну.

Чи то та білість, дивна та чистота,
що враз сніжинками злетіла нам,
неначе Божа ласка до болота,
щоб ми вняли небесним говіркам?

Ні, ні! Нам це ні трохи не
поможе.
Сніжинки, що прикрашують едем,
не вгледівши Твоєго дару, Боже,
закидаємо сміттям, розтвочем.

Нема чого вже прикривати очі:
ми розташуємо, як вчора, крам
і душ купівлю гандлярам охочим
ми набиватимемо тут і там.

А той колишній чистий світ
дитинний
не пригадає жаден, ні один.
Та пощо і казать! — Той світ
донині
зберіг в душі хібащо бедуїн.

Коли за світом тим, бува,
затужиш,
коли вже наш дочиста остогид,
і скочеш бачити людину, —
друже,
хутчій в Арабію збирайся, їдь!

Зустрінє вітер, мов вода
цистерни,
очистою для тіла і душі.
І вгледиш світ новий, той світ без
скверни,
де вольна воля — стимул і рушій.

Прощай, щасливче! Добра путь!
З тобою,

ні, не поїде приятель-чернець,
хай серце жгнуло б тugo
страшною,
жалем хай зводило би наївець,
Нехай би й сам в болото вгруз по
вуха.
тепер ченцеві все уже одно.
Він ніби чус глас святого Духа,
що тут йому лишатися дано.

Коли ж уже призначено: в гесні
пекельний очищатись нам усім, —
О, Боже, з уст моїх не вийде пені.
нехай горітиму, де й побратим!

28. II. 1946

Ероним

ТОДОСЬ ОСЬМАЧКА

»ПСИХІЧНА РОЗРЯДКА«

Оповідання

Kілометрів півтора від с. Носачева в неділю сидів під берестком у білій сорочці і в білих полотняних штанях молодий композитор Гарасим Сокира років 25. Бересток цей був знаний усім, хто їздив Чорним Шляхом на станцію Цвітково, і хто їздив цим шляхом із Черкас на Умань. Тут дві дороги перехрещувались, і тут цей бересток зустрічав прохожих і проїжджих могутньою своєю зеленню і випроваджував шелестом поважного та вдумливого листу.

Хлопець, видно, сюди навмисне прийшов і, видно, не перший раз. Він сидів і дивився понад смугою Куцівського шляху в долину. У всій його поставі почувалася самотня і скривдженна дума. Очі були повні смутку і безмежного нікому не потрібного жалю, який держався в душі і прозорів там силою червневих полів. Ліворуч від шляху, що перебігав Матусівську долину, піdnімався поволі гребінь поль і переходив у велику розкопану могилу... Кругом неї золотилися пшениці своюю неторкнутою младою недостиглою красою, та підпадомками пепеліці, ніби хвилюючи того кібця, що ширяв, повільно зламуючи височіньного лету у золоті низи і знов їх вигинаючи у блакитне і доброзичливе давнє українське небо. Сокира — це було вуличне прізвище, яке він одержав у Київській Грінченківській Семінарії; коли він грав на роялі свій твір на випускнім екзамені «Туга за Красою».

Тоді після всього підійшов до нього семінарський розбішак Грищенко і, тиснучи йому руку, сказав: »Ну, вже її-богу ні одна українська сокира таких звуків не відавала з себе від часів Сагайдачного!.. I пішло... Малеч, учителі, дівчата — всі його стали звати Сокирою. А він основний настрій свого твору, не зважаючи на такий присуд, виявив уперто і настірливо спочатку перед товаришами семінаристами, а потім перед колегами-учителями Залізничної Бобринської школи майже одними словами: »Зрозумійте: есть у нас сучасні письменники: Монюра і багато інших, і немає жадного твору для величної музичної композиції на зразок »Демона« або »Фавста«. Немає ні картин, ні настроїв у творах наших письменників, аби потягло душу на хвилі нáхнення!.. Та слухачі йому вівчі відповідали глумом: »Сокирі не треба їх, бо вона слухає тільки дрів'яною ручкою могутні настрої оточення... Хіба

вона сприйме деревом або іржавим обухом чи пощербленим гостряком ніжні вірші Кручини чи Монюри?.. Ніколи!..

I Сокира відвертався, переставав вітатися з своїми колегами. I дійшло до того, що він уже не мав кому скажитися на мистецьку злідоту і став про це говорити учням під час лекцій. Педагогічна рада, дозвідавшись таке, поставила за умову його перебування викладачем абсолютну мовчанку перед учнями про своє лихо. Він не послухав, і його звільнили з праці. Опинившись дома, він нічого не робив у дворі свого батька і матері, які з дочкою, а з його сестрою, зранку до вечора працювали у колгоспі, а Гарасим блукав мовчазно понад річкою Носачівкою або просиджував аж тут під берестком до пізнього вечора. Коли ж його дома починали розпитувати рідні із скорботною турботою і тихим селянським розпачем: »Що він собі думає, що нічого не ребить і ніде не служить учителем?.. Що он уже голова колгоспу, Чмир, допитується, чи він не ворог народу... Чи в його є якісі документи?..«, — то Сокира ще скорботніше поглядав на рідних і, взяжко зідхнувши, виходив мовчки з хати, бо уважав, що вони нічого не зрозуміють із того, що б він не говорив.

I ось у неділю, коли сонце підбилося під 10 годину і Гарасим сидів оце під берестком, то його вся родина була в хаті: батько коло столу різав тютюн курити, а дочка замітала, здіймаючи прозорий пил, що ворушився мільйонами світлих цяточок проти вікна, крізь яке сонце простягало проміння аж до лежанки, — мати, засунувши у піч горщок з борщем, повернулася до старого і заговорила: »Старий!.. Лихо нам тяжке з нашою дитиною... Треба щось робити?..«. — »А що ти з ним зробиш?..« — підвів голову господар, тримаючи ніж неповорушно в руці, а лівую тиснучи до пранника тютюн недор'язаний... »Ta що?.. Мені здається, що він не при собі... що в нашій колгоспній недолі друга недоля лягла ще важчим тягарем на наші плечі. Щось робімо... Я вже казала жінці Чмировій, а вона каже, що для таких, як він, у Києві є будинок... Там їх доглядають і годують...«. — »Я теж говорив із головою колгоспу. I він мені сказав, що коли ми взавтра підемо на роботу, то він прийде і нишком подивиться, що Гара-

сим робить...«. — »Ох, Боже, Боже... Боже милосердний, нехай іде.. Від цього наше горе не буде більшим і наше серце на буде менше краягтись.. Нехай іде.. Ти звернув увагу, що він мережане рядно бере з собою в берег і не простеляє на траві, а напина на себе, немов колись рабини у синагозі, і щось говорить або співа чи до себе, чи до тополь та верб над річкою... Горе, горе... Още то довчився на посміховище людське, а нам на горе превелике!..«.

— «А коли я вчора хотіла взяти в його рядно!..», вмішалася дочка: »то він мені сказав так якось зозла: »Відчепися, — це моя тога; в такій одежі колись ходили боги і демони!..« I не дав... I я збиралася про це вам казати, і боялася...« Ці слова підкресли остаточне рішення родини на надзвичайний вчинок... I всі почали з полегшенням кінчати свої справи, почуваючи серцем, як кожний окремо силкувався те зробити, чому сьогодні так легко гуртом довели краю.

II.

На другий день сестра і мати й батько Гарасимів зранку пішли робити у колгосп, зачинивши за собою у двір ворота. Маленька хата, сніпками вхрита, з черногузячим гніздом на гребені, була трошки ніби похилене до берега. З причілка її обступали соняшники і кукурудза; а серед двору стара криниця з журавлищами і мокрими цяминами, і кінцем журавлища до сонця. Із хати повз неї через леваду аж до річки Носачівки тяглась між високою травою стежка і ворушилася, мов жива. I куди не глянь, все було всипане росою, неначе жаринками, що вночі мінятися і ворушаться над нами, тримаючися вітром на небі до самого ранку. А вранці знов горять і рухаються в гущині зелені разом з нею... I соняшники, і кукурудза, і криниця, і журавель, і трава на леваді, і сонце над усім селом вслухалися в свою свіжість і в свою красу, аби враз зашуміти свідомістю того, що вони всі єсть колір единого на світі почуття, що зветься щастя!

Та вспереч загальному у природі настрою, трохи праворуч від хати Гарасимової підозріло чогось приїхали люди і зупинилися за кущами верболозу над річкою. Всіх на возі було четверо: самі чоловіки. Віз був запряжений одним конем. Три з них похвалили і, не звертаючи уваги уже на свою хуру, трохи відійшли від воза і полягали черевами на траву; і, мовчки вдивляючися вперед, стали ждати. Коло них був і маленький білий цуцик, який лапкою ворушив кульбабу і відбігав від неї то в один бік, то в другий. I коли квітка затихала, він знов її лапкою торкав і робив те саме, що і раніше. Над ними пролетіла скітекочука сорока і сіла на вербу на Гарасимовім городі. У березі крім цих живих істот, здавалося, уже нікого й не було.

Аж ось із хати вийшов Гарасим з рядном під рукою; зачинивши за собою двері, він поважно попротистав стежкою через двір до річки. Одежда на ньому була та сама, в якій він був і під бірестком. I через те, що обличчя не голене було, над губою жовтили маленькі вуса, і на щоках піднеслася перша парость бороди, які ми часто спостерігаємо у хворих у лікарнях. Чуб нестрижений звисав одним жмутом на правий бік; з-під нього випиналося гарне, високе чоло, і в густих бровах сяли надхненню ніжності велики сірі очі з відсвітом чогось ясного і прекрасного, але потемнілого... Таке враження викликає теплий і тихий літній день з захмареним сонцем тоді, коли він відбивається у спокійнім без настрою оці людини, чи у оці товариаки, чи у оці голуба... Ale це так здавалося, бо якби протяжно підивилася чутлива душа у очі Сокира, то вона б не стямилася від раптового болю, який перший раз почула б, але який з нею жив щохвилини, не даючи про себе знати нічим.

Герасим Сокира підійшов до річки і нащорчено отягнувся і, нічого для себе підозрілого не помітивши, взяв з-під пахви рядно, накинув його на себе так, як накидають керею наопашки; відкинув назад голову; простяг праву руку в напрямок другого бе-

рега річки і спочатку тремтічим голосом, а потім все потужнішим почав співати:

Я tot, которому внимала
ты в полуночной тишине,
чья мысль душе шептала,
чью грусть ты смутно отгадала,
чей образ видела во сне...«.

Спів гарячими лунами загомонів берегами річки униз до Мелників і вверх до Цвіткова. Здавалося, що берегова пустка заспівала.... Тільки у мелодії бриніла не та тула, про яку говорили Лермонтові слова. Bo та тула уже була відома кожній освіченій душі; і кожній її може відізнати на найдальшому краю нашої планети. A ось цей розпач, що бричів у голосі Гарасимовім, то був лише властивий українській землі, ще українськими словами не взятий у повній глибині її історичного горя. I ось горе північного генія у широкій силі чужинецького слова спричинилося до неміренної задушевності і страшної потуги розпачу, що йшов з надхненого юнацького серця, вродженого лоном української жінки.

Голова колгоспу розповідав потім, що коли Гарасим співав, то він з таким напруженням слухав і з таким таємничим острахом, як колись було ще за царизми, коли він був школярем, так на нього діяли співи вдосвіта на великден, коли старий священик витогощував: »Да воскреснет Бог і расточиться вразі его!«, а хор відповідав: »Христос воскрес із мертвих. смерть поправ і сущим во гробі ж'вот дарував!... Слухачі співу так само, як і сам співець, не чули і не бачили, як цуценятко, відбігши до воза і сівши під ним, гавкало від незрозуміння між вербами; а сорока, злетівши з верби, кружляла над Гарасимом скрекочучи. I я певен, що так і предки її колись кружляли у байраках над схованою гайдамацькою піснею з тим чуттєвим змістом, якого ще ніхто в нас не втілив у сучасне наше слово і не доніс його між тямущі душі. Тільки оці напівхижі птахи ще і поніні лишаються слухачами і божевільних і талановитих дітей України. Bo всіми, знеможені турботами життя, не спроможні на увагу, аби під ногами помітити блиск золота між сліпучим сяйвом друков скла з побитих вікон зруйнованих осель.

I коли Гарасим проказав слова своїм безмежним смутком:

»Я опущусь на дно морское,
Я полечу за облака,
Я дам тебе все, все земное,
люби меня...«,

голова колгоспу Чмир скопився з трави, і в його руці блиснув ключ, мабуть, від продуктової комори і, швидко підійшовши до Гарасима і наставивши імпровізовану зброю, ніби револьвер, гнівно прохарчував: »Ні з места... Стій, як стоїш!« Співець урвав і став дивитися на людину перед собою здивовано і нічого не розуміючи. I хоч голова колгоспу може згарячу і помилився, витягти ключа замість зброї; або може її в нього й не було, однаково ніхто не помітив цього, і ефект був все таки розочарний. Напасник говорив: »Хто вам дав право у березі співати, та ще так голосно?.. На ввесь берег?.. Я питилюся, чому ніде не служите і не ходите на роботу?.. Зараз відповідайте мені!..« A Гарасим: »Я думав, що я нікому не загажаю... Я нічого нікому злого не роблю... Я хочу іхати у Київ до поета Моцюра замовити оперу... Слови до українських мотивів... Bo сучасне українське горе ще не має слів... ще не має свого втілення... I мені здається, що тільки Моцюра це може зробити. Bo так, як ми бачимо велику брилу каменя, з якої може тямущий різьбар витесати людську радість і смутну людину... і цим може визволити живе людське серце з каменю, в якому воно споконвіку пробуває... Так само тепер есть наше людське горе по всій Україні, зібране з усіх кол-

госпів у якісі одні людські груди, в один якийсь стогін... І він, цей стогін, не має ніякого значення, як і рев теляти, коли його ріжуть... Він матиме його тільки тоді, коли йому хтось даст форму слова... візьме його у стрункий твір... Тоді він може піти як жінка і розумна істота і по Україні і за кордон... І я гадаю, що це може зробити тільки Моцюра... І через те я ходив і думав... І нарешті вирішив завтра іхати до нього... Нехай створить з нашої туги твір українського слова так, як колись створив Бог чоловіка з глини, а я покладу на музику»... «Ете-ге, братіку, то я вже бачу, що ти за птиця», чогось голова колгоспу перейшов на «ти»: «Бачу куди гнеш... ач: хоче, щоб про горе хтось писав! У нашому колгоспі горя нема!.. Побачимо, що ти далі заспіваеш!..» І зараз же, обернувшись до воза, махнув рукою. На помах руки затупали ноги і зашуміла трава... показалася з-за кущів два колгоспники; за ними бігло і радісно гавкало цуценя, неначе вважаючи, що це заради нього біжать люди.

«Хлопці» — гукнув голова. — «Ану, попровадьте його до воза!» «Хлопці» хотіли взяти Гарасима під руки, але він сів на траву, ще бувши нап'ятым рядном, і заговорив: «Я не піду... Чого я з вами буду йти; я не знаю, хто ви... Я людина вільна... Я хочу, аби написав письменник щось подібне на »Демона« або на »Фавста!..

»Беріть його попід руки і тягніть: ач, рядном напнувся, ніби лаврій на покуті... Він не при собі... Треба відвезти в Київ, якщо не верзе він все це навмисне!.. «Почекайте, ви мене не розумієте... Я рядно на себе накинув, бо потрібна декоранця для такого співу, як я сп'яв... Он у переквах свяченіки у ц'вільних костюмах не пралявть, і я таку пісню спів'яв, що потрібна тога... Це така олежа... У мене її нема, то я за неї взяв рядно!..», говорив Гарасим, та голова колгоспу тільки зареготовав у відповідь:

»С'ї-богу, він здурів... а я думав, що прикидається... тягніть!...»

Колгоспники скочили Гарасима: один за прагну руку, а другий за ліву і потягли. Тоді Гарасим зіп'явся на ноги... Колгоспники, все так же тримаючи його за руки, дали можливість іти поміж собою. Підійшли до воза і, висадивши «полоненого», ніби якийсь м'шок з січкою на віз, і самі вісі с'єши, поїхали з берега на шлях, а ім у слід біліло сиротливо забути рятно на стоптаній траві. Коли вже проїздили повз Гарасимову хату, то він попрохав: »Дозвольте, я попрошаюся з рідними!..

Чмир вілповів: »Ні, вже обійдеся і без прошання!.. Маленький цуцик, затравши хвіст, біг з піднесеним настроем за возом, а сороки піде не чути і не видно було.

III

Годині о 5 липневого ранку у »Сквері письменників« у Києві на лавочці під двома молодими кленами лежав на лівім боці скоцьорбившись Гарасим Сокира. На ньому був одяг такий, як носять у Кирилівській лікарні божевільні. Він спав так міцно, як може спати людина, тяжко змучена фізичним і душевним неспокоєм. Роб був роззвявлений, а з нього виривалося нестримно безладне харчання. І посиніле лице, уже голене, від ранкової прохолоди мало вигляд кам'яного відламку десь у зарослях над рікою, де коріння дерев, болото і скелі завжди вкриті якимсь синім навівом вогкості. Чуб і одяга були мокрі від роси. Дах п'ятитоверхового письменницького будинку уже світівся чарами сонця над усім сквериком, де дерева були у прозоро-ранкових сутінках; і доріжки позначалися чорними холодками, куди сонце мало з'явитися аж на останок свого сходу.

Та, не вважаючи на таку ранню пору, сторожка скверика уже підмітала їх і шелестіла мітлою об папір і порожні коробки з-під цигарок, що їх учора ввечорі понакидали безжурні гуляки. Коли вона наблизилась до Сокира, то здивовано зупини-

лася, подивилася на його одежду і на лиці, а потім мітлою, без сорома казка, штовхнула у драні червики і гукнула: »Ану, гей!.. Годі вже лежати... бо міліціонера покличу!.. Вставай!..« Сокира скопився і, не протираючи очей, уставився в сторожих не-зрозумілим і майже переляканим поглядом і нарешті промовив: »Я туди не піду... я не хочу... Скажіть, як мені це зробити?..« І жінка зневажливо показала мітлою у той бік, де вже високий будинок стрімко підводив угору свій осяяній дах, із якого: здавалося, ось-ось поллеться блиск струмками сліпучого золота, і сказала: »Це найлегше зробити... Треба тільки піти он у той будинок, де щовечора наші сексоти справляють гулянку, то там уже і тобі покажуть засмальцювану підтичку... Іди, іди, там теплі хлопці, вони можуть нагріти і батька рідного!..« Сокира, нічого їй не сказавши і не подякувавши навіть, ніби він ішов від пенька, об який зачепився раптово, жутко пішов вуличкою поміж молодими деревами вгору до будинку. Холодна хвіртка там була навсяк у двір, в якому лежало два яруси червоної цегли і було насыпано купу піску. А під першим входом у будинок стояло велике корито повне кальвасу; Сокира його обминув і ввішов у сіні, де пахло свіжою фарбою і тількищо просохлим вапном на стінах. Підійшовши до дверей і прочитавши на дверях візитну картку з прізвищем »Шеремет«, він став читати написи підряд на всіх дверях; і нарешті на третьому чи на четвертому поверсі знайшов візитівку: »Моцюра..« І не вагаючись постукав. Серце в грудях почало важко гуляти, аж виски рвало гарячим ритмом крові. І відчинилися двері, і на порозі з'явилася нап'ята ковдрою рула, труба молода дівчина у нічних виступах і: »Кого вам треба?..« — спіталася. А Сокира: »Мені треба конче побачити Моцюру... Поета... Справа нашої занапашеної культури...« Вона ж, нічого не сказавши, хръпнула перед ним дверима; і щось всередині, чути було, говорила, а їй лунко загомонів чоловічий голос таким точом, що переходив майже у жіночі неврастенічні благання: »Упости його... Це, мабуть, якийсь студент... Упости, седенько, це, вільно, мій почитатель... Мабуть, хоче мене побачити... Упости, а то її-богу знову заспіваю на всю хату:

»Щахтъор режить, щахтъор бійть.

Щахтъор празнічка не штольть...«

Нехай толі біжить з протестами ота вислогруда Шереметиха!..«

І жіночий голос уже крикнув: »Таких дурнів я ще не бачила!.. На, на... втисні. І вже обрюхуйте олин одного, хоч до жівтніх свят... Бо хіба ти на людську мову спроможний? Раз-у-раз тільки скандалишися!..« І знов почулося чатання виступцями і відчинилися двері, і руда дівчина, напинута к'влою, проказала: »Ну, заходьте!« Сокира увішов. І те, що він побачив, його вразило напевно гірше, ніж може вразити несподіаний крик советського міліціонера. Серед хати стояв стіл, застелений газетами, а на ньому були три чорні пляшки і одна склянка з недопитою якоюсь жовтою рідинкою; у панпері палініця і велика закіплюжена рибина порізана. А коло неї стояли дві пари жіночих черевчиків, а з них звисали на стіл і додолу білі панчохи; перед столом на спинці стільця висів чоловічий сірий костюм, а на ньому червона жіноча сукня з двома жовтими шкірячими поясами. Сам же господар голий лежав у ліжку, що стояло під стіною, покритий ковдрою по пояс. А до його спини тулилася боком друга дівчина, теж руда, але вже худа. У неї через плече звисала червона хустка тік, як ото у весільних старостів бувають перев'язані рушники. Дівчина своєю перев'яззю закривала перса. Вона силіла встремлена по пояс під ковдру до Моцюри і, тримаючи праву руку у нього на голих персах, ворушила пальцями так, як буває маленькі діти це роблять у шерсті овочки. А він лежав, не зводячи голови з подушки, і з цікавістю позирав чорними липкими очима на гостя. Не знаю, які почуття ви-

ники у єстві Гарасима Сокири, перший раз побачивши советського барда у такому вигляді, але в людини з реальним світосприйманням і в знаючої советський побут не викликалося б ніяке враження, не зважаючи на всю незвичайність картини. Хазайн мав зовнішність досить просту або, як галичани кажуть, ординарну... З широкими грудьми, не сброздилими ширстю, мав широкі плечі і круглу чорну острижену голову... Очі велики, скоріше карі, як чорні, дивилися з самозакоханою цікавістю, яка зафарбувала затяжним жахом, що вже став замкам'янілим настроєм у кожного советського громадянина і, таким чином, ніби постійним зовнішнім виглядом. В будь-яке оточення такі люди, як Моцюра, всмоктуються, ніби вогкість у сухе місце землі, аби вчепитися, мов п'явка до голої літки або стеблинка кущиру, що прилипає до голої ноги в рибалки. Такі люди стають суттю своєї випадкової групи-громади і всесповноважоюю сірою частиною її. І коли ця група виявить спільно якийсь геройчний вчинок, вони будуть в осередку сподіянного, але непомітні; і коли загал виявить якусь ганебну рису своєї суті, то такі люди, як Моцюра, будуть обмазані болотякою найгустішою, — і смердітимуть найпотворніше. Хазайн кімнати був з того прошарку українців, що не мали власного нічого, бо були не здатні щонебудь здобути через брак ініціативи та енергії на це. Во були повною протилежністю селянам, які методично і наполегливо при всяких умовах і працюють і працею дух свій радують... Для Моцюри вінцем всіх турбот на землі мають стати лише ласощі у всій їх різноманітності. Вони завжди, коли почують назву письменника видатного, чи філософа, чи полководця, то зараз же вигукують: »Ото, мабуть, за ним дівчата мілі!.. Ото розкошував!..« І коли цим людям доводиться якесь громадське діло робити, то роблять так, як цього хоче начальство і низькі смаки виразного на верхах натовпу... Отже, і Моцюра, як советський бард, не виявив ні оригінальності в картинах своїх творів, ні навіть не виліз із строфіки Олесевої і другорядних російських поетів, а зажив слави тому, що українську вищу інтелігенцію, яка завдавала тон у культурному житті нації, вибили, а залишилася тільки така, що вважала разом з урядом метою відняття чужого, горьованого і всяке писання для неї було потрібним чадом для отруювання свідомості загалу... Не дурно ж дурман цього чаду запаморочив і Сокири іні з своїми пропозиціями аж сюди. Во Моцюрине ім'я було у всіх на устах, бо советська влада тільки таких роздмухувала до розмірів знаменитості, які нічим не могли стати на заваді Чеці...

Але в Сокири, певно, інші були думки, бо він нарешті хвілюючися спітав:

— «Чи я справді у поета Моцюри?»

— «А то ж у кого?.. Це ж я і є справді... А ви, мабуть, студент і прийшли прохати, аби я щось новенького прочитав?.. І я певен, що наше громадянство цікавиться, чого у мене така перерва у творчості?..» — «Я не студент, я учитель Гарасим Сокира...» Почав було Сокира, та Моцюра, ніби не чуточку цього, провадив: «Я ось розкажу... нехай громадянство знає, у яких несприятливих умовах мені доводиться працювати... нехай...» І в цей момент та дівчина, що втиснула гостя і яка стояла біля столу, ніби очікуючи розвитку подій, скочила в ліжко до Моцюри спереду під ковдру і, обнявши правою рукою спину, а ліву поклавши йому на рот, промовила:

«Дурнику, мовчи, бо однаково наговориш дурниць. Розумного ж чітого не скажеш... А коли вже хочеш говорити, то говори віршами: все таки буде пристойніше...»

І потім, притуливши свої уста до пальців своєї руки, тієї, що лежала у Моцюри на роті, помаленьку почала її тягти між своїми і його губами. Від цього руху він витягся прац'єм всією істотою і занімів. А та руда дівчина, що була за спину у хазайна, почала таємниче махати руками до Со-

кири так, як ото буває нянька, заколихавши немовля, змушує когонебудь до належної тиші, аби не розбудити сонне; і шептала, неначе справді над сонним: »Ідіть... ідіть із хати... Геть, кажу, не заважайте... Чи ви оглухли?..« Але гість уже справді нічого далі не чув і тільки водив безглуздо очима по обличчях трьох живих істот на одному ліжку... І як людина вкрай дезорієнтована, але яка ще не втратила останньої крихотки надії вийти із тяжкої ситуації, заговорив: »Ви... Вибачте... Я, мабуть, не туди попав... мені треба до поета, аби він мені дав слова по українського торя, а я покладу на музику...« Ці слова присутньою людини на голу лютину вплинули, неначе холодна вода, і він звів тулуб так раптово, що обидві жінки упали головами на подушку і на момент зустрілися очима, що блиснули неприязню з давнього потайника душі, який так само раптом і сковався, як і з'явився давні місце зацікавленню до хатньої події: бо Моцюра тим часом, витягши гнівно руку до дверей, кричав на гостя: »Коли вам кажуть іти з хати, то йдіть, бо ще трошки постоїте і полетите так, як опей черевик!.. I через бік передньої дівчини тією рукою, якою показував на двері, вхопив із столу справді жіночий черевик і штурнув ним до дверей. Але, зауваживши, що гість не рухається, до останньої лучшевої цяточки розгубивши, спитаєв уже спокійніше: »Ви читали коли-небудь мої твори?..« I Сокира, неначе тінь того свіття з тієї людини, що вмерла від голоду на очах людей під пам'ятником Богдана Хмельницького року 1932, прогомонів: »Ні... Ніколи не читав!..«

»То чого ж ти прийшов сюди, куркуляча твоя душа?! Не читає пролетарських письменників і ліз до їх... Геть із хати, кажу, поки ще держишся на ногах!« I Сокира, аж тепер помертвілий, похитнувшись, вийшов. А »поет« урочисто зупинив очі на грубій дівчині, але, не знайшовши співчуття, глянув спохвально в лівий бік і, побачивши там тільки стегно тонкої рудої товаришки, вкрите ковтвою, — заговорив, ніби виправдовуючись і все ж таки погано:

»Ху... а мені злавалося, що він ухопить черевик і штурне ним назад на нас... Але він страшно злякався! I, боком опустивши між обидві руді, проівадив далі:

»І то дігрись... Став над душою... Того не розуміє, що людина мусить бути вільною і думкою і всіма інстинктами тіла... Кожна людина мусить бути незалежною одною від однієї так само, як в одного шахтаря в одному забої удар кайла від кайла. Во вже таک упорялкувала природа, що всі ударя, які потрібні для зрушения вугляного шару, не може шахтар звести в один удар, хоч би як цього хотів. I кожний удар у нього рівний другому і з рівними інтервалами між собою... Так само, як і пролетарське суспільство не має таких прав, де мусять бути більші та менші. А він, куркулячої душі душа, став над тобою і заморожує почуття та холодить твою кімнату!.. Привикне там на селі до того, що багатий висне над наймитом і змушує до роботи, — ще й сюди приходить робити свої експерименти!.. А чорта пухлого не хочеш?!..

Та передня знов поклала йому праву руку на шию і промовиши: »Хлопчику мій, не каки дурниць, однаково твое розумне буде дурне, бо нема кому слухати... Жінкам же подобається вчинки, а не думки!..«, уп'ялася йому в очі знов довгим поглядом, від якого творилася в кімнаті тиша та брудна рівнина і часом і настроєм, що нічесяко під час такої тиші не помітило б не то, що другої рудої дівчини, а навіть жадної живої душі в кімнаті, і навіть того черевика, що лежав біля порога.

IV.

Гарасим стояв під мурами кирилівської лікарні. А з-за Дніпра виднівся ліс і між ним далеко-далеко то тут, то там чорніли, то біліли і селища і

мабуть, станції. Композиторове серце, вражене зустрічю з Моціорою, але торкнуте диханням залишку цього закутка, швидко билося. І своїм биттям положало у душі неспокійну свідомість. Так само, як часом гуркіт Дніпрових хвиль об лісистий берег кожним своїм ударом згонить з яворів чи ворон, чи чайок, що відпочивають під чорними ходжком лісу. »Ох, царю мій, Боже, що мені робити?..«, вирвалося у нього несподівано: »У ріках і в ставках з рибою жити не можна... Хіба тільки їжею для неї!.. У гаях і в лісах із залишками звірів... та з пташками жити не можна теж: скрізь чути владу колгоспу та його іржавий, прихованний і всепаніструючий зір... Тому тільки... Тільки назад у божевільню!.. Та як же тяжко!.. Як тяжко іти сюди!..«. І він, поклавши обидві руки до грудей і глибоко зідхнувши, знов швидко пішов залишним закутком у неволю. Але коли зализна брама між двома цегловими старими стінами показала йому назустріч кам'яні одв'єрки, він круто повернув направо, лишаючи браму, і пішов понад майже стрімким спадом гори поза мурами лікарні, попід самою стіною першої психічної клініки професора Фрумкіна. І враз він почув: »Гарасиме, йдіть сюди!« Голос був жіночий, і вимовлено з чуттюм, повним піднесених радощів, що виникають тільки з раптового подиву у нервових людей. Але хлопець він вразив надзвичайно, пригадавши йому в одну мить, як він ще в дитинстві зеленими святами на межі силів і дивився на метелика, що не міг літати. Сонце світило підбіднююююю погожістю; а недостиглі жита польно гнали колосисті хвилі до села і, злавалося, захльопували його і летіли з тініми розкиданих хмарок далі до лісу. Тільки одну церкву вони не мали сили залити, і вона серед них тримтіла білим та теплим супокоєм на всю незрушуши датеччину. І він тоді теж почув невідомо чий голос: »Гарасиме!.. І хтось тоді йому дома, з'ясував, що то означається тиша, аби людська душа не чула самоти і не боялася. А тепер від невідомого голосу його серце просто западало, охоплене страшною і раптовою тугою побачити знов те саме місце рідного поля, в якому він чув перший раз голос тимі; нечаче глупої та тихої ночі голос кладовища, що викликає дитину-сироту на свіжий гріб матері, аби доказала жалощами те, що при останнім прощанні лишилося не доказане. Але дарма! Не він, а його несвідомий настрий знав, що якби почалися навіть слова: »Кохаю, люблю«, то вони були б маскарою правти, що завоювали собою пів світа і яка говорить про те, що образ могутності дійсної правди рівний силам Творця світу, коли тільки подоба її має тепер таку потужність. Він слухав, але вже нічого не чув. І лумка зчов затяготела штаком-невільником: »Так, треба негайно іти туди. Вілкія вічноїночі був утік!.. Безперечно, що його гнала зустріч з Моціорою. Вона стала кольором його душі і тією дробничкою, що у намальованому портреті зливавася з іншими у цілій мистецький твір, враз його доповнивши.

Аж ось за стіною почувся страшний крик багатьох горлянок і безладний тупіт багатьох людських ніг, що зразу нагадали рух школлярів на перерві. Але за якусь хвилину стали вирізнятися крики, тому безглузді, що виходили з людських грудей, бувши схожими на ревища і виття тварів, невідомих Гарасимові. І він став дивитися на стіну з верху до низу і помітив у ній видовбані східці, аж чорні давниною. А під ними при самій землі він побачив дірку крізь мур. Видно, хтось колись лазив у лічницький двір через височину, а потім здогадався, що краще лазити туди діркою. І зробив дірку. Трохи постоювали в інершучості, Гарасим нагнувся, встремив голову в дірку і поліз. Через хвилину він виткнувся головою у велику загороду, сповнену хворими у довгих білуватих халатах. Одні хворі ходили мовчки, а інші кричачи. Напроти Сокири, метрів за десять, на східцях ганку, сиділо три санатори і щось проти сонця розмовляли і безжурно, не зважаючи на хворих, сміялися. З лівого боку у

кутку дворища стояв велетенський бородатий чоловік спиною до всієї загороди і вигукував не то кудись промову, не то прокльони через стіну. Він був босий, без халата і з розірваною сорочкою через усю спину від шиї аж до нижнього рубця. Коли ж Гарасим услухався, то почув, що хворий говорить погрози невідомому своєму ворогові: »Га, шпійоне над шпіонами! Ти від мене, від Гайки-Хвоста не сковашся. У Дніпрі на дні знайду... А на небо сковашся, то однаково кінець твоєго кавказького очкура звисатиме повз круглий місяць на землю, і я, вхопивши його, стягну тебе отак: раз!.. І разом з усіма перєславчанами, яких ти загнав у дубовий сучок, роздерем тебе... Отак-о! А шматки твого тіла розітремо на очи цегляних мурів... Ось тут!.. Ось тут!..«. І він почав несамовито гатити у мур кулаками... Коло самої ж дірки, теж з лівого боку від Гарасима стояв навколошки у білому халаті і босий молоденький хлопець, і, дивлячись у куток на Гайку-Хвоста, бив поклони і говорив:

»Грім і коза
жінка й лоза.
шкура й звір,
кіт і кажан,
більше не вір
їм без ножа!«

Все це він промовляв без перерви, ніби одним виходом; а по чолі у його текли струмки поту, бо сонце пекло йому в голову з-за цегльової стіни, якої він доторкався, хилитаючись, потилицею. А посеред лвору вже інший хворий, стоячи на одній нозі, а другою гойлаючи то сюди, то тули і показуючи пальцем правої руки на Гайку-Хвоста, реготав. Коло чого хвірі, скучивши, теж стрибаючи на одній нозі, з якоюсь несосвітленою заклопотаністю, мотоючино реготали. Але на пів всім хлосом божевільного лвору та наймогутніші вінізялися туркоти кулаків Гайчиних об негловий мур. Гарасим спостеріг, як віл них у кількох місцях мурів вітпали шматки лавчів вальків. А один, отірвавши, втягнув по голові того ув'орого, який хрестився до вілеття в розірваній сорочці, і розсипався на підліті і на обличчя. Хворий перестав говорити промовні слова і, вставши з колін, почав терти обома кулаками рук запорошені очі. Коли ж йому стало легше, він повів очима коло себе і, вглядівши Гарасимову голову, виткнути з дірки з-під муру, звернувшись до нього з запитом, у якому чулася погроза: »Ти навіщо мене віврив?.. — »Вальок вілпяв і сам тебе віврив!.. «. »Брешеш!.. «. Хворий заперечив: »Я щолія тут навколошки стою і знаю, що і цегла в муріх не жива, і вальки не живі... Це ти мене віврив!..«.

— »Як же б я тебе віврив, коли лежу на землі, никаке від твоєї голови... Та ще й на обох своїх ліктях... В мене для цього руки невільні... То ти он стоїш і, якби скотів, то легко мене поцілив би по голові, бо я лежу!.. Ці доведення, видно, переконали хворого, а особливо те, що якби він скотів, то міг би легко поцілити Гарасима по голові, і він лагідно промовив: »Це сантар мене віврив, кинувши грудкою... Ну, чорт його бери!.. Я сьогодні на зло йому не буду вечеряті... А тобі кажу: вілазь із-під муру, бо вони можуть розгастися і тебе в дірці задавити. Бачиш, як Гайка-Хвіст садити кулаками.. I він знає, і я знаю, що мури можуть від його кулаків щохвілин розсипатися... Вілазь! Вілазь!..«. Тепер уже Гайка-Хвіст бив не рукою в мурі, а великою цеглиною, що за кожним ударом розбивалася в його кулаці на все дрібніші шматки і віяла легким пилом у повітря і вілітала з його великих пальців друзям на всі боки. А він, почувавши, силкувавши затримати побиту цеглу так, щоб вона не вілітала. Це його дратувало, і він вигукував ще з скаженою пристрастю, аж ніби з гарчанням: »Ось так!.. Ось так!.. Ось так тобі буде!..«. Видовище цієї загороди зробило таке гнобляче враження на Гарасима, що в нього по тілі про-

бігла нервова холодна комашня, а голова згубила спроможність держати в пам'яті ясно бачене. А сама пам'ять місцями ніби западалася у якийсь пройнятий жахом транс, і в серці віддавалося луною кволого завмирання. Через те у нього перед очима картини пропливали не суцільною реальністю, а дуже яскравими, то дуже чорними, аж гарячими плямами. Він чув, що в нього не хватить ні мужності ні потрібної витривалості, аби бути на такому середовищі. І через те Гарасим почав ворущитися, приймаючи зручне становище у дірці, аби вилізти... Це гомітів той хворий, з яким тільки що велася розмова, і, швидко нагнувшись, вхопив його за руку і почав з усієї сили тягти з дірки до себе, висолопивши язик і вилупливши очі. Гарасим же, почувши всім своїм еством ще не зрозумілу, але грізну і неблаганну небезпеку, вільною рукою вчепившись у якийсь виступ нори, розлачливо виривав полонену руку. Хворий же тяг, і в нього крізь напругу виривалися повні переконання і правоти свої справи вигуки: «Поможіть мені... поможіть мені! А то його задавить стіна!.. Бо зараз поспілеться цегла від кулаків Гайчиних!.. поможіть... поможіть!..»

Ті божевільні, що посеред двору реготалися на одній нозі, поволі почали затихати. І «дирігент» їх уже стояв на обох ногах, опустивши руку і допитливо, розшолопуючи, дивився на подію, що відбулася у дірці і коло дірки мури... Нарешті він рушив туди, гвалтовно кричачи: «Дяк тягне шпійона... Поможіть!». І, підбігши, він теж ухопив за ту саму руку, що тяг і «дяк», і потяг, благаючи: «Хапайте мене за руку... помагайте тягти шпійона!». Два хворі вхопили вже за руку нового «рятівника», і почала відбуватися дика сцена... Гарасим почув, що в нього страшно заболіло в плечі, і пустив виступ нори, і поволі, зачіпаючись боками за нерівність її, став висуватися в загороду... Чи колинебудь якось людина могла переживати денебудь у світі цілком свідомо щось подібне, що було схоже на советську немилосердну і всезничуочу дійсність у канцеляріях селянських урядів, в міських і в судових і в тюрях? Де благання, мотиви і причини ніколи не беруться на рапху, аби людині зробити полегшення; а коли і вислуховуються, то тільки на те, аби цю людину певніше знищити і з більшими мукаами. Така реальність ставала правою кожного людського сства і його обертала у розпечений камінь болю і не дозволяла ніколи людині, люто скопленим советськими порялками, скаржитися чи плакати. І зараз ця тупа безнадійність у Гарасимову свідомість пустила тільки дві чорні цятки, які з сумним гудінням летіли в рожевому клубку гарячки назустріч одна другій. І в той момент, коли вони розмичнулися, не зустрівшися, Гарасим все таки, не знаючи всіх советських порядків, закричав: «Санітарі, рятуйте!..». Це вже було толі, коли божевільні витягли його з нори, і він звівся на ноги... і коли після цього той хворий, що з обуренням нахвалився: «То я йому на зло не буду вчеряти», вхопив у пригріщ пилу і сипнув його йому межі очі з озмобленим тріюром: «Ось тобі санітарі!» Сокира зопалу, обома жменями закривши очі, став чекати, поки бруд зійде слізьми. А перед ним натовп людей безглазих кричав: «Шпійон... Шпійон!.. Див'тесь, шпійон!..». Один з трьох санітарів підвівся був бігти до раптового вибурнання, але два інші притримали його за полу халата і посадили. І чулися збуджені слова: «Не йди, сядь... Нехай усе дойходить до «психічної розрядки»... Тим часом і Гайка-Хвіст перестав садити кулаками в стіну і, повернувшись до загального гамору, дивився з божевільною напругою запальними очима. На ньому чуб стирчав так, як на ожереді вихром покошлана солома. Один його жмут звисав на очі, а в ньому гойдався маленький шматочок цеглини, що мав ось-ось уласти в бороду, яка брудним русявим жмутом була збита вся у правий бік. Розстебнута сорочка вивалювала грудину, зарослу кудлатим волосом і від пилу та бруду невідомо якого кольору.

і штані, в яких звичайно ходили хворі, були повнені набік так, що той гудз, що припадає якраз над пупом, тримав штані на лівому клубі. Кулаки обох рук нервово зіплювалися; у правім же, закривавленім, він тримав рештки цегли. Видно було, що кожний палець цієї руки свіжо збитий; лише на лівій вони були в поздираних давніх струпах, що чорніли, ніби суха шкурина чорного хліба. Всі ці признаки окреслювали образ хаосу, овіянний жахом і моторошністю; образ, що кожну готову свою форму нищить і творить нову, аби зараз же зруйнувати її у несвідомих муках буття і в корчах вічної погибелі. І рушив Гайка-Хвіст із місця якимсь дивовижним пострибом, яким зближаються діki звіри до своєї жертви, що вже не здатна боротися і має стати їх певною здобиччю. Перед ним натовп хворих розступився, і він, крикнувши: «Га... Шпійон!» бахнув Гарасима в ухо, — який навіть не бачив, відкіля скопилось лихо, бо витирає запорощені очі... і впав від несподіваної напasti правим боком на землю, навіть не ойкнувши.

А Гайка-Хвіст, згрібши його за голову, почав тягти погід мурами, кричачи: «Беріть його... беріть, роздерем на шматочки... нехай знає, як у Бога красти правду і загонити людей у сучок!.. Один тільки божевільний, той грубий, що показував пальцем на Гайка-Хвоста і реготав, тільки тепер дотягав на вікі охляяного Гарасима і, вхопивши за ногу, став шарпати до себе. Але така була несамовита снага у Гайки-Хвоста, що він обох: і Гарасима, і божевільного тяг, реначе мішок з бараболею, до якого вчепилася мала дитина.

І тільки еж тече санітарі, підбігши до них і накинувши ззаду убійників звичайні пожовтіле простирало, звалили на землю так, що він нотами торкався Гарасимової голови: а потім сіли на зваленого: на кожну руку по одному, і третій — на ноги. Гайка-Хвіст тільки рів, шарпаючи ноги з-під дужого санітара. З лікарні вибіг лікпом і щось упорськнув здоланому в циши, і так само швидко як вибіг, так само і назад побіг у будинок. А санітарі, посидівши ще кілька хвилин, встали, взяли попід плечі і за ноги врамованого і понесли туди, куди зник і лікпом. Пройшев ще якийсь час, і вони вийшли знов і загнали хворих у будинок. Під мурами залишилося тільки тіло Гарасимове. До нього ніхто не підходив: ні санітарі, ні лікпом. Видно, така «психічна розрядка» була явищем сподіваним і цілком зрозумілим і не потребуючим перевірки.

Годині о 8-й вечорі, коли сонце стало над садибою лікарні так, що від неї впала тінь на всю загороду, де лежав Гарасим, то з середини вийшли два санітарі з ношами і дві сестри: одна з ковдрою у правій руці, а друга так. Вони підійшли до мертвого. Він лежав горілиць. На обличчі і під підборіддям були плями від закривальних пальців Гайки-Хвоста, а ліве вухо було сине. На одній нозі не було черевика, що валився метрів за два від власника. Видно, стяг той хворий, який допомагав Гайці-Хвостові. Санітарі поклали Сокиру на ноші, а сестра вкрила всього з головою ковдрою. Здавалося, що це на нього налягла останній раз та тога, якої він бажав для своїх виступів перед небом і землею, аби і вона разом з накритим зникла безслідно під другою тогою, але вже вічної ночі. А вже як підняли його і стали нести, худаrudенька сестра, яку Гарасим бачив сьогодні вранці за спиною в Моцюри, ідучи говорила:

«Яке лихо... А я ж його сьогодні бачила... Такі в нього дитячі очі були. І такий він був зніковільний, неначе той школярик перед учителем, що налив чорнила на зошит... Мені його так шкода було... І так і хотілося поцілувати у ті чисті хлоп'ячі вуста. І коли я приїхала до лікарні і коло вікна вбиралася до праці, я бачила, як він простував до нашого відділу і гукнула: «Гарасиме, іди сюди!..» Він почув і довго стояв, та я не вийшла, бо якраз робив обхід професор Фрумкін. І зараз аж страшно подумати, що тому кілька часу у нього серце билося

ще живе... Але її товаришка їй відповіла: «Все його нещастя в тому, що він попав не в свій відділ»... І діловито пропустила всіх у помешкання, а потім і сама туди ввійшла і зачинила за собою з грюком двері...

* * *

І настав тихий та душний вечір. Над садибою лікарні, що зводилася над Подолом під небо, розсунуте на неоглядну широчину, усплану сяйнистими зорями. А Дніпро, обгинаючи Поділ, у своїх холодних блисках течії ніс наниз усю розкіш українського вечірнього неба. І пристрасні вогні з домів Подолу переміщувалися з річковими і надавали небу і землі тієї пригади, яку має та дівчина, що, зігрівши свою нічну постіль пахучою косою і жадібними ласками персами, — стає коло розчиненого вікна кімнати в нічній сорочці і, вп'явши в зоряну темінь палючі очі, жде і кличе серцем зухвалого і безсромногого спокусника.

І здавалося, що це поширилася так річка Носачівка та її береги. І хоч і шумів Поділ вечірнім гуркотливим розкотом і де-не-де гукали пароплави, але нічна глибінь ніби заглушила їх своєю тишею. що сходила з правічного неба.

І це давало ілюзію, що річка Носачівка та її береги роздалися в далекий світ. А через те, що на українських берегах споконвіку увечорі зустрічаються закохані і приходять туди самотники із своїми невисловленими думками і невиявленими почуттями, — то так і ждалося, що ось-ось десь за-

лунає пісня. Але де там? Всі вони загнані тепер у колгоспну дійсність і божевільні! І каліки, і подібні до калік уже не мають права блукати вільно по Україні та ще на вільнім утриманні в сердечного люду. І серце цим не вдовольняється, і питаеться сенсу буття на землі, і жде святої правди для себе і для охорони тих людей, яких всі-всі зневажають, і всі розраховують тільки на них, коли треба реалізувати якусь свою удачу... О горе, горе! Я знаю, що ти існуєш, вічна правдо! Ти стоїш у космосі серед вічної безодні, розгалужуючи свої незримі гілляки в неміреність. І на них ростуть зорі, сонця і планети, і люди... І пристигши там або зазнавши шкоду у своєму розвитку, відпадають і з них виходить навіки божественна животворча сила: а на їх місці виростають інші і держаться знов на вічних гілляках дивезною силою, тільки що знов до часу. Так само, як і на тому берестку, що стоїть на перехресті Чорного шляху і Куцівського, з'являється листя, з якого щосені виходить живущий первенець природи, і воно опадає, аби його замінило весною нове, повне свіжості і божества. Один лише стовбур з гіллям лишається нерухомим. І тому кожне дерево править за прообраз вічного Бога і всього живого... І бідне людське серце не погоджується на таку реальність, а іншої не впадає, і болить, і бунтує, що наш Творець такий пасивний, коли наближається до нас критичний час нашого існування, нашого змістовища для вічної сили!..

Листопад 1947 р.

Т. Осьмачка

ОЛЕКСА ІЗАРСЬКИЙ

ДВІ ЗУСТРИЧІ^{*)}

1

Весною ніколи роздумувати над своєю долею. Уже зранку Вітя на своєму звичному місці. Втупиться чолом у шибку й спостерігає білозовтий п'ятак утиснутого в скло носа, блакитні береги озер краями шибки, — коли її міцніше придавити до рами вікна, опалові краплі води, що спуваються грязьковорунатним краєм даху, а згодом з таким відчаем відриваються від ринви, розливаються в чорному полоні дубової діжки. По-старечому сумно хитає сухою головою засохла стеблина на грядді. Тільки зрідка під час своєї двадцятихвилинної прогулянки ганком, — одноразово й помостом корабля, — хлопчикові вдається втекти «на землю» й обігти сацок, оглянути щодня просторіші галлявини сирої землі під деревами, чорний ставок весняної води в тонкій рамці білих тіней від берез старої алеї, обдавити навислі над ним снігові береги. Та не встигають набратись водою мережані сліди Вітиних кальші на злегка підсіненому діркуватому снігу, а хлопчик уже в хаті. Вікні...

Брешті, як Сашко вже місяць ходить босий і кожного вільного ранку вигрівається на сонці, присівши під свою білою повіткою, недовір'я до погоди починає видаватись смішним. Дорослі виказують ознаки розгубленості, а Вітя раптом сміліє. Нараз ініціатива потрапляє до його рук. Час для грипи вичерпується. Літо...

— Я тільки роззуюсь! — гукає він Сашкові і, грюкаючи дверима, влітає до передпокою, певний себе.

як кіннотчик перед нападом на міцнішого, проте вайла��уватого ворога... »Я зараз...«, — думає він, коли мама кличе його з вікна вітальні, а тато вже хапає під руки. Хлопчик пробус виравтись, хоч він добре знає, що йдеться про порив татового доброго почуття. Але його вже спускають на підлогу.

— »Оце наші Вітя», — говорить тато до жінки в чорній шапочці на розкішно виложений русяй в зачісці так, наче тільки Вітя належав родині, а родина не була Вітиною. Хлопчик зло супітися і пригладжує збиті дороги волосся долонею, а незнайома бере його за хохоче підлітки близиче. Мама наказує човгнути ногою й поклонитись дамі. Вітя пробус виконати наказ, але йому не вистачає ні рішучості, ні сили. Він знову хапається за голівку, мов випадково накоїв чогось злого і дурного.

»В довгої лозі...«, — мимрить собі під ніс молодий господар і боїться підвести голову до білявої дівчинки в короткій сукні й тонких білих капцях на коркових закаблучках. Вона доброзичливо, підбадьорливо посміхається до Віті, непримушено й кокетливо обираючись спинкою об тата. Вітиного тата...

Оксані подобається на селі. Все тут незнане, просте й цікаве. Все переконує її у власній вищості... Тут легко верховодити, легко вдавати з себе божка... Всі запобігають її ласки, від тої хвилі, як ранком, узвівшись з Вітором за руки, вона нав'шильки прібрається грудкуватою стежкою до площин, на вігін, або влягається до вечора на простеленім

^{*)} Два розділи з повісті «Рапок».

у вищикові настовбурченім травою пледі. Оксана наче боїться простягнути свої лелечі ноги в блідо-рожевих, построчених згортками, пантальонах, водить пальцями ніг, мов боїться їх заморозити.

Поруч всідається, одягнутий, як звичайно, Сашко. А Віктор не може влежати і все про себе любується її шовковими штанцями й червоним дрібним намистом на худенькій шийці. Добре, просто Віті з Оксаною. Він не помічає різниці літ, не знає, що вилицюватою блідолицькою голівкою дівчинки бродять уже півдитячі мрії, напівдитячі думки. Оксанина увага звертається вже на той бік речей, який довго ще не існуватиме для Віктора. Вона цілком свідомо слідкує за манерами поводження знайомих і незнайомих людей, за не надто таємничою для неї грою їх посмішок і поглядів. Вона знає вже, що мас непривабливе обличчя, а мамина увага до її дитинчого туалету й контроль її манер наштовхують на думку про потребу надолуги за крейдано-бліє кірпичкою обличчя й кирпичкою грушено-дичкою... Такими свіжозабарвленими ніколи ще не були Вітині ранки. Годинник, давніше тільки коштовна іграшка, став раптом потрібою річчю. Ще в нічній сорочці, щойно прокинувшись, хлопчик протяпом кидаеться до вітальні й довго розглядає циферблат. довго міряє віддалю малої стрілки від дев'яти й великої від дванадцяти. О дев'ятій Оксана приходить грati бридкі своею однomanітністю гами. Для Віті настає година чекань. В шілинку дверей він бачить її кіски з уплетеною в них стрічкою, її шию, покладену на клявіятуру руку і... почувасе себе сонгородським лобуром... Згодом хлопчик втомлюється своїм любуванням і непомітно опиняється в Києві... Передумує Оксанчині розповіді, наслідує зоологічний садок звірів з ілюстрованих байок Крилова...

По закінченні занять Вітя поспішає всістись до столу й, пригинаючись над склянкою, коситься ча Оксану. Спостерігає, як вона, витираючи губи натягненим на палець красм хустки, хлєпче молоко й сміливо простигає руку до булки.

Наодинці Оксана рівня йому: наче обом минуло тільки по сім років... Навіть у мовчанні хлопчикові, вчувається дружба... Зате в ті дні, коли дівчинка чомусь не приходить грati, Вітя до півдня бродить холоднуватою підлогою затемненої хати. Все вдивається в пустий садок... Як ніколи дотепер, він насторожується, вслухується в розмові дорослих, слідкує за поруком їх обличчя і їх рук...

Вітине незадоволення рідко набирає ясних для нього форм. Рідко виливається в форму образи. Пощуття такту не дозволяє і собі в'имагати татових обіймів, коли він пестить і цілує Оксану. Але... важко, коли про тебе говорять в множині, та ще й махаючи рукою. Тоді Вітине зло розганяється потрапити і в тата, і в Оксану, а врешті — губиться десь між ними. Віктор хоче бути з Оксаною на самоті! Бо дорослі виставляють його селюком, — і бабуся, і мама, і тато... Всі! Вітя такий же селюк, як і Сашко! А селюки — нещасні... А селюки... кеструбаті й такі... Часто муки заздрощів до Оксани розливаються потоками, і серед них тоне образ білявої дівчинки-кіянки, з рожевим дрібним намистом на шийці і здивованими, на мить мовчазними очима.

* * *

Сіро-зеленим екраном жасмину і бузка ходором ходять язики вогнища. Зрослись у плечах кутасті сильвети дітей. Схоплюється і, надрубана темрявою, падає тінь Оксанчині руки. Пильніше приглядається до розпалених стрілен хмизу Вітина голова. Шаріють обличчя дітей, жмуруються очі...

— Ха-ха-ха, — сміється Оксана й обережно влягається на траву, сміливо розкидаючи руки. Охкає від сміху, а Сашко згиняється над нею і водить просиленою крізь зуби травиною по її підборідю і ший. Дівчинка задоволено сміється, ловить травину і не хоче її втімати. Ха-ха-ха, — дзвенить її сміх під чорною габою саду і згине Вітю до по-лум'я... Лякає Вітю...

Тільки глибока самота довкола, тільки сміх, змушення...

* * *

В спальні затишно. Поставлена додори розгорнута книжка захищає свічку на нічному столику. Спущені на відкриті вікна жалюзі ховають від очей ніч. І така мовчазна увага знайомих Віті меблів... Така мовчазна парада...

«Оксана, Оксана...», — повертається хлопчик на спину і пробує розповісти. А слів немає, слів... Немає назв почувттям ображеної дитиною дитини... Дорослі щохвилини ладні поламати найбільші бажання, розчавити найцікавіші фантазії. Але образа від маліх... Тоді нічого не залишається, тоді світ — порожній... Хлопчик схлипує і мне в руках медальйон на маминих грудях, підважує пальцем золотий ланцюжок.

Вночі рожеві губи щасливо посміхаються. Він з мамою в школі. Принишки парті, все менші наперед, ражівниця на стіні, м'яка чорна дошка за вчительським столом. Віті ніяково... А Ніна Іванівна міцно бере його за підборіддя й дивиться йому в очі. Вітя довірливо відповідає на погляд, і йому вже так просто... Ось він за партою, а мама прощається з учителькою. Віті знову важко, до землі тягне чумарка, стискає горло туго зав'язаний башлик... Вітя залядає на притрущене свіжим снігом подвір'я, на білі шапки, на японські тераси кристалічного сяйва на кущах, на заворожений пихатий будиночок серед прокинутих до нього слідів вузькополозих панських саней і лишає в криту збитого копитами снігу... Раптом на ганок, міцно схопивши пальчиками за ніс, як він це завжди робив, над чимсь розмірковуючи, виходить Сергій Олексійович. Під ним непомітно вгинаються сходи. Вітя пробує до нього підбігти і не може... Зникає і Сергій Олексійович. Тільки дім, осяяний місячним світлом, стоїть перед зимової ночі. Дім і сліди полозків обручами.

2

Тоненькі губи сонгородського скляра «австрійка» Маера могли посміхатися тільки до нього. Навкруги не було видно людей. Тільки хати й доми, розкинувшись згори виступами, куяли собі під протертими брудною ганчіркою патьоками хляги з осиннього неба, відгородившись від розіржденої і розтопленої вулиці грядками шпориць. »Додому. З школи«, — відповів Віктор на запитання, в цю мить безсилий відірвавшись від вигаданого ним проекту греблі й мосту через воду.

Добре було б принаймні повернутися до старого чоловіка, але хлопцева думка глибоко зав'язла в принадній фантазії. Звичайно полохливі, сьогодні думки його особливо настирливо гніздилися в голові. Таке напівзабуття давно вже знайоме йому. Віктор знає навіть, що потім прийде розсіяння свідомості, прийде порожнечча, нудота, біль... Але зараз він чітко бачів вигадані побудови на цьому горбові над калюжею.

Німець не знав, як далі повести розмову. Тільки підняв руку з-під накинутої на плечі й застебнутої на грулях зеленої сукняної накидки і звичні ляснину себе поза вухами. Наче відганяє мух, що мов би роїлися над його відвіслими вухами. А Віктор, наче вперше в житті, розглядав потік на вулиці. Поправляв ногу покладену в воду цеглу, а на глибшому місці — схожий на череп білий камінь з чорними розводами форми конячої голови. Мов востаннє, обводив поглядом шари ґрунту, підмитого каламутними водами горбка і сірий клин пересохлого попіну й будяків з погнилим лахміттям листя, схожий на полонену хитрими вигинами доріг сиру армю шурів.

Віктор підвів голову. Він ладен уже дати Маеробі докладні відповіді на всі можливі запитання. Готовий звітувати. Адже нічого природнішого не існувало для нього, ніж звіт перед дорослими. Навіть більше: за обіднім столом він звик до обговорю-

рення найдрібніших подій і пригод у житті самих дорослих.

Доповідали по черзі. Першим — тато. Але енергійно, швидко, постукуючи руба поставленою долонею об край стола. Стихав тільки, щоб своїм ножицем зручно і красиво намастити шматок хліба гірчицею. Його доповідь рідко коли зразу широко коментувалася мамою. Проте, згодом починалася критика — легка, часткова, тягучча. Глянеш — з часом від татових осудів, похвал, оцінок, поглядів, захоплень і плянів лишалися ріжки та ніжки. Лишалося насіння на розплід. А плоди цього насіння і собі потрапляли на той же мирний, навіть ідилічний, але западливий млинок. І була з нього мука. Найдовше говорила мама. Часто, коли вона кінчала, Віктор не пам'ятав уже, що він збирався розповідати і вставав з-за столу нахилюваним. Бо по обіді вже не те: тато ляже на канапу, мама й бабуся підуть на кухню... Кому тоді розповідати?! Вона любила пояснити що, до чого й чому. Наперед знайомилася з передісторією і підгрунтами подій, не забувала передати жести, тон і підкреслити логічні наголоси кожного з учасників конторської розмови. Гато, а за ним Віктор часто за це сміялися з неї, а вона, червоні очі, вставала з-за столу й посміхалася, не то ображено, не то гордово. Тоді склонювався також тато й міцно обіймав її за плечі, цілував у шию, не пускав вийти з хати. А Віктор, як тигр, плигав через хату й чіплявся на неї ззаду. Одна бабуся нічого не помічала. Човгаючи капчами, йшла на кухню й приносила солодке.

Коли врешті черга належала, Віктор розповідав більше, ніж збирався. Забувалася гордість. Не лякало засудження. Реальним було тільки бажання говної правди. Бажання докучливо точно з'ясувати своє відчуття, своє враження, свої думки. Бог знає чому і для чого, але отповідалося не тільки про хруща в сірниковій коробці, принесеного в школу тов'ющим на показ, але неждано кінець історії, як Жора-Семафор штовхнув Віктора чботом в зад, що той покотився з цементових сходів на брук, а жука забрав собі. Не тільки, як хлопці нарочито затягали принесений м'яч на школиний дах, а також про Вікторів плач, коли його за ноги стягнули з дерева, щоб він не вибрався на школу. Він убембрився на землю і розплакався. Розплакався з переляку. За переляком надійшла безсила лютъ, потім образа, пізніше неусвідомлювана ним чітко надія хоч слізми припинити знущання юрби і привернути до себе її співчуття.

Віктор підвів голову. Та Маер не повторював запроши. Тільки кивнув в бік свого будинку з пластиковими дахом, ледь-ледь похилими на подвір'я терасами, брудно-червонуватими рядами дрібних одноголіх віконниць, перекошеною рамою розсохлих дверей, і моргнув до хлопця. Йому хотілося, щоб малій зайшов, щоб побув з ним і говорив про свої дитячі справи, говорив все, що завгодно, аби понімецькому. Йому хотілося пригостити хлопця, як ще ніколи і нікого. Таке нетерпіння переживав він кілька років тому, як віз з Києва випадково куплену старовинну літографію міста Пассав. Цілу ніч не спав. Йому все вважалося, що вже ранок, і він входить у Пассав. Перед ним давно забуті кам'яні плити давніх будівель з череп'яними стрімкими дахами, знайомі петлясті вулички з присадкуватими цегляними мурами й соборна вежа з голінником за рогом. Потім — забуття. Але знову стріпніться свідомість, і Маєрові цюки складаються в широку хвилю незадоволення. Жаль стає Сонгорода, жаль тяжко заробленої не знати де, не знати як загубленої хати. Невже він знову в Пассаві?! На одну мить він відмружує очі й — здається йому — довго чекає на далекий ще ранок. А поїзд знову чіткіше поїде колесами.

Маєр похитує головою і любується східсонцем, радиє Сонгородом. Ось він переступає поріг хати, облуплюючи крихкий шар крейди, вішає на стіну «Пассав», в празниковому настрої всідається до ка-

ви. В ту ніч не здавалось неможливим потроху перевезти до Сонгороду цілу Баварію. Розвішати її на стінах іdealnі, розкладти її на лутках вікон і, замість достигаючих баклажанів, на старомодному буфеті.

«Моя спальня», — гордовито кивнув він догори і повагом зайшов наперед відсунути вперті в підлогу двері до своєї білої хати з синюватими жилами-поповзнями. Хати, схожої на незграбну кавказьку саклю. Потім, нічого не кажучи Вікторові, вийшов на середину подвір'я і довго заглядав на дах, а може вираховував, чи низенький піркер витримає довго ще насідання яструбом куди бравішого верхнього поверху. А гість не знав куди себе діти.

Пан Маєр посміхнувся, але зразу приніс з кухні запрану ганчірку, примостив її Вікторові на груди. Віктор глянув на господаря з-під лоба. Погляд відавав стримуваний осуд Маєрові на смішкуватості. Як же б він їв без «салфетки»? Бабуся, та ніколи не забувала... Ніколи також в захопленні не кидала в тарілку стільки шматків м'яса, не клала стільки картоплі, не бризкала жирною підливкою на скатерть...

«О! я, шмект», — поспішає відповісти Віктор, а захочений гостодар широ хвалиється вмінням куховарити. «Іх бін айнгеборенер кох. Вайст ду, Віктор, шон фюр 20 яре габе іх іммер шон гегерт: О, дер алте Маєр, дер ферштег цу кохен...» «Дас іст aber тут айн кох цу зайн...» Іммер вас зюесес кохен кенен», — подіявляє господареву думку гість і турбується, що кутговане так дорого обходиться. Он бабуся каже... «Шпарен, шпарен — лас іст айне кунст!» повчав Маєр, коли згадав про Пассав.

«Майнє гаймадтштадт» — сказав урочисто, підносячи лямпу до стіни, і дещо див'яся то на стару літографію, то в Вікторове обличчя. Обличчя засмучене перерваною розмовою, що саме набирава пожвавленого темпу, і розчаруванням нудним виглядом німецьких будівель на мертвій вулиці. Куди більше розважливим здавалася йому кругла пляма бложкового світла, кинутого на брудну стелю й густо брунатні сволоки на ній, і косий кордон тіні й світла, сміливо проведений абажуром масивної мідної лямпи.

Боязко від хати до хати, прослизають в містечко зграї блакитно-попелястих лисиць-сутінок. Чорними сосонками блукають зінці їх очей. А в мешканні чітко поділились тіні і світло. Щоб показати вмінняту з рання книжку, хлопець в коротких штанях і високо натягнутих панчоах мусить ще раз підійти до залишеної самотньої лямпи на примхливому овалі парадного стола. Потермосити широкий фотель з витертою оксамитною подушкою на продраному солом'ячному дні, відсунути з місця здивований такою поведінкою гостя фотель сутужного діда Маєра. Всім у Сонгороді зчайомого діла Маєра з круглою спиною, чимсь задоволеними, яскравими щоками й веселими трохи наїмішкуватими губками. За Віктором до столу пleteться й господар. Він задоволений собою і гостем. Задоволений візитою і тим, що вона кінчастається. Тепер він знову надовго позбувся непроханої гості-туги. «О, вас фюр айн гут ергальтенес бух! О, як добре збережена книжка!» — дивується він розгублено, справді вже попрошавшись з Віктором, насолоджуючись вже забиваючим дух пахом самоти. Ось він випровадить гостя і повернеться до натопленої хати, натягне нічні капці, причепить пенсне на краєчок горбатого носа і... і що? І всядеться на свій фотель, притисне нігтем гудзик до латаних підштанників, а другою рукою штитиме, звично посіпуючи нитку. Штитиме... А очі потонуть в дірочці гудзика і згодом спливуть десь у невідомій країні і знайдуть згублену було стежку серед давно вже вигаданого верхогір'я, серед квітчастих альпійських полів. Маєр знає, як наближаються ці хвилини, ця мара. Знає і любить їх. Тільки з них не кепкує він. тільки на них че-

натякає він у розмовах з знайомими, обпершись на сусідський паркан, або під вікнами сонгородських хат.

Віктор пробує все ж таки звернути господареві увагу на гарні світлини. Не так вже він поспішав, щоб разом з Маєром не розглянути на дорогу »Робінзона« ще раз. Але Маєр бере книжку з Вікторових рук і обводить сліпим поглядом білі рамці ілю-

страції. Потім закриває книжку і, як це завжди робив, довго дожидаючи в сінях на хвальних замовців, швидко потирає руку об руку. А тоді бере Віктора за плече, мов підказуючи, що можна застебнути пальто і по дорозі, і на подвір'ї.

Збиралося на дощ. Маєр скривився і, забуваючи про гостя, теж задивленого на небо, покрив і замкнув двері.

О. Ізарський

СТЕПАН РИНДИК

ОЛЕКСАНДЕР ВЕЛИКИЙ

1.

Олімпія юна, Епірська царівна.
Богині красою-уродою рівна,
В стцівському домі ще тільки дорання,
Бо завтра, вже завтра кінець діування.
І сон лиховісний Олімпії сниться:
Десь наче злетіла з небес блискавиця.
Ударила в лоно і блиснула звідти
І світ запалила по крайні орбіти.
А вранці, ще повну страху і печалі.
Олімпію юну з Пилипом звінчали,
З царем Македонським Епірську царівну.
Богині красою-уродою рівну.

2.

Минули декади. Олімпія — мати.
Від любого сина не може відняти
Тривожного ока, мов наново сниться
Їй сон лиховісний: мара — блискавиця,
По крайні орбіти вогні і розбої.
Нестяма і безум снаги молодої.
І тужно над сином квилити породіла:
Чи чарів питати? Чи трунку? Чи зілля?

Ta блиснула думка — і втішена мати
Дитя Олександром*) сказала назвати:
»Поставте над сином ім'я на сторожі!
Щоб нахили черні, заміри ворожі
Ні серця, ні мислі його не сквернили,
Щоб, людям на поміч віддавши всі сили.
Він сон обернув у фортуну ласкаву,
А людське прокляття в довічну славу.«

І довго по тому в царевій оселі
Лунали бенкети, вельбучні веселі.

3.

Від понту до понту всіні і розбої!
Царя Олександра снаги молодої
Ніщо не гамус. Найменше — ім'я те.
Що в нього так ревно повірила мати.
І сам Арістотель нічого не вдіяв!
Пішла поза хмарі його евдокія**):
Ідеї Платона, чесноти Сократа
І все, чим Еллада значна, і багата.
І славна бувала. Лишилися з того
Когорти залізні царя молодого,
І в далі далекі нестремані мандри,
І туки надхненні: »Веди, Олександре!«

4.

Далеко, далеко насупроти сонця
Прощадила буйних рука македонця.
І били іх тучі, сушили пустелі,
Шляхи заступали бескеддя і скелі, —
Ta далі, все далі до Інду, до Нілу
Від крові, від лупу докраю сп'янілу
Водив Олександер ватагу залізну,
Несучи до сходу дари гелленізму:
Сплондровані царства, двірці і халупи.
Прокляття і стогні, і трупи, і трупи...
А слідом гісни, навзвід шакали,
Що туком і плодом рясним набрякали.

5.

Старе це, нудне це. I так нам байдужі
І цар Олександер, і крові калюжі,
І несторів дивних химерні анали,
Що його великим і славним назвали.
Байдужі, далекі. А гвалту й злодолі
Ми мали і маєм самі предоволі
На власному тілі, на власнім подвір'ї
Від рук македонців, лютішів без міри.

Прокляття даремні. I плач Єремії.
Що в нашому серці, нехай заніміс,
Його не іскупить ні небо, ні люди,
Ні все те, що є вже, ні все те, що буде.

Свою Немезіду історії дати!
І правди своєї незламні догмати
Вчинити для неї скрижалями права!
А ні..., то Базари, то Крути, Полтава.
To з неба перуни, дорогами кручі,
А серця розрадою арфи плакучі.

*) Олександер — помічник людям.
**) Евдокія — наука добра.

ВОЛДО ФРЕНК

КІМНАТА

Ніч була як вино. Наплечник легкий. Він вийшов з малої станції і не захотів їхати автобусом, який саме відходив до готелю чотири мілі, над морем. Пішов пішки. Він бажав ночі, бажав позбутися, наскільки можливо, нудьої, непривітної готельної кімнати, від якої шепотливе літо буде відгороджене і де не залишиться нічого, тільки спати.

Спати в такий червневий вечір! Він ішов під деревами, що проснулися від співу листя... Світлячки літали, як скалки зір, а в небі мерехтили зорі, як світлячки.

Коли нарешті він побачив фасад готелю серед сосон, то пошкодував, що годинна прогулянка минула. Дерева докоряли, що він їх залишає. Вони оточили його і намагалися затримати.

— «Чому б не лягти між нами?» спокушали вони його. Було тепло. Він міг би зробити собі узголов'я з едвабного моху, що обліпив коріння болиголова. Він міг би дивитися на зорі й на море. Він міг би злитися з всесвітом. Заплющив би очі і мріяв би про всесвіт, про величне. І молився б.

Але дивуючися, чому не лишився і не спав у лісі, він зйшов на ганок готелю і відчинив двері. У вузькому передпокії не було жадного гостя. Дві лампи з абажурами кидали тінь на стіни з непофарбованої сосни. В півсутінках на столі й на лавках з подушечками були порозкидані журнали й газети. Тиша. Ніч наступала й на цю кімнату. Вона витиснула з неї всі шепоти й пісні. Ніч тут розливалася поволі, як п'янкий лікер.

Він обернувся, щоб утекти. Його охопило непереможне бажання надвірної прохолоди, що спадала після заходу сонця. Цей готель йому не сподобався. Він піде до дерев...

— Ви чогось шукаєте, пане?

Він подивився в напрямі голосу й почув себе майже винним. За лядою, в куті кімнати, стояла дівчина. Він завагався, — з відчинених дверей доходило дихання сосон та океану. Потім він уже не чув нічого. Зачинив двері й підішов ближче до дівчини.

— Пробачте, — сказав він, — звичайно, я шукаю кімнати.

— О, ви пропустили автобус? Шкода! Ви йшли пішки?

— Зовсім не шкода, я люблю ходити.

Його погляд почав затуманюватися від неясної мрії про цю годину з вітром і деревами. Він ледве бачив дівчину. Бачив лише, що вона дивилася на нього.

— Сподіваюсь, що ще не пізно, — говорив він далі інвидко, — потурбувати вас кімнатою?

Вона мовчала. Потім просто повторила:

— Шкода, що ви пропустили автобус.

Вона впала в його очах до рівня звичайної сільської дурки, яка ні до чого не має смаку і думас тільки про авта та про місто.

— Чи маєте кімнату? — і хотів відійти. (Чому я не йду?)

— Дуже шкода, — сказала вона. — на жаль, кімнати немає.

І тоді він вперше побачив її. Хмара каштанового волосся нависла над її чолом. Вона мала гнучкий стан і пружні груди. Її руки були голі.

— Немає жадної кімнати?

— З автобусом прибуло чотири гості, а ми мали якраз чотири кімнати. Дуже шкода, пане. Коли б ви захопили автобус... Коли б ви були прийшли швидше, ніж один з тих.

Він тепер був близько коло ляди і поклав туди свою руку.

— Це проблема!

Він забув про дереву, що запрошуvalи його. Коло його руки була її. Її рука була живою дійсністю. Це порушувало його спокій, і він це відчував. Він постукував пальцями по ляді.

Нічого?

Нічого, пане, дуже шкода.

— І немає якогось іншого готелю поблизу?

— На станції, звідки ви прийшли, вас взяти може поштарка.

Вона подивилася вгору і додала:

— Коли вона ще не спить.

— Я можу відразу зателефонувати.

— Вона зовсім глуха. Коли вона засне, ви її ніколи не розбудите.

— А-а-а, — потарабанив він пальцями й обережно простягнув руку. Вона своєю забрала назад, а він підтяг своє.

— Може б я залишив тут свій наплечник, а потім повернувся? Скільки це миль?

— Коли ви підете, — її голос був надзвичайно ясний, так, ніби вона хотіла втікніти щось дурній дитині, — коли ви підете лісовою дорогою, то буде чотири мілі. А стежкою понад морем — шість. Чудова дорога.

Обоє забули про його намір телефонувати. Він забув про нарікання й запрошування чутливих дерев. Була тиша, така легка, що було цілком для нього природно трохи помовчати, перш ніж розв'язати важливу проблему. Він згадав, як про шахи — мій хід.

Потім він побачив знову... він сам... дівчина, що посміхалася позірно стримано, без сумніву, чекала, щоб він пішов. Він уже цілком забув про ліс. Виходу не було.

— Ані кута для мене денебудь? — сказав він.

— Ніде, — відповіла вона поволі.

— І всі ваші гости пішли спати?

— Ми тут рано лягаемо спати, пане. Вечірній поїзд — остання подія дня. Пошли не розносять до ранку.

Він тримав капелюх у лівій руці, потім поклав його на ляду. Рука впала поблизу і знову почала вистукувати. Стукіт пальців був періодичний, вкладливий... подібний до телеграфних записів. Він відчув щось коло своєї руки. Подивився. Її рука нерішуче лежала на краю ляди. Він позирав на цю руку, і через неї перейшло до його руки якесь соложке — якесь непереборне почуття.

— Коли б ви були ласкавіші, — він почув, як видувалися його сухі слова, він був поза цими словами, і вони дивували його, — коли б ви були ласкавіші, ви б не посилали мене о цій порі за шість миль пішки до дому глухої жінки.

В його роті не було слини, і те, що він говорив, здавалося, належало йому лише до деякої міри.

— Ви могли б мене взяти. Ви могли б знайти — могли б дати мені місце, де прихилити голову.

Кімната дихала разом з ним. Його голос, ясний і сухий, як галузя, дивував його:

— Чи ви маєте кімнату?

Була хвилина, коли його слова були між його і її очима, потім його слова кудись зникли так, ніби її очі поглинули їх. Її лице повернулося до вузеньких сходів, що були за нею.

— Ідіть туди нагору і чекайте. — Її лице було непорушне, показуючи дорогу. Він узяв капелюх, лишивши наплечник на ляді.

Це не були східці для гостей. Це були східці, що вели понад вітальню. З балюстради знизу через малу щілину пробивалося світло. Він стояв непорушно і чекав.

Він нічого не думав. Він не рухався, тому що боявся, що як рушиться, то може збудити когось сонного. Він чекав без руху, без думки, без почуття.

Він чекав довго.

Знизу почулися кроки. Через маленьку щілину з балюстради затримтів промінь світла, такий слабкий, що здавався сигналом здалека. Він відчував, як вона зближалася. Її плечі злегка доторкнулися його. Потім він пішов за нею з певністю, що була бездумністю і засліпленням. Його хода була відгомоном її ходи, подібно до певного незмінного наслідку причини в природі. Двері за ними зачинилися, і він почув, як вони замкнулися.

Сон м'яко обіймав його до світанку. Світло розбурхало його змішані почуття. Він повернув голову і лише тоді розплющив очі. Його погляд впав на її лице. Дівчина спала. Її волосся скуювдилося під час сну. Заплющенні очі злегка третміли. Гола рука лежала на кошику. Все ще без думки, він устав. одягнувся і вийшов.

Коли дійшов до моря, то відразу роздягнувся і по-плив. Вода приємно пестила його тіло. Здавалося, море його розуміло, такого безмежно малого і одночасно рівного морю.

О дев'ятій годині сонце було над соснами, що відгороджували землю від океану. Він подумав, що тепер можна повернутися до готелю і накреслив маленьку стратегію. Йшов переповнений самозадоволенням і вітав себе за відвагу. Все ще оживленний морем, він прийшов до готельного передпокою. Від минулого вчора відбулась неприємна зміна. Тут був гурт чоловіків і жінок, подібних до найгіршого гротеску, ніби творець знущався з власної краси. За старомодною лядою сиділа присадкувата червонава жінка — господина готелю.

— Добрий ранок, — посміхнувся він до неї.

Вона здивовано подивилася на це створіння, ніби його присутність була неможлива. Для неї, справді, це було саме так, бо все в неї зв'язувалося з поїздом. Її груди, високі, як полиця, не ворохнулися під одягом, коли вона кивнула головою.

Він показав на свій наплечник, що все ще лежав там, де його поклала дівчина.

— Я приїхав минулого вечора пізно. Для мене не було кімнати, і тому я залишив наплечник, а сам пішов. Була чудова ніч. Чи ви не можете мене влаштувати сьогодні? Я хочу на деякий час залишитися.

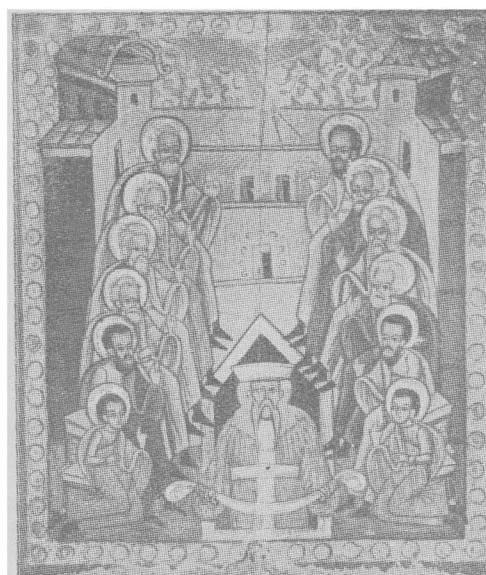
Лице власниці було здивовано збентежене.

— Ви тут були минулого вечора? Кажете, не було кімнати?

— Я пропустив автобус... Молода пані була дуже ласкова, але кімнати не було.

— Вона сказала, що не було кімнати! Чому, — це дивно. І ви мусіли брохати таку дорогу назад до села! Яка шкода. Що за безглазда дівчина! Звичайно, кімната була.

З англійської В. Оленченко

Сошестя св. Духа

Вовче (XVI ст.)

ДОКІЯ ГУМЕННА

ЕПІЗОД З ЖИТТЯ ЕВРОПИ КРИТСЬКОЇ

Фрагменти

I.

Голубизна, пустельний берег. руїни, видолинок, дуб, лебедиця плаває. Приземлюється літак, з нього виходить пілот — молода дама. Елементи її одягу нагадують одяг критських дам-глядачок з настінних розписів — буфи, зачіска Проте вона цілком сучасна, елегантна дама ХХ-го століття.

ДАМА. Де це я опинилася? Не второпаю... Не забагну... Дивно! Немов сон, немов дитяча казка. (Вона замислено озирається навколо й мимоволі скрикує). Яка ж тут розкіш. Який мрійливий спокій! Це — десь між небом і землею, в невідомій точці всесвіту. Це чудово — жити без адреси, без телефона, без радіо. Наче нема мене й моєї ймення. (Рішуче). Тут відпочину!

(Помітивши річечку, підходить, зачерпне рукою води, бризкає вбік лебедиці). Яка чиста, прозора! Чи не цілюща це? Чи не та казкова, що від неї старі молодшають, сліпі становуть видющими, мертві оживають?.. (Дама вдивляється в дзеркало води й мимоволі скрикує). Ой, хто це?

ЛЕБЕДИЦЯ. Не бійся, не жахайся... Це я... Хіба ти не озивала мене щойно?

ДАМА. Я? Озивала? Тебе?

ЛЕБЕДИЦЯ. Свідьму, чи пак Овда! Лебедині подоба — то ж тільки одна з моїх відмін, хіба ти забула? (Урочисто). Я — Овда, я — вода. Я — Діва Обіда, що плеще лебединими крилами на синьому морі. Я — Авдоття-Овда, — з гір вода, весняні струмочки... Я — Вівся-Овда — предковічна богиня весни й весняної води... (Слова її урочисто відзвучуються). Я — праматір і прабабка богів і людей. Всі народи, від океану до океану, шанують мене й щороку на весні згадують... А ти... (Міння тон на старечо-ласкавий). Ну ж бо, сідай, пані Европо, хоч подивлюсь на тебе, яка ти пишна стала за ці кілька тисяч років.

ДАМА. (Аж подається назад). Звідкіля ти мене знаєш? (Про себе). От тобі й між небом та землею. Ніде не втечеш від себе!

ЛЕБЕДИЦЯ. Овва! І ти мене знаєш, не тільки я тебе! Ось придивись на мене краще, чи... (Лебедиця перетворюється на стару-старезну бабусю з довгим сивим розпущенним волоссям, з костуром. На ній бовняна брунатна спідниця критського крою — дзвоном... На ший бурштинове намисто).

ЕВРОПА. (Полегшено зідхнула?) О-ой! То це ти, бабусю! Налякала ж ти мене!

ОВДА. (Добродушно бубонить). Щось не віриться, щоб ти мене злякалася.

ЕВРОПА. (Радісно). Тебе? Чого ж тебе лякатися? Хіба ти страшна? Ти — добра! Я тебе знала, як була ще отакенькою, при землі. Ти ж біля мами жила на фінікійських землях... А на Криті була бабуся, достоменісінько схожа на тебе... Бабуся... бабуся... Овдія...

ОВДА. Тю-тю, зашебетала! То ж бо то! Кажи, чого завітала до нас. Либонь, загордилася, що й носа ніколи не покажеш на Крит?

ЕВРОПА. Невже? Це — Крит? А де ж палац? А де майдан для ігор? Де?.. (Захвилювалася)? Та ні... Скільки це років тому, коли це було?.. Отут... отут

я стояла, як прибула на Крит нетимущою, безжурною дівчиною... (Европа занімала. Овда щось бурмотить, але Европа не вслухається. Вона вся поринула в спогади). Перед очима моїми ігри з биками, копання, дівчачі видумаси. Звідкілясь того Зевса піднесла морська хвиля... (До бабусі). А ти знаєш, бабусю, всю оцю історію з Зевсом так потім перекрутли! Я коли читала, то так сміялась. Мовляв, ми, як інститутки, ходили по лужку та квіточки збирали. Боже мій! Які ми кульбіти, які стрібки виробляли! Як ми муштрували биків, які вони в нас слухняні були! Які майстерні акробати з-поміж нас, тодішніх дівчат, виходили!

ОВДА. Еге, дівчата були так дівчата! Куди твоїм!

ЕВРОПА. Тільки не доберу, чого це тебе, бабусю, відьмою звали. Я ж мудрішої, добрішої й справедливішої за тебе не знаю, де в кого заболить — до тебе. Розсудити, помирити — до тебе. Яка кому біда приключиться, — усе до тебе. Ти в нас як добра богиня була. І раптом — відьма!

ОВДА. (Благодушно). Всі ми стаємо відьмами, як істаріємося. І ти станеш, не хизуйся своєю моладістю...

ЕВРОПА. Пхе! Злою, пакосною ягою! Ніколи!

ОВДА. Шо? Злою, пакосною? То це ви в себе там так спалюжили, так перевели мое чесне ім'я? Може ще ляпнець, що відьма то жалюгідна злодюжка коров'ячого молока? То може б ви там у себе посадили відьму на сміховинне помело? Гірко. О, діти, діти! Як ви здрібніли, як мене споганили! (Гнівно). А все ти винна, Европо! Не маєш ти нічого свого за тим Зевсом, загубила свою силу, свою волю, своє обличчя...

ЕВРОПА. Ну, ну, не сердься, бабуню! І я не мед п'ю! Чи віриш — я мов очманіла. Усе мчу, мчу кудись, все у шаленому бігові, а спітай мене — сама не знаю, пощо. Я навіть не мала часу за ці п'ять тисяч літ материзни одвідати...

ОВДА. (Пересердилася, добродушно). А куди ти мчиш? Бач, яка, мов птиця, крилата! (Показує на літака).

ЕВРОПА. Вперед!

ОВДА. А чого ж ти шукаєш? Шо доганяєш?

ЕВРОПА. Шукаю, здоганяю щастя.

ОВДА. Ща-а-стя!

ЕВРОПА. Еге! Кажуть, є такий край Ельдорадо, там люди щасливі. От я й розшукую ту крайні, хочу звідти взірець узяти... (Має ще щось сказати, й раптом зір її спиняється на погорілому, пом'ятуому танкові). Під танком білі людські кістяк. На голові каска, через плече перепоясаній стрічкою з кулями. Обіч — автоматична рушниця. В зіницях Европи промайнули жах і тривога. Вона хоче й не може відвести погляду від цього видовища).

ОВДА. (Стежить за нею, але мов нічого не помітила). Европа шукає щастя? Така вродлива, така багата... (Показує рукою на одяг, на літака). Така могутня! Ти ж богиня!

ЕВРОПА. (Гірко). Богиня! Усе так! (Показує очима на кістяк). От-от уже, здається, вхоплю тропи, а зблизька — ось маєш! (У відчай). Як відплигла від цих берегів, так усе манячить щастя на обрії, все манить. А в руки не даетися... (Криком) Пані-мат-

ко! Чому я мушу все життя стікати кров'ю? Чому весь вік серце запікається тugoю за побитими, помученими синами, поганьбленими дочками моїми?

ОВДА. (Загадково). Для іншого в цьому й заховано щастя.

ЕВРОПА. Для іншого? Не для всякого?

ОВДА. Ба ні! Для вдач неситих, жадібних до завірюх, ментрежних.

ЕВРОПА. А я?

ОВДА. А ти — мати. Як і я.

ЕВРОПА. (Дуже вражена цією відповіддю. Після роздумливої павзи) Алеж ти не шукала ніколи щастя?

ОВДА. Нащо було мені його шукати? Воно було в мені, навколо мене, я дихала ним, я випромінювала його навколо...

ЕВРОПА. Як це ти зуміла? І не було ніколи в тобі почуття дистармонійності?

ОВДА. Чого, чого?

ЕВРОПА. Мене завжди роздирають суперечності: нація повстає проти нації, кляса проти кляси... Ах, Боже мій, брат брата вбиває! А моя душа прагне гармонії, я безсилію без неї.

ОВДА. О — он що! Гармонії!

ЕВРОПА. (З пристрасним поривом). Кажи — була в тебе гармонія?

ОВДА. Та я сама — гармонія.

ЕВРОПА. (Владно). Не говори загадками! Я цього не люблю. Кажи, коли маеш що!

II.

ОВДА. Ти, бач, і кінців не зведеш тому всьому, що чуєш від мене. А я скажу — чому. Ти мислиш у межах коротенького відтинку часу, часу твоєgo двадцятого століття. Ти не осягаєш виднокругу, що перед очима в мене — безконечного ряду сотень тисячоліть... (Очі її впірнають у далину. Мудрий, спокійний, видющий погляд).

ЕВРОПА. (Поривається щось сказати).

ОВДА. Я надивилася чимало, а ти бачила лише те, що витворили Зевс та твій улюблений Раціо. І ти навіть не підозрюєш, що це лише вузесенький шляшок, заплутаний серед багатьох різних шляхів шукаючої людської думки, — покинених — занедбаніх...

ЕВРОПА. (Сердиться). Ти все затямила собі: »Зевс та »Зевс... Не відвертатися, не гудити, а дякувати треба! Поки ми жили в тенетах твоїх традицій та звичаїв, вони обплтували кожен наш крок, наперед його визначали. Що ж тут доброго? Одне тисячоліття подібне на друге — монотонне, законсервоване, одноманітне, убоге...

ОВДА. (Застережливо підняла вказівний палець). На плуй в криницю...

ЕВРОПА. А ти подивись, що Зевс за останні три тисячоліття зробив. Побудував держави, приборкав природу, населив землю чудесними цивілізаціями містами. Нема впину людям ні через океан плисти, ні через небо літати. А можна й не рухатися з місця, а поговорити, побачитися з заокеанськими друзями. Чого ж це я маю його гудити, коли він зробив мое життя таким гарним, зручним, і затишним??

ОВДА. Але я не ходила нікуди шукати щастя.

ЕВРОПА. Одне до одного не стосується.

ОВДА. Стосується, ще й дуже!

ЕВРОПА. Як то?

ОВДА. Чим ти хизуєшся?

ЕВРОПА. Тим, що мій Раціо за сто років розвинув культуру так, як ти за незчисленні сотні тисячоліть не могла й не змогла б.

ОВДА. Матеріальну. Ну, а духову? Пожаль Боже! Велике щастя — електрикою борці варити!

ЕВРОПА. (Обурено). Хіба мало в мене геніяльних філософів, музик, поетів? Що це, не мої діти, не я сама?

ОВДА. Щось я не пригадую жадного європейця-ясновидця, пророка, йога. Генія, який би зжився серцем, і мозком, і почуттям, і думкою з великим духом Єства...

ЕВРОПА. (Насмішкувато).. Бідна моя головонько!

ОВДА. Щось не бачу я того величного вияву справжньої людяності, безоглядної віданості, благородної чесності, не плямленої дрібним егоїзмом. Люди вже сумніваються — чи була на світі правда. »Не обдуриш — не проживеш« — ось гасло твоєї епохи, ти ж сама кажеш...

ЕВРОПА. (Робить ненавмисний рух, наче захищається).

ОВДА. В егоїзмі діти твої не поступаються звірям. Ні, звірі чистіші, бо вони не ускладнили свого егоїзму брудною підлотою та безчесною хитрістю... Твій убогий і сірий марксизм брався...

ЕВРОПА. О, вже й марксизмом очі колеш? Та ти ж сама щойно казала, що баґатьма шляхами і шляшками йде людина до майбутнього... Тільки ти кепсько обізнана. Мої європейці й самі вважають марксизм сірим і вбогим.

ОВДА. А проте, саме марксизм з його холодною скрупульозною аналізою, з його роз'їдаючим, всерозцеплюючим матеріалізмом — найбільше характеризує тебе, сьогоднішню.

ЕВРОПА. Чому ж?

ОВДА. Хіба твоя наука не працює на матеріалізм? Хіба в неї є побожна шана до таємниці? Необачна! Вона сама собі рисе яму. Що сталося б із науковою, коли б із таємниці зірвати всі покрови? Науці не було б більш для чого жити. Теж совість! Тягне соки з таємниці, загадки, невідомого, — а хоче всіх їх звести з світу!

ЕВРОПА. (Хоче змінити напрям розмови. Мрійливо). Ах, чари таємниці! Як люблю я в вільну годину почитати роман таємниць! Все на світі тоді зачуваю...

ОВДА. »Роман таємниць«. Здивувала! Ми жили серед чудес і таємниць, серед чарівного й не зрозумілого. Ми були загорнуті в них, як паходці в пелюстки. Ви ж — усе роздягли, поділили на відтинки, мінуги, градуси, атоми, клітини... Навіть час, що тече й не ділиться.

III.

Мирна, тиха радісна атмосфера ранку на березі Криту. Раціо працює. Европа збирається купатися. Зевс походжає по піску, нервуючися. Овда все пряде нитку.

ЕВРОПА. (Повісила руку на крило плянера й скрикнула від несподіванки). О, а це що за дивовижка?

(На хвості машини сидить синьоока, русява дівчина. Кося на голові вінком. Мережана білим сорочкою й скромна вовняна плахта брунатного кольору. Бузька яскрава окрайка оперізує стан.

Вона мов прикипіла, мов приліпла до машини, немов намальована, немов скам'яніла. Від Европиних слів ожила. Дивиться по черзі на всіх).

ОВДА. Якась дівчина. Де ти тут узялася?

ЗЕВС. Хто ти? (Про себе). Яка краса!

ДІВЧИНА. Я — Україна.

ЗЕВС. Як, як?

ДІВЧИНА. Україна.

РАЦІО. Як ти сюда втрапила?

УКРАЇНА. Як прийшлося. Сиділа в тебе за спиною.

РАЦІО. Це ж незаконно — їздити на хвості. Ти могла постраждати!

УКРАЇНА. Встановляв закони ти, а добиватися довелось мені. Треба сильніше за закон.

ОВДА. Ось, нарешті я бачу справжню силу людського хотіння, без упокорення... (До України). Ти десь, певно, привчалася до спорту, що не побоялася на хвіст вчепитися? Може з биками грала?

УКРАЇНА. З биками? Ні... Можу добре на коні вірхи іздити. Але мама моя, Русь, пам'ятаю, казки розказувала про таких дівчат, що...

ОВДА. (Перебиває). Русь... Русь... Дай, Боже, пам'ять! Це не та часом етруска, що під Везувієм жила? Я її добре знала, то моя проанука...

УКРАЇНА. Ні, я з Наддніпрянщини й мама моя споконвіку там жила, там і народилася. Це вже не вперше доводиться мені чути, що маму мою сплутують із якоюсь іншою жінкою. Ти кажеш етруска, а то ще на півночі в Скандинавії була ще якська друга Русса...

ОВДА. Нічого тут дивного нема. Русь — це небесна вода. А батька пам'ятаєш?

ЗЕВС. (Вхопився за голову). Це вже поїхали. Почали до стонадцятого коліна згадувати... Кляте бабисько...

УКРАЇНА. Тільки могилу. Там у нашому безкрайому степу далеко-далеко синє Савур-могила. Русьмати завжди приказувала: «Шануйте, діточки, оцю могилу, там наш батько похованій...».

ОВДА. (Зраділа). Тавур! Бог-бик! Та знаю, чом не знати... То ж мій найкращий приятель! Дай же я тебе поцілу, дочечко!

ЗЕВС. (Насторожився). Ще чого бракувало, — мої фамільні святощі чіпати. Бог-бик — мій предок! І прошу дати йому спокій!

УКРАЇНА. А хіба я що? Хіба я винна, що в моїх давніх літописах згадується бик-туорі, а дикий бик ще й досі зветься туром. Адже і в тій пісні кажеться: «А в мене натура така, як у тура...».

ОВДА. Тихше, не сваріться! Ти, Зевсику, не іритуйся, ти ще малим був, як дядько Тавур у Причорноморських степах незчисленного товару випасав... От ти може й сам не скажеш, чого це ти і бик, і людина, і бог водночас, а ця дівчина своєю мовою тобі все розповість.

УКРАЇНА. (Соромиться). Ледве! Я сама часто задумувалася, чого це так, що й товар-худоба, і тварина — твар, — товариш, і тавро, і твар — обличчя, і тур, і мій предок Тавур, і край Таврія, — усі одне ймення мають...

ОВДА. А того, що мова твоя — пам'ятник нерукотворний. Так відчував життя твій предок, а мій найкращий приятель — Савур.

ЕВРОПА. Ти щось, дівчино, наплутала, або мати тобі не так розказувала, як воно було. То ж Таврію зветься споконвіку Причорномор'я, а ти кажеш, що ти родом із Наддніпрянщини.

УКРАЇНА. (Охоче). Можна було б думати, що мама переплутала щось, так ні. Під самим моїм Кисвом є село Савурка, а кругом того села безліч могил бовваніє. Таки жили там Савурові діти.

ЕВРОПА. Ну, про тура я я дещо чувала, може воно й так. А от про Русь, так мене зовсім сумнів бере. Чи не хочеш ти нам голову задурити? Якщо ти говориш про Русь Київську, Наддніпрянську, то єдину дочку її й спадкоємницю я знаю. Це — Росія.

УКРАЇНА. (Сміливо). Пані Европо! Кепсько ти знаєш. Мій побічний брат Москаль, по батькові мордвин, чи черемис, чи ще якийсь там пермяк, скористався стародавнім звичаєм, почав носити не батькове прізвище, а материне. А з іменем прізвищі і всі мамині статки-мастки.

ЕВРОПА. (Все ще недовірливо). А де ж ти була? Чому не боронилася? Було не давати!

УКРАЇНА. Еге, »було не давати«! Тепер добре казати, а тоді — як набігли татари, села й городища

руські попалили, людей перебили. Хто утік у ліси й яруги, — разом з вовками уночі на руїни приходив проти місяця вити. А Москаль...

ЕВРОПА. А ти ж як уцілила?

УКРАЇНА. З доброго дива! В ясир мене гнали через руїни та спалені ниви, через Дике поле, через стежки неозорні. Ішла я — зв'язана і плакала, бо не могла вже витримати. А татарин на коні ззаду, — та нагайкою... Інша б не витримала...

ЕВРОПА. А ти?

УКРАЇНА. Судилося жити. Не було сили рідну землю залишити. Ніг не підтягну. Покинули мене в степу, думали, що вмерла. Заплуталася я межі трав буйнесеньких, губи запечені, ноги в ранах, тіло в синяках, п'ястуки погноєні від мотузки, очі закотилися...

(Всі, навіть Раціо, присунулися ближче до України, затаївши подих, слухають).

ОВДА. Бідна дитина!

УКРАЇНА. Понахилялися наді мною трави, шепотчуть: »Не вмреш, Україно! Пролітає орел сизий, крилом черкас, — »Будеш жити!« — каже. А мені нічого не треба, тільки води, хоч росиночку... Розса й каже: »Я тут, дочки!« — омочила мені уста. Трави теж зарослися, омили мої рани цілющою водою. Так я й оклигала.

ОВДА. Ну, й добре, що не покинула рідного краю. Була б на чужині загинула.

УКРАЇНА. А певно! Рідний степ мене виховав, вигодував. Буйні дощі мені коси мили, а буйні вітри розчісували. Кохав мене степ, доглядав. А як розцвіла я молодою, ще дитячою красою, — наглядів Лях. Спочатку почав вином-медом напувати, а потім і канчуків давати.

ЕВРОПА. Тяжка твоя доля, дівчино. З одної неволі та в другу...

УКРАЇНА. Що те польське ярмо! Ясновельможному, бачте, треба було хлопа, так він і думав мене запрягти. Та я від отих панських канчуків тільки напружила всі свої м'язи й скинула ненависне ярмо.

ЗЕВС. (Про себе). Чом це я раніш її не помітив.

ЕВРОПА. І відтоді?

УКРАЇНА. Почекайте, це ще не все. Тут де не взявся Москаль, підбиває. »Давай, — каже, — будемо в спілці жити. Ти — сестра — зіронька ясна, я — брат — місаченько. Я й позірила, що воно так буде, як у пісні співається. Аж той вовчик тільки овечу шкуру одяг...

ОВДА. Отуди к бісу...

УКРАЇНА. Москаль м'яко стелив, та твердо прийшлюся спати. Ця — ця — цяця — та й в кишеню! Не минуло й двох століть, як я з ним уклала волелюбний договір...

РАЦІО. Та й що?

УКРАЇНА. Та й сказав мені Москаль: »Тебя не било, нет і бить не может!..«.

ОВДА. Оце так!

ЕВРОПА. Як тο?

ЗЕВС. Він здурів? Що ж ти, — привид без тіла, без кісток, чи що? (Trіпає її за щоку. Україна відхиляється).

УКРАЇНА. І почав мене Москаль по тюрях та засланих ганяти за «ізмену отечеству». Як по-вашому, — (обвела всіх очима) допоминатися своїх одівічних прав, боротися за них — це зрада?

ЕВРОПА. Кепсько ти, видко, допоминалася, як можна було те, що ти кажеш, назвати зрадою.

УКРАЇНА. Мої панове! Інше на моєму місці давно вже кипіло б у московських великоруських щах. Там оти вогули, воїяки, осяки, чуди, черемиси, мордва та інші московські родичі давно вже перекипіли й мало що відрізняє їх від москвина. А я — як була сама собою, так і зосталася. Чого тільки не

робив Москаль: школи московські завів, управління своє запровадив. Не переробляється Україна на московський лад!

ОВДА. Ще б пак! Така дитина...

УКРАЇНА. Тоді Москаль почав батувати шар за шаром: панську верхівку, міщенство, робітництво—до себе переманює. Ну, бери! Змосковлюй! Україна зростить нових!..

РАЦІО. (Про себе). Ой, яка вона чудова...

УКРАЇНА. І я зрощувала. Мало того, що потралляло в мої надра, через деякий час ставало українським... Така то вже густа моя степова, руська кров. Пускаю парості на всі боки, хоч би що!

РАЦІО. (Про себе). Яка чудесна...

УКРАЇНА. Грабують мое добро, ба навіть ім'я, пальть мої міста, змосковлюють, тягнуть у ясир, в панське ярмо запрягають, голodom морять, — а я живу. Пускаю нові парості й живу...

ОВДА. Ой, великої на це снаги треба... Та великої...

ЄВРОПА. Ну... А чого ж ти хочеш?

УКРАЇНА. (Виступивши трохи наперед, з ясним лицем). Та от думаю, — годі мені з чужих плечей лахміття носити, під Москалевою кормигою ходити. Хочу свою господу мати...

ЗЕВС. Е-е... дівчино!

ЄВРОПА. Яка ти мудра!

УКРАЇНА. А що? Хіба я гірша за інших? Довіку чужсю наймичкою гарувати? А Москаль у цей час панує на моїй материзні?

ЗЕВС. Ти ще молода. Певно, не знаєш, що такий закон є в природі, право доводиться силою. Якщо Москаль дужчий, то й не сікайся.

ЄВРОПА. Справедливістю, — ви хочете сказати?

ЗЕВС. Встановлене силою потім вважається за справедливість.

УКРАЇНА. Про справедливість та порядок і я чула не раз. Але, мабуть, нема кращої справедливості, як у своїй власній хаті.

ЄВРОПА. А дівча з іскоркою!

ЗЕВС. Стережіться, щоб з цієї іскорки не вийшло пожежі.

ОВДА. Пожежі?

УКРАЇНА. Так я вже можу тепер будувати свою самостійну державу?

ЗЕВС. А що я казав! Он куди гне!

ОВДА. То не біда!

ЄВРОПА. (Немов не зрозуміла зразу. Потім, критично глянувши на Україну, задумливо). Самостійну державу? Чи ж справиця ти?

УКРАЇНА. А чому ні? Все в мене є: і хліб, і вугілля, і нафта, й залізо, й цукор, — все, що потрібно для господарства.

ЄВРОПА. (Так само невизначено). Припустимо... А сила, люди є?

УКРАЇНА. Є люди... Понад сорок мільйонів на одній тільки корінній землі...

ЗЕВС. (Немов про себе каже). Цікаво, як ця дівчина уявляє собі свою імперію... (До України). Щоб такого вимагати, треба мати за плечима збройні сили. Що в тебе є? Літаки? Армія? Збройова промисловість?

ЄВРОПА. (Вхопилася за ці слова). Еге! Де логіка? Чи маєш ти рацію?

УКРАЇНА. (Випростовується, стає урочиста і вражас своєю духововою величчю). Не знаю, чи маю логіку чи рацію, — та й не потребую знати. Я маю більше, таке, що змітає загати логік та рацій. Воно таке велике, що не піддається назвам, що втрачається в людські закони й перевертас їх...

ЄВРОПА. Що ж воно? Що? Назви!

УКРАЇНА. (Притихла. Задумливо). А я знаю? Пощуття внутрішньої сили, великої життєвої снаги. Скільки разів була я спалена, замучена, з обдер-

тою шкурою. А зціляюся — сама не знаю як. Воноєто того, не вкладеного в логіку та рацію...

ЗЕВС. Хо-хо-хо! (Сміється). Оде то сила! Скажи твоєму мішухові: »Ти — папуас!«, І він відповість: »Так, я папуас«, — аби добре їсти було. — Скажи твоєму селянинові: »Зулусе, віддай картоплю, що ти наготовував для дітей на зиму, а я тобі продам з неї лушпайки!..«. Він побіжить, щоб стати в чергу першим...

УКРАЇНА. Мій народ...

ЗЕВС. (Перебиває). Нема в тебе народу! Це — отара, жменя піску, якого нічим не з'єднаєш. У кожного індивіда — картопляні інтереси над усе...

УКРАЇНА. (З жвавим рухом, зраділа). Ти теж помітив цього індивіда? О, то мені тепер легше витлумачити те, що так важко сказати, але хочеться перед вами розкрити. Ось вона, яка сила, слухайте всі...

ВСІ. Слухаємо!

УКРАЇНА. Це таки правда, силу-силенну людей я гублю. Це правда, — де п'ють, там і ллють. Але такий відсів отих »папуасів«, »зулусів«... Стільки полови відсівається, липне до чужого міху... І де? На війні чи від пошести? Ні, отак з доброго дива забувають мене мої діти, соромляться мене... Ох, скільки відходу! Та що казати! Народ без державності...

ЄВРОПА. Ну, ну! Знов державність... До чого ти ведеш?

УКРАЇНА. А от не гину. Хоч багато гублю, та народ знаходить у собі нові й нові сили, поповнює безнастінно порожнини, зцілює рані. І без державності, без единого управління, самим інстинктом зостається одним цілим, на скільки шматків його не ріж... Нелогічно? Так, нелогічно! Народ мій навіть не знає своєї зброї, своєї сили, він просто носить їх у собі. І ніхто не вчив його національної єдності... Націоналізм!

РАЦІО. А, старий знайомий! Націоналізм!

ЄВРОПА. То це ти може з тих, що в політику бавляться? Партиї всякі, програми, міжгрупові чвари... УКРАЇНА. Ні, я не з тих. Кожна партія її програма змушує окрему особу думати й чинити проти власних уподобань і сумління. Партия пожирає людину. Ні, я тому діставалася сюди, перемагаючи людські закони, що така моя внутрішня потреба, моя натура, мое Я. Не стане цього внутрішнього — не житиму й я, і жадні партії не допоможуть.

ЗЕВС. Це все одні розмови. Народ твій безодержавний звіку, як досі не спромігся добути державу. Морально розслаблений, ласий до гарних обіцянок, недружний... Просто розбещений. Хто на такого буде зважати? Жив стільки без державності, поживе це...

УКРАЇНА. Я в тебе й не прошу її! (Поглядає зизом на генеральські відзнаки) Я прошу в Європи.

ЄВРОПА. (Приємно вражена). Цілком слушно!

ЗЕВС. Європа й я — це одне. Вона робить те, що потрібно мені...

ЄВРОПА. (Зводить руки, ніби захищається від Зевса, відгороджується). Але боронь Боже!

ЗЕВС. (Підносить високо настовбурчені брови).

ЄВРОПА. Ви думали, що я — ваша служанка? (Велично всміхається). Ні, генерале, всі ваши вояйничі потуги, всі надбання нашого дорогого Рацио — тільки великий шлях підготовування моого тріумфу. Я вже сама знаю, чого хочу!

ОВДА і УКРАЇНА. (Ззираються й читають у очах одна одної вдоволення та притамований сміх).

ЄВРОПА. (Знов до України). Ти кажеш, тобі державність? (Руба). Однаково, не можу!

ЗЕВС. (Тепер і собі кидас переможні погляди на Україну й Овду).

УКРАЇНА. (Вражена у саме серце. В першу хвилину аж мовчить) Ти ж щойно обіцяла!

ЄВРОПА. Самостійну державу? Ні, о ні!

УКРАЇНА. Он Фінляндія мас лише три мільйони населення, та й то держава.

ЗЕВС. Васаль, а не держава. Світ поділяється на сюзеренів та васалів...

ОВДА. Гнобителів і пригноблених? Цим не одбувешся, небоже! Лихом добра не звариш... Всяка імперія...

УКРАЇНА. (Хватаеться за це слово). Та ніякої імперії я не вимагаю! Мені так мало треба! Щоб тільки не було гріхом, тяжким злочином почувати себе собою.

РАЦІО. Оце тільки й усього? Чи варто було наражатися для цього на смертельну небезпеку?

УКРАЇНА. За цим — яскравий світ творчости й волі, окріленої краси й щастя... Без гнобителів... То ж ніхто не вірить, що я можу й сама собі раду дати, без дядька й сусіда.

ЄВРОПА. Всі ви залежите одне від одного і це — Я.

ЗЕВС. Ого! Европа не така дурна, як я думав. Он чого вона хоче.

УКРАЇНА. (Про себе). Казав пан — кожух дам, — та слово його тепле... Так і Москаль рік, як помазав по губах Усесером... (До Європи). Я думала — ти рідна мати, а ти — мачуха.

ЄВРОПА. (З ласкавою терплячістю). Не кажи цього! Ти така гарна, така люба мені, а от прохання твого не можу вволити.

УКРАЇНА. (З відчаем). Ти ж щойно обіцяла!

ЄВРОПА. Казала — будь собою.

УКРАЇНА. Хіба це не те саме? Хіба я можу бути собою, не маючи своєї держави? Ах, дай мені хоч трошки самій пожити, самостійно!

ЄВРОПА. Кожна сучасна держава або поневолює, або поневолена. Є вищі цілі, далекосяжніші, для загальної користі спрямовані. Є щось друге, тільки терпляче вислухай мене...

УКРАЇНА. (Розлучливо). Ах! Яке мені до них діло? Чим вони корисні для того, з кого на них тягнуть живущі соки?

ЄВРОПА. (Задумливо). Може ще вчора, як формувалися сучасні держави, ти була б і... Але сьогодні... Де ти раніш була?

УКРАЇНА. Завжди так! Як сироті женитися, то й ніч мала. Вчора ти сказала б: тобі ще рано! Сьогодні ти кажеш: уже пізно!

ЄВРОПА. Та я б з дорогою душою. Не можу! Збагни, — не можу! Господарство мое змітає вже кордони між державами, вже жадна сама не може існувати. Інакше загину. І ти ж зо мною разом загинеш, скаменіши.

ОВДА. (Роздумливо сама до себе хитає головою). Ой, нелегко їх розсудити... Та не легко...

УКРАЇНА. (Розгнівано, з вибухом). За що ж ішли на муки й смерть мої герої? За що століттями змагався мій народ? Щоб я?.. Добровільно?.. Ні! Не може вмрти Україна. Україна живе, і хоче, і буде жити! І ніхто не зможе замість мене прожити мое життя! Ніхто!

ЄВРОПА. Будеш жити, Україно! Але треба ж трохи й поступитися. Вислухай мене...

УКРАЇНА. Чим? Своїми землями? Порозтикати їх поміж сусідами? (Кричить) Чого ти намагаєшся зварити мене в одному великому казані, влютувати в якусь велику амальгаму? Не хочу я цього! Це — смерть України!

ЄВРОПА. Дурненька, не кричи!

УКРАЇНА. Ні! Буду кричати! Мусиш зараз мені сказати — чим я ще маю поступитися.

РАЦІО. (Забув, що він повинен готовувати літака до від'їзду. Зачудовано дивиться на Україну, очей не зводить).

УКРАЇНА. Хочеш, щоб усе своє забула? Мови забулася? Звичай занехаяла? Минувшину велику забула? Щоб замовкла чарівлива на весь світ пісня, хочеш? То все ж це — я сама! Собою скажеш поступитися?

ЄВРОПА. Всі потроху поступаються, а щось нове набувають. Таке життя — сьогодні ми не ті, що вчора. Щось переймаємо чужого, щось забуваємо своє... А виходить щось нове, ще й краще.

УКРАЇНА. Як тебе послухати, то я вже давно повинна була б спольщитися або змоскалитися. Ніхто мене не вчив, як зберегти себе, а я стою ось перед тобою — відмінна, ні на кого не подібна, із своїм неповторним обличчям.

ОВДА. (Про себе). Не знаю, чого ця Європа скаржиться на своїх дітей. З такими дітьми тільки жити й поживати.

РАЦІО. (Про себе). Чи захотіла б вона зв'язати свою долю з моєю?

ЗЕВС. (Про себе). Люблю таких норовистих! Я її відберу в Москала.

УКРАЇНА. Або дай повне життя, або вбий. Вбий Україну з її вкритим сивою славою Дніпром, з безкраїми, блакитно-золотистими степами, з предковічними могилами, з ланами й перелогами, з мальовничими селами, з Києвом всесвітньої слави, з мрійливою Волинню, з гуцульськими верховинами, з донецькими мартенами, шахтами,rudнями, електрозвінями...

ЄВРОПА. Ти думаєш, я не розумію, не відчуваю твого воління, твоїх жалощів? Всім серцем! І мені колись тяжко було відвикати від усього, що сердця любо, як пішла я за Зевса. Та якось перемололося, — я й іншою стала, й Європою зосталася...

УКРАЇНА. (Упerto). Я вже нанаймичкувалася.

ЄВРОПА. Вірю. І хочу, щоб цього вже не було. Але розглянься навколо: чи є хоч одна держава, не зв'язана найтоншими ниточками з другою?

УКРАЇНА. Я все це бачу, все розумію. Але що ж зроблю я коли доходить це тільки до моого глузду. А серце любить своє — що ти йому зробиш? Ти хочеш, щоб я жила тільки глуздом, розумом? А як я хочу жити й розумом, і серцем-почуттям. Це злочин?

РАЦІО. (Про себе). Це — та дівчина, яку яувесь вік шукав!

ОВДА. Бідна дівчина! Розум і серце!

УКРАЇНА. Розум каже: корись. А серце кричить: ні, я живу, не вб'єш!

ЄВРОПА. Тебе ніхто не вбиває!..

УКРАЇНА. Що ж то за жива істота, коли душа її б'єта? Я хочу співати так, як мені виливається з душі, а не так, як нав'яже хазяйнова радіоточка. Я хочу й танцювати так, як ноги мене будуть носити. Я хочу й майструвати так, як мій хист мені підкаже. Я хочу дивитися на світ своїми очима, а не через окуляри, що мені начепить на ніс присланий із центру інструктор. Не хочу поводирів.

ЗЕВС. (З неясною тривогою, про себе). Ех, якби це так скинути мені років із двадцять... З цією впертістю... (Міряє очима дівчину).

УКРАЇНА. У всьому — від найбільшого до найменшого свій волевияв мати жадаю. Творити, а не виконувати. А тоді ви мене запитаете: «Що ти зробила, Україно, що ти принесла до світової скарбниці?»

ОВДА. Золоті слова твої, Україно! Стій на своєму!...

Д. Гуменна

СВЯТОСЛАВ ГОРДИНСЬКИЙ

ОДИНАДЦЯТЬ ДНІВ НА ОКЕАНІ

Листки із щоденника

22. 9. 1947. Понеділок.

Ладують наш корабель від 2-ої пополудні. Наш пароплав солідний, завдовжки на яких 170 метрів, новий, збудований під сам кінець війни. Тип його зовсім воєнний, він первісно був призначений перевозити військо, і все в ньому пристосоване для оборони перед сторпедуванням; увесь кадовб поділений на кільканадцять камер, що замикаються герметичними дверима; крім лежаків — ін одного шматка дерева на кораблі, дві вежі в задній частині для протилітунської артилерії. Знаменито обладнані рятункові човни, кермові камізелі, рятункові плоти тощо. Пасажирів понад тисячу, більшість жиди. Вони йдуть на усі т. зв. квоти, що їх поодиноким державам призначив американський еміграційний уряд, а їхні допомогові організації мають багатомільйонові фонди. Німців — одна четверть. Це переважно старі люди, яких з голодної Німеччини стягають їх рідні до себе. Фактично німцеві, розуміється, — політично незаплямованому, сьогодні найлегше добитись візи, бо за воєнні роки на німецькій квоті назбиралося кілька десятків тисяч вільних місць. Закон є закон. Кажу про політично незаплямованих, але можуть бути і заплямовані — техніки й науковці: вміння виробляти далеколітні ракети чи розбивати атоми переважає кожну політичну кондуїту. Решта пасажирів — мішаница балтійців, угорців, поляків, українців — понад півсотню, але інтелігенції серед них обмаль. Американці тут вибору не роблять, аби людина була фізично здорована, до того ж така маса найпридатніша для асиміляції.

Обіду сьогодні не було, вечера о 6 год. Столи завалені яєшню, шинкою, курятину, телятину, компотами, морозивом. Всі накидаються на давно не бачену їжу, забувши всі перестороги щодо морської хвороби. Аби раз наїстись після довгих років недопитання. Кава з вершками? Дві, три, чотири ложечки цукру, ложечка масла. Товсті плями плавають по такій каві, але міри немає. Я сам морської хвороби ніколи не мав, проте досвід каже вважати, їм саме сухе, нетовсте, хліб, каву, компот. Об 11 год. вночі залишаємо за собою вогні Бремерграфену і корабель виходить на води Північного моря. Е. Мунье мав рацио, коли писав, що ідеалом кожного європейця стало втекти з Європи. Немає майже нікого, хто б за нею жалував.

23. 9. Вівторок.

Ми на Північному морі, попали в смугу невеликої, зрештою, бурі. Кораблем не то гойдає, якось крутить на всі боки, вперед, і назад, і на всі боки. Вітер забиває віддих, небо завішено полотнищами хмар. Матроси бігають по покладах з гумовими вужами і морською водою змивають уchorашню вечерю. Коли вчора до неї годі було допхатися, на сніданок з'явилось всього кільканадцять осіб. По-кладом і коридорами сновигають люди з блідо-зеленими обличчями, багато їх тримається поруччя і боїться від нього відступити. Вони вже давно віддали рештки їжі, але все ще перехиляються за релінг, і з рота тече їм жовтий шлунковий сік, світ ім осторід дорешти. Деято, притягнувши свої коци, наче мумія, обгорнувся ними і лежить на лежаку, сподіваючись, що холодне повітря краще вплине на їх почуття. Але голодний хворого не розуміє,

я з апетитом з'їдаю яєшню з шинкою, компот з морель і попиваю каву. Потім на поклад. Ми йшли досі майже на північ — кажуть, що це, щоб обминути можливі пливучі міни в надбережних смугах, — і, минувши Гельголянд, повертаємо різко на південний захід, у напрямі на Ля-Манш. На обід людей також обмаль, тільки під вечір буря улягається, і їдалальні трохи оживилися. Єдині розмови — морська хвороба. Тих, хто може їсти, проводять заздрісні погляди. Проте звичка звичкою, і воєнна психоза відкладати харчі видна і тут. Хто їсти не може або боїться, загортает їжу в папір і виносесть, сподіваючись, що з'єсть пізніше. Марні надії. Стюарти вранці всі ті приласи повімітають з-під ліжок і вкинуть до моря, а власники тих припасів швидко переконаються, що робити їх — недоцільно, бо їжі аж надто багато. А все ж їх, навіть хворих, приганяє до їдалальні стихія уявного голоду, і вони почувають себе просто нещасними тим, що їсти не можуть. Справжні муки Тантала.

Сьогодні тим, хто їхав під опікою організації, повинчачували по кілька доларів на відатки. Жиди своїм — по 10, християнська організація по 3 з половиною. Відкрито корабельну крамницю — і знову та сама звичка: купувати все, що є. Тютюн, цигарок, шоколяди, мила купують усі більш, ніж потребують, але крам не зникає, поповняється весь час, і власники яких 30 коробок цигарок, які в Німеччині були б своєрідними багачами, не знають, що робити із своїм скарбом, бо самим язикам від ненастального курення вже давно позатерпали. На підлозі надокурки такі, що в Німеччині за ними схильяється б і святив.

Гроши, за які можна щось купити, здаються спершу чимсь справді незвичайним для людини — явищем майже ненормальним.

24. 9. Середа.

Вночі кораблем гойдало не надто. Вранці привітала нас синява неба. Ми в Ля-Манші, знайомому мені ще з 1928-9 рр. Води досить спокійні, що тут, у протоці, явище не часте, бо, стиснуті океаном і Північним морем, вони тут звичайно дуже бурхливі, припливи і відпливи досягають не раз різниці кільканадцяти метрів. Пасажири залягають поклад, ідуть суперечки за лежаки. Раз-у-раз стрічаємо кораблі, велики трансокеанічні, фрахтові і рибалські шкунни. Пополудні праворуч корабля виринають південно-західні береги Англії. Виразно видно високі конструкції радіовеж на крейдяних берегах, що крізь теплу імгу просвічують рожево-блідою барвою. Вкінці й Англія кінчиться, під вечір тратимо з очей рештки острова, тільки морський ліхтар з рогу Лендс Енд довго ще провожає нас своїм миготливим світлом.

Старозаконні жиди, зібралися у залі клубу на головному чардаку, відбувають молитву. Загорнуті в свою смугасті накривала, із срібними торами, вони виконують, наче в такт сколиху корабля, свої ритуальні рухи ненастаних поклонів, які здалеку викликають враження сварки; що якийсь час кілька з них виходить на поклад аж до релінгу і, піднісши руки в сторону суходолу, кричать свої незрозумілі слова. Прощання з землею чи прокльони Англії за те, що нещодавно завернула транспорти нелегаль-

A P K A

число 1 січень 1948

них емігрантів з-під самої Палестини до Гамбургу. Жидівська молодь участі в тих ритуалах не бере, сненогає по покладах, курить, грас в карти і згризає шоколаду. Вже майже зовсім темно, але ще видно, як обабіч корабля плигають дельфіни. Ім після кожної іжі висипають цілі коши нездідених і надпочатки страв, цілі мільйони кальорій. Корабельні компанії все вперед заплачено, і вона шкоди мати не буде, а кухарі готовують завжди ту саму кількість страв, бо ніколи не знати, яке буде море і як будуть почуватися шлунки пасажирів.

Ще пополудні відбулася пробна тривога, кожен мусів одягти коркову камізелю і вийти на поклад до рятункових човнів. Це на те, щоб кожен знов, що йому в разі нещасливого випадку робити, — все ще на цих водах багато пливучих мін з часів недавньої війни. Це тут моряки німецьких підводних човнів наспівували «Wir fahren gegen Engelland», аж поки їх усіх, як миці, не повіловлювали радар. Допізна сидів я на горішньому помості і, стежачи за останніми блисками маяка, думав про це і те. В давнину хотісъ, виїжджаючи в таку далеку подорож, прощався з землею. Сьогодні цей момент майже не існує, техніка переворола простір, і від'їжджають завжди з надією скоріше чи пізніше повернутись назад. Не повернуться хіба тільки ті, які зовсім не мають батьківщини або батьківщина яких завжди там, де добре. А в такому транспорті вибитих із своїх життєвих рейок людей, як наш, цих останніх буде, певно, багато, багато більше.

Записав перший вірш на кораблі:

Уночі на палубі простелиши
Плащ і ляжеш зорі берегти.
Серед чорних водяних пустелищ
Буде лиш Керманич твій і ти.
За якою щасною зорою
Він тебе у морі поведе?
Попрощаєшся вчора ти з землею,
А нова — ще сам не знаєш де!
Стрілка с, що каже неомильно,
Як іти до цілі, не навгад.
Та моя — чомусь все невідхильно
Шлях мені показує назад.

25. 9. Четвер.

Ми на океані. Погода міліва, здебільшого однак хмарно і часом покрапус дрібна мжичка. Кораблем починає знову погойдувати. Вітер заносить близки хвиль аж на горішній поклад, він докучний особливо з північного боку, там на покладі просто важко встояти на місці. Якось годі собі усвідомити, що це вже океан, все ще стрічаємо рибальські шкунни, кидає ними, мов коробками від сірників. Проти них — наш корабель справжній велетень. Можливо, з покладу тих низьких шкун краще можна збегнути силу стихії, силу океану, ніж із покладу трансокеанського пароплава, подорож на якому майже позбавлена будь-якої романтики. Романтика є там, де є власна ініціатива, бодай трохи небезпеки і якася відповідальність. А великий пароплав — як рухомий готель, де вся відповідальність за корабельною залогою. Крім цього, романтика з'являється з вітрилами, коли людина користується з химерної сили природи прямо.

Записав нового вірша:

Нас під вечір буря захопила,
Закипіло оліво води.
Обрій вищербився, наче пила,
Раз сюди хитнувся, раз туди.

Вітер б'є межі очі, від норду,
Підіймає хвилі — ще і ще,
І бурун, хлюпнувши вище борту,
По сбличці краплями січе.

Кораблем гойдає, наче п'яним,
Кидає по водяних горбах,
Я твою солоність, океане,
Чую, чую на своїх губах!

26. 9. П'ятниця.

На диво чудова погода. Все, що живе, повиходило на поклади. Тільки в курильні клубу, що коло корабельної ідаліні, два поверхи вглиб, сидить кільканадцять старих німців. Вони їдуть до родин, фактично — кінчить життя в спокії. Вони нічим, крім, може, сигар, не цікавляться. Подорож океаном для них — нудьга.

Море неймовірної синяви. Наче не вода, а густа, соковита синя фарба, де-не-де з малими барабанцями білих грив, що все котяться океаном аж по самий обрій. Синява — глибокий кобальт. Море Середземне — кобальт ясний, може тому, що воно не таке схвильоване і через те хвилі не відбивають у такій мірі синяви неба. Колір залежить від хемічного складу води, від сили захмарення, від синяви неба. Море Егейське має найніжнішу синяву, Адрійське — ідко зеленаве, як оксид бронзи, Балтик — сірозелений, море Чорне справді чорне, похмуре, олив'яне. З усіх морів найбільше враження спровоцило на мене Егейське, може тому, що воно має таку велику історію, таке багате на міт, що воно — море Одіссея.

Ополудні ми на $45^{\circ}14'N$, $21^{\circ}35'W$, ідемо із швидкістю 16,6 миль на годину. Від Еремергафену це вже 1345 миль. Завтра будемо вже на північ від Азорських островів. Сонце гріє зовсім тепло, скидаю, як і багато інших, сорочку і гріюся на сонці. За кораблем тягнеться довга дорога збуреної, яскраво зеленої води. Гриви дрібних хвиль, зірвані вітром, дають оману, наче б то летіли білі птиці. Але відки вони могли б тут узятися? Останні чайки, що плили за кораблем, попрощали нас ще при берегах Англії.

Людина починає щораз більше усвідомлювати собі безмежі океану. Суходоли є, фактично, тільки великі острови, оточені океанами, вони, океани, безмежні тим, що вони, власне, не кінчаються, що один океан єднається з другим і так творить на земній поверхні безперервність водної площини. Безмежність простору на суходолі не має, об'єктивно, рациї, бо він, суходіл, обмежений, океани — ні. Кораблем об'їдеш' увесь світ, автом ні.

Чомусь пригадалася наша морська поезія. Найсильніше, найорганічніше передавали її поети, звязані з морем — Влизько, Яновський, Чернов-Малошіченко, Марко Вороний. Є ще поети естети, філософи моря: Маланюк. Морська поезія — це та, що ставиться до моря активно, не споглядально. Влизько зукраїнізував Одесу, відкрив її доки і запах її вітру, Чернов зв'язав українську поезію з Червоним морем, з Індійським океаном. Маланюк відкрив для неї Балтик, Косач — південно-західне море конкістадорів. М. Трублайні своєю прозою — море північне, Берінга, С. Яблонська море Жовте. Але скільки ще морів та океанів у нашій поезії невідкритих. А море як проблема космічна в нашій поезії ще майже не заторкнуто.

Врешті розв'язав проблему білих птахів, які мені вважалися кілька разів за кораблем, але до нього не зближалися. Тому, що вони нагло поринали в морі, я спочатку брав їх за летючі риби. Показалося, що це звичайне сміття, яке кухарі висипали з кухонних кошів. Вітер підривав палери і довго носив їх понад хвильами, і здалеку вони й справді нагадували білих чайок.

Увечері захмарилося, все ж таки сонце пробилося через хмари й осріблило шлях на West, як щодня, і корабель плив просто в сایво, просто в сонце, що, розжарене до червоного, безрадно поринало в море.

27. 9. Субота.

Дуже вигідно лежати на лежаку, але їх менше, як пасажирів: на кожен вільний кидається зранку по кілька осіб. Через те принципово зрікаюся іх, бо не хочеться ввесь час сидіти на місці і пильнувати, щоб його не захопив хто інший. Краще мандрувати по всіх корабельних закамарках, а їх такий

корабель, як наш, має на диво багато. Сидіти можна і на брезенті, що ним накриті отвори до трюмів. Тільки вчора після кіна на четвертому підпокладі (фільм з фарвесту, стріляються кольтами, як мухи) на горішньому покладі застав багато лежаків вільних. Було зовсім тепло, ми доходимо широти, на якій лежать Бордо - Венеція - Крим. Місяць виринає раз-у-раз з-поза хмар, але сузір'їв серед них знайти було годі, лише над головою, між линвами задньої щогли, скакало сюди й туди п'ятизоре сузір'я Касіопеї. Щоб побачити нові зорі, треба переїхати на південну півкулю. Кажуть, що небо там не таке різноманітне своїми сузір'ями, як на півночі, тільки Південний Хрест сяє у всій магічній красі і величі. Це романтичне сузір'я конкістадорів тягне мене не відніні до себе. Людина дістает дарунок життя тільки одноразово, і як не побачити і не пережити хоч раз зовсім новий образ космосу?

Ми в теплій смузі, хвили невеликі, сполучдня стас душно, море заволікає легкий млистий серпанок. Несподівано надлітає кілька птахів, вони менші за чайки, малі білосірі тулуби і тонкі, довгі, мов шаблі, чорні крила. Літають низько, більш попереду корабля. Звідки вони? До Азорських островів від нас яких 300 миль. Під вечір увесь західний обрій укриває густа хмаря, і коли вже зовсім стемніло, та хмаря, вже зовсім чорна, піднялася з-над обрію вузькою смужкою, що засяла розпаленою циноброю. Враження було таке, наче серед цілковитої чорноти хтось налив на обрій палива і воно спалахувало язиками в небо.

Пізно ввечорі зустріли перший корабель, і він з нашим довго обмінювався світляними сигналами. Довго стежив я за тими вогнями. Думки якось мимохіт зійшли на українське море, невеличке море, на якому кожна флота буде закоркована, наче ті вигадливі кораблики, що їх вимайстровують у плящі старі моряки і завішують у портових тавернах або ставлять перед образами святих. Я почував, що в моєму ставленні до моря є якася відстань, можливо тому, що можу його сприймати покищо тільки ідеально. Я був певний, що зовсім інше почуття матимуть ті, що, потягаючи з люлькою пахучий заморський тютюн, сплюсовуватимуть у чужі океани з покладу кораблів, навантажених золотом української пішениці або бліскучим, як чорний діамант, антрацитом, під щоглами зі стягом своєї землі. Тоді чужі океани стануть і їхніми.

Після обіду сьогодні записав отак собі, від несхочу, кілька веселих рядків:

Сів на в'язанці канатів
І думки почав я слати
На Бермуди, на Азори,
Караїбське синє море,
Острови, де білі меви
Серед рифів коралевих,
Де шиплять безодень глиби,
Де летять летючі риби,
Де гольфштроми — автостради
Океанів — мчать армади
Мрій моїх — все далі, далі.
О, містичні матістралі,
Екзотичні океани!
Та як всі меридіяни
Перетну по хвильовиці
Вод, вернусь на давнє місце,
Звідки виплив, бо відомо:
Круглий світ і край є всьому!

Та чому все тягне знову
У мандрівку ту казкову?
Похилившись через релінг,
Малювати акварелі
І бермудські, і азорські,
І тютюн міцний, заморський
Потягти із люльки й просто
Вніз плювати із помосту,
Де дельфіни, морські свині,
Скачутъ по ультрамарині.

29.9. Понеділок.

Хоч вентиляція скрізь зразкова, під покладом було так душно, що хто міг, тікав учора вночі нагору. Так зробив і я, проте полежати довго не довелося, зірвався дощ, нагальний, теплий, великими краплями і вмлівич промочив усе. Вночі море розгойдалося не на жарти. Уранці після сніданку написав «Баладу про риб'ячого Бога».

Тиха ніч над океаном,
Місяць виплив із-за хмари,
І від обрію до борту
Простелився срібний шлях.

Серед вод глибоких, чорних
Звідусль зібралися риби
І до риб'ячого бога
Посилають молитви.

»Доки буде та людина
Закидати хитрі сіті
І народ наш пойдати,
Ta людина — рибожер?

»Боже риб'ячий могучий,
Що в глибинах щонайглибших
Пробуваєш предковічно
Без початку, без кінця,—

»Чи ж тебе не змилосердяТЬ
Ті малі залізні труни,
Що щодня їх викидають
В хвилі моря з кораблів?

»Ті малі залізні труни,
Ті коробки від сардинок,
Де погибло, безголових,
Скільки риб'ячих дітей?

»А лососів білі кости,
Що зубами золотими
Їх обгладала людина,
Чи ж не кличути: відомсти!«

Риб'ячий господь у сяйві
Фіолетно фосфоричнім
Рушив плетвами й підплинув
З глибини під корабель

I почав його гайдати,
А навколо люті риби
Звирували воду й збили
Білу піну бурунів.

Корабель стогнав і охкав,
За борти лилися хвили,
Кидався, немов скажений,
Вправо, вліво жироскоп.

Позривались рибожери,
На чардак повибігали,
Посхилились через релінг,
Розкриваючи роти.

I з ротів золотозубих
Почали їм випливати
Діти риб'ячі — сардинки
I лососі — в океан.

Їх вітали браття й сестри
I пісні співали богу,
Риб'ячі пісні, нечутні, —
Чує їх лише поет.

На горішньому помості
Я стояв і думу думав:
Ось поема надреальна
Про реальний зовсім факт.

Їдемо 40° півн. широти на захід. Море бурхливе, вітер звалює з ніг. Океан розгойданий, обрій скаче перед очима, вода барви сталі. Хвили, як такі, не існують, хвиля — поняття ритму, повторності, цього тут не має — оточують хаотичні смуги піднятих угورو або втиснутих у провалля вод, по яких, мало не занурюючися провою, пробивається корабель. Особливо цікаво стежити за його рухами від боку.

Капітанський місток підноситься високо в небо, і нагло якась сила тягне його вниз, він нахиляється так, що лінія обрію корабля стає видна високо по-над ним, потім нараз підриває знову, і він злітає під хмари, перехилившись одночасно праворуч або ліворуч. Смішно тоді ходити по помості: піднесеш ногу, і вона, окріlena, сама злітає вгору, та враз якась сила накладає на плечі мішок цементу і притискає вниз, ще за мить крок знову легкий, хоч скачи два метри вгору.

Пополудні зустріли фрахтовик, що плив у тому самому напрямі, що й ми, на W. Ми його легко дотнали й перегнали, він ішов не швидше 10 миль на годину. Пасажири мали розвагу. Було це старе судно, обряпане й підмальоване червоною фарбою, з нашого корабля здавалося, що водами повзе велетенський краб.

1. 10. Середа.

Ми все ще в смузі бурі. Щоб відчути й усвідомити собі океан, треба бачити його під час шторму. Море стає олив'яне аж чорне, над ним сива, пошарпана покрива неба, низького і важкого. З хаосу вод, подзьобаних вітром, наче віспюю, вирисовуються велетенські вали. Вали зчіпляються, їхні білі гриви поєднуються в один високий гребінь, і мить, коротку мить така, поєднана з двох, хвиля, особливо висока, стоїть наче непорушно; але в зударі валуні вже втратили свій розгін, виснажилася їх сила, і піднята розмахом вода починає безсило опадати, піддана вже єдиному законові — тяжкості. Обрій якось затирається, він стає близчий, це вже не лінія, а ряд горбовин, рухомих, наче острови на круговиді, що виринають і зникають. Велика рухомість вод знищує й поняття далечі, а з тим і враження осередності спостерігача. Досі він був точкою в середині кола, тепер коло знищено, і його, споглядача, осередність здецентралізована. Він стає сам рухомою точкою на поверхні, почуття спокою знищено. Я вперше накинув наопашки плащ, щоб захоронитися від водних бризків, що їх наносить вітер. Від цих крапель становить швидко солоні уста, але сіль під вітром висихає моментально і тільки, потягнувши язиком по губах, чути гіркість, наче від солоного мигдалю. Вихор б'є сильно, як боксерська рукавиця. Увечорі написав нового вірша:

Знизу хвиля підплыва могуча,
Підняла — угору, потім — вниз,
І каскадою через поруччя
Перехоплює солоний бризк.

Виплиснуло гриву білопінну,
І біжить бурунова стіна,
Аж, зустрівши другу, за хвилину
В морі розплівається й вона.

Вже не раз ішли на мене хвилі,
Я змагався, випливав завжди,
Я нікай не корюся силі —
Ні людей, ні полум'я й води.

Завтра причалиємо. З цього приводу загальне по-живавлення і втіха, найбільш у тих, кому допекла морська хвороба. »А, шляк би трафив те море«, — сказав мені увечорі, лягаючи востаннє у свою койку, мій сусід. Але старий добряга Посейдон певно тільки посміхнувся, якщо почув таке побажання, воно для нього найбільша похвала.

2. 10. Четвер.

Уранці море втихомирилося зовсім. Було ще зовсім темно, коли я вийшов на поклад, спеціально, щоб побачити схід сонця на океані. Схід жовтів ясно-опаловою барвою, і на тому тлі розсипалася низка дрібних, сіросиніх хмарин. На майже чистому небі, що було над тими хмаринками, з'явилися спершу фіялкові, потім рожеваві пасмуги — це забарвлювались верстви пари, що наче тонке волосіння непорушно висіли в найвищих сферах повітря. Потім легко зафіолетилися бережки долішніх хмар. Фіолет обіймав півколом, що все зростало, всі обрій до заходу, місяць зблід, і неждано хмари порушилися, запалені, пурпур перейшов у багр, багр в оранж, і просто з моря, затінений лише вузькою смужкою імлі в самому низу, виринув окрасець сонця. Проміння від нього вибухнуло якось відразу. Море, спершу безбарвне і сіре, відбивало всю ту містерію, і тепер сонце палахкотіло золотою дорогою позаду корабля, вилискуючися в збурений воді.

Близькість землі почувалася якось підсвідомо. Її звіщали і чайки, що неждано звідкілясь з'явилися, і щораз частіше зустрічні кораблі. Всі, хто міг, повиходили на поклади зустрічати землю, дехто вже й свої клунки витяг нагору. Але земля з'явила щойно сполудня. Перші будинки Лонг-Айленду виринули ясно-рожевою смужкою праворуч, темні точки почали зближатися і показалися високими будівлями і газовими збирниками. Ми йшли шляхом, позначенням водними буями, в ту протоку, що творить широкий розлив вод перед гирлом Гадсону. І ось за одним із закрутів неждано вибухли в небо хмарочоси Мангеттену, як готичні собори, що їх якийсь химерний будівничий зібрав кільканадцять укупу. Рожеві в променях сонця, що поволі сповзали на захід, вони внизу тонули в синюватій імлі. Чомусь мимоволі згадалися мені мінарети Царгороду, що, як казка, виліплюють з імлі назустріч кораблям. Тільки там почувалося тисячоліття за собою, а тут усе було наче щойно спереду, в майбутньому. До 40 і 50-поверхових будівель тулилися дрібні, розмальовані яскравими червоними і зеленими фарбами одно- і двоповерхові, наче вказуючи на контрасти і діапазони можливостей. Розмальовані на срібло повітроплави поволі повзли небом, на них чорніли велетенські букви реклам, над ними крутилися, майже невидні, літаки, вписуючи на небі білим димом реклами на авта, хутра і шлункову суду. Статуя Свободи ліворуч корабля, одна із споруд Айфеля, підняла нам назустріч свій смолоскип. Ми в'їхали в Гарсон, і повз нас перепардували всі велетні Мангеттену, наче поскладані одна на одну коробки сірників. Нас минали незугарні породи, що курсують через Гадсон, і весь час крутився навколо нас верткий поліційний пароплав, пильнуючи, щоб хтось непокликаний не дістався з корабля до Вашингтону. Два чалівники тягли з усіх сил нашого велетня в док. Ми були в Америці, велетенській, як і огроми океану, який ми залишили за собою.

І чомусь враз пригадалися рядки, прочитані кілька днів тому в одному журналі, рядки незнаного автора: »На півночі ми межуємо з арктичним сяйвом, на Сході — із сходячим сонцем, на Півдні — з рівниковим рівноденням, а на Заході із Страшним Судом.«

Тільки на Заході — думав я, збираючись виносити свої клунки.

С. Гординський

РЕЦЕНЗІЙ

ПИЛІП ОРЛИК І САВА ЧАЛИЙ
В ІСТОРИЧНИЙ НОВЕЛІ

Цікава новеля В. Домонтовича «Приборканий гайдамак» («Похід», 1947 ч. 1) викликала критичну оцінку¹⁾, з якою я не зовсім погоджується і хочу як історик висловити кілька своїх думок, по-перше, щодо самого сюжету.

Критик висловлюється так, ніби В. Домонтович поновлює в своїй новелі, »здавалося б, добре відомі історичні події й ситуації». В дійності не так. В новелі говориться про речі, які тільки розмірно недавно стали відомими. В 1930 р. я видав статтю під заголовком «Пиліп Орлик і Сава Чалий»²⁾, де вперше вказується на факт (або скорше на велику вірогідність) зустрічі між цими двома відомими українцями. Це нововідкрите перебування Чалого у П. Орлика й дало В. Домонтовичеві нагоду вперше літературно обробити сюжет, що тільки вийшов в обіг.

Перша частина новелі, де Сава Чалий карає Онисима за зраду, — це свого роду вступ до основної теми, вступ, що стане вловні зрозумілій лише тоді, коли Домонтович випустить у світ останню частину незакінченої ще новелі.

Державин ставиться саме до цієї частини з повним признанням і бачить у ній майстерну руку автора. Зате друга частина, де малюється зустріч, співжиття і розмова Орлика з Савою Чалим, викликає його застереження. Вона — на думку критика — »може привести за негативний зразок, як не слід конструктувати головних персонажів в історичній белетристиці«. Розвиваючи цю тезу, він твердить, що досконала в першій частині постать Сави тут схематизується, а Орлик виглядає зовсім довільною абстракцією, позбавленою не самих лише історично-неповторних індивідуальних рис, а й національного українського кольору. Орлик — як каже він, »перетворюється у В. Домонтовича на космополітичного європейського дипломата-раціоналіста 17 — 18 вв. — і тільки! — що для нього »політика бла фізигою, саме тим розділом із фізики, що становить науку про тяжіння й зв'язки механікою: закони фізики, відповідно до того, були законами суспільства«.

Спочатку дійсно здається »звевагою основних жанрово-мистець-

ких законів історичної белетристики« (Державин), коли Орлик повчає Савку: »Зведи зір свій з часткового на ціле. Пізнай в цілому універсі дію одної і тієї самої сили, що її політики й філософі називають силою тяжіння«. Такі звороти для поучення степовика виглядають якимись незручними, нереальними, невідповідними. А тим часом той, хто ближче приглянувся до конструкції новелі, залишається під враженням сміливості авторової концепції, її недuddenості і оригінальності. Ні, Сава Чалий під час перебування в Молдавії у Орлика — це не стереотипний »козак на чужині« (Державин), в цій степовій натурі відбувається за задумом Домонтовича більший процес психічного перетворення (»Приборканий гайдамак« — назва твору). Ніби на наших очах одчайдущий гайдамак віходить від природного стану, але не в стані злізти на ті цивілізаційні висоти, до яких спрямовує його Орлик. Наука про тяжіння, механіка, закони фізики, що, відповідно укладені, мали бути водночас законами суспільства, — все це тяжко входити в його голову і викликає ненависть проти цього механізованого світу, проти політичної машини.

У автора йдеться про своєрідний універсалізм, і тому й постать Орлика нагадує тут скорше якогось професора фізики або політики, ніж практичного, реального діяча. Тим часом цей теоретизм розмов, ведених Орликом з Чалим, вказує на певну ненормальності, незвичайність психологічної ситуації і самого гетьмана. Треба собі тільки уявити ситуацію, в якій він опинився. Вирвавшись з довголітнього підневільного сидіння в Салоніках, що було для нього великою мукою, він, повний надії, виїхав на початку 1734 р. в Молдавію, щоб осісти в Бендерах або Каушанах, негайно відновити зв'язки з Запорізькою Січчю та стати на їх чолі в момент, коли вже йшла війна за польську корону, в якій Орлик хотів, спираючись на запорожців, виступити як рівнорядний чинник на боці коаліції Станіславівської Польщі, Туреччини, Криму, Франції й т. д. А приїхавши він почував, що запорожці вспіли буквально цими днями перейти на бік Росії. Це був тяжкий удар для гетьмана, і саме тоді, коли він переживав глибоку душевну депресію, у нього появляється Сава Чалий зі своїми гайдамаками і знову окрілює його надію на ліпше майбутнє. Зрозуміло, що Орлик жадібно вхопився нової людини, яка

тільки що покинула рідний край, а чекаючи на участь в подіях і нудьгуючи в цьому очікуванні (Туреччина, а за нею і Крим так і не наважилися взяти участь в війні за польську корону), він говорить з ним не тільки про практичні справи, але й викладає йому свої політичні теорії. Часу було досить!

Може і вся наука, що впала на бідолашну голову степовика, була скорше монологом людини, що бажала найскорше висловитися, поглибши себе, маючи ілюзію розмови вдвох. Коли Орлик у Домонтовича говорить: »Чи не слід було б сказати це так, що буття є часом, а час є буттям, з додатком, що буття є рухом?« — то Савко зідхаючи відповідає: »Коли б то я знав латину!« Автор підкреслює розходження психологічних ліній: один декламує, навіть не пробуючи спитати себе, чи розуміє його співбесідник, а другий майже не слухає, переслідуючи свої думки.

Ці складні взаємини саме характеризують В. Домонтовича як автора модерної новелі, що подає ситуації і ідеї у різних площинах. В його творі дано оригінальну, для звичайного читача нелегко помітну спробу з зустрічі двох персонажів — европеїца і степовика — здобути нові психологічні ефекти. Висловлена гетьманом ідея політики як умоглядності, політики, якої суперечності розв'язуються в »лябораторіях конструкторів машин« своєю вишуканістю робить враження штучності та зраджує нахил автора переступати певні межі, загострюючи проблематику. І все ж навіть у таких далеких від життя висловів ми знаходимо елементи, що від теорії ведуть до практики, від механіки до реальної політичної концепції.

Орликів універсалізм зовсім не позбавлений життєвости. Тільки саме цей практичний момент подано у Домонтовича зовсім скупо, в натяках, з виразним нахилом висувати наперед теоретичну справу.

Взаємодія сил або цитований раніше принцип тяжіння — ці вислови взято неспроста, хоч їх Орлик може сам ніколи і не вживав. Як історик, я можу ствердити³⁾, що Орлик безперечно заступав ідею європейської рівноваги, себто те, що Домонтович називає ідеєю тяжіння. Більше того, він ставив у центрі рівноваги сил свою батьківщину, Україну. Ця рівно-

¹⁾ В. Державин. Вдалий прогля літературної позагрупості, Українська Трибуна, 1947 ч. 69.

²⁾ В. Крупницький, Пиліп Орлик і Сава Чалий. Праця Українського Історично-Філософічного Точ. в Празі, Прага 1939, т. II.

³⁾ Дів. В. Крупницький, Гетьман Пиліп Орлик (1672-1742). Огляд його політичної діяльності. Праця Українського Науков. Інституту, Варшава 1938. т. 42, ст. 178-180.

вага була на його думку загрожена з боку Москви. Тому він разу-раз звертався, насамперед до Швеції, Польщі і Туреччини, зі своїми численними пропозиціями заснувати спеціальну східно-европейську коаліцію проти Москви. В проектах його виступають як дійові сили також Крим, буджацька орда, Січ, Гетьманат, донське козацтво, татари астраханські і волзькі і т. д. Він глибоко розумів, яку загрозу являла собою Москва для всіх цих країн, якщо вони не з'єднаються в спільному зусилі проти неї. Орлик передбачав, що Гетьманат і Січ не втримаються проти Москви і стануть жертвою її великородженої політики. А після них приде черга на Польщу т. д. А тим часом саме для втримання европейської рівноваги, загроженої московською експансією, пострібне було, на його думку, існуванням сильної з'єднаної України, існуванням української держави, яка могла бути охоронним валом проти Москви і для всієї Європи і зокрема для східноевропейських країн, включно до Туреччини. Так за науковою про тяжіння ховався, як бачимо, європейський політик з цілком виразною і реальною програмою.

А щодо взаємодії сил, яка за Архімедом може перевернути весь світ, коли знайти відповідну точку опертя, то Орлик, можна сказати, все своє життя шукав чудодійної точки, що уможливила б йому змінити взаємини сил в Європі, а передусім у Східній Європі і завдяки цьому поставити на ноги вільну, незалежну Україну. Особливо позначені отакими його шуканнями роки 1725—1728, коли він орієнтувався водночас на дві ворожі європейські коаліції, ганноверську і віденську, коли звертався, щоб здобути Україну, по допомогу і до папи, і до єзуїтів, і до гольштінського герцога, і до претендента на англійський престол Якова Стюарта, і екс-короля польського Станислава Лещинського і правлячого польського короля Августа II т. д.

Коли так розкривати дужки над проблематикою новелі Домонтовича, ті стають яснішими і відносини між обома діячами. Сава Чалий епіtero питає в новелі Орлика, що далі робити: чи бити ворога (поляка), чи підняти якусь іншу акцію? При всій загадковості і неясності відповідей П. Орлика автор дає зрозуміти, що універсально-механістична метода гетьмана мала відвесті когнітивного гайдамаку від дальших дій у гайдамацькому дусі: «Але ж, пане полковнику, казав Орлик далі, поклавши дружньо руку на плече Савкові, — забагнути масштаб, що світ цей просторовий не кінчиться з цариною твоого села: доля батьків твоїх і віри нашої святої в Польщі не вирішується самим то гайдамацьким поз-станням кількох сіл».

Сава Чалий, покинувши Орлика, через деякий час опинився на польській службі. Переход на польську службу в історич. літературі давно знаний і невідомо тільки, чому Чалий став перевертнем. Мимоволі навертається думка (я висловив її в статті «Пилип Орлик і Сава Чалий», ст. 45), чи не пішов Сава Чалий на польську службу під впливом порад Пилипа Орлика. Ми знаємо, що Польща була для екс-гетьмана одним із важливих компонентів східно-европейської антимосковської коаліції.

Коли взяти це під увагу, то стає зрозумілим, що В. Домонтович дає, можна сказати, перші стадії обережної підготови степовика і гайдамаки Орликом до переходу на польський бік. Не заперечуючи героїзму гайдамаків та навіть ніби схвалюючи їх вчинки, гетьман хоче в новелі включити свого учня (хоч і неясно це висловлено!) в ту систему сил, в яку мала входити за його проектами і Польща.

У автора вся ця проблематика повернута в теоретичний бік, і тільки натяками згадує він про реальні речі в думках Орлика. Можливо, це зроблено саме для того, щоб посилити психологічний ефект зудару між політиком-теоретиком, європейцем-раціоналістом і степовою, примітивною силою в образі Чалого.

З другого боку, і образ Орлика як мага-політика з чудодійним жезлом у руці, спокійного, зрівноваженого і мудрого жерця політичної взаємодії, яким його малює В. Домонтович, безперечно, не подібний до того образу, на який вказують історичні дані. Український екс-гетьман був типовою барокковою фігурою, вдачею сангвінік, з різкими переходами від найбільшого оптимізму до найглибшого відчая, почасті мелянхолік, з ліризмом і елегізмом натури чисто українського забарвлення, людина чуттєвої, пристрасної вдачі, жвазий, всім зацікавлений, що не любив самоти, має потребу в повірниках, перед якими бажав полегшити своє серце, непосидючий, нетерпеливий, жадібний на нові враження, зграковий сім'янин і ніжний батько, сильного і гнучкого розуму, еластичний, з умінням пристосовуватися до обставин, але чесного характеру, гуманна, чоловіколюбна натура з глибоко християнським наставленням. теоретик скоріше на полі богословія, ніж політики (хоч і тут зустрічаються у нього на диво модерні думки про права народу, цілого народу, без дозволу якого влада не має права трактувати з закордонними чинниками про його долю т. д.), політик з фантазією, яка іноді заводить його аж до химер, працьовитий, пильний, акуратний, майже педантний, діяч, який вміє майстерно збудувати свої думки в строгу логічну систему, володіючи з повною силою барвистим, майже патетичним стилем бароккової до-

би, людина з небуденню енергією, яка полишила нам таку силу меморіалів, листів, такий величезний щоденник, як може ніякий інший видатний діяч України.

В. Домонтович виходив тільки одну сторону його вдачі, підкреслив теоретичний бік натури Орлика, загострюючи його та доводячи, можна сказати, до останніх меж. Але зрештою це суворенне право письменника. Як на це зареагує естетичний смак читача, це вже справа інша.

Борис Крупницький

РОКСАНА ВІШНЕВЕЦЬКА

МАТЕРИНКИ 1946

»Золота Брама«. Післямова М. Г.

Дев'ять невеличких сповідань з дитячого життя, які тонкістю малюнка і ніжністю настрою дадуть справжню насолоду тим, хто справді любить літературу і відчуває запах слова. Кожне сповідання — історія життя тварини: собаки Тора, кітки Мамурки, бугал Буця, кобили Княжні; або історія дитячого почуття: першої любові і перших ревнощів, першого прояву хоробрості і гуманності, перших спроб у фантазії створити свій ілюзорний світ. Ніби звичайні епізоди, але з tonкою психологічною піантою в кінці.

Маєте дії — невеличкий поміщицький хутір на Україні, дійові особи — спільні для всіх оповідань: запальний і непрактичний батько — пострах дітей, справедливість і ніжність — мати, діти: лялькувати й делікатна Злотка, бреухха-фантастка Марка, лицарський маленький Ростик; менше окреслені інші діти: Цвітка, Ів, Слав, Юр. Але навіть епізодичні постаті — перед очима, як живі: втілення злої тверезості ключниця Уліта, німець-кахляр фон Кравзе... Кожний має свою атмосферу, свій запах. Усі разом, угресь хутір — пахне материнками, квітами, що ростуть тільки там, де минало дитинство. А самі материнки, вони пахнуть чим? Маминою хутрянкою. Так твориться настрій. Ліричний і теплий. Перші стики чистих душ з жорстоким світом. Жорстоким, але й чудесним. Перші відкриття: який цей світ великий — ідеш, ідеш, і кінця нема, навіть, як по-за сад вийти; яка велика сила людянності і любові! Перші розчарування — і постання перших легенд. Про відвагу, лицарство і про безсмертність несправедливо покривдженіх.

Фраза оповідань — жива і бистра, часом зовою ніби не писана, а чута («Аж доночі пояснював усе Любочці, яка ні та й ні зрозуміти два рази два»). Вона якраз на межі між дитячою і дорослою, сказати б так. Зрідка вона стає занадто дорослою (початок «Ма-

ки...), зрідка зривається в надміру інфантильність («Кітка! Сес! очима хвіть! і от на тобі — тільки хвіст стовбуrom»). Зрідка вона здається надміру розчутленою. Але ці порушення — не часті. Здебільшого фраза чітка і виразно окреслена, емоційна і з лірично-психологічним підтекстом. Оповідання стоять на межі: вони ще наче поезії — ліричністю, жіночністю, ароматом, філігранню слів; і вони вже — майже повість: точністю і дотриманістю характеристик, єдністю провідного тону і настрою. Дальший крок авторки мав би бути саме повість або роман. Можливо теж про дитинство і про Материнщину.

А коли хочете, то й не про них, а про світ. Бо те, про що в «Материнках» говориться, — це не тільки дитинство, а життя взагалі. Діти, то лицарські, то безглаздо жорстокі — з їх забавами, грами,

спалахами почуття і заздрості — хіба це не люди взагалі? І навіть історії тварин — це ж у суті речі віні конфлікти життя: історія чесних і вірних, що їх не розуміє оточення («Тор»), історія зацькованих бунтарів («Буцьо»), історія гердих і непокірних («Княжна»). І відмінність цього світу від звичайного — тільки хіба та, що тут є мама, яка завжди потішить і заспокоїть, а в світі поза Материнницею цього, як відомо, нема.

Любов до життя, до людей, до України, до свого роду, своєрідний гіркий оптимізм людини, що знає жорстокість життя і все таки вірить у нього і любить його, якесь жіночо-материнське ставлення до світу — створили книжечку чарівної ароматності і людянності. А що вона не відповідає вимогам ані тих, хто хотів би барабанно-публіцистичної літератури, ані тих, хто хотів би бездійного і беспо-

чуттевого словосплітання. — це тільки добре. Бо вона показує, як можна пронести в мистецтві запах України в найменшому, найінтимнішому.

І для нас, емігрантів, цей запах — може найдорожче в книжечці. Якщо, скажімо, Осьмачка дав нам відчути його в селянській відміні. Багряний — у робітничій, Домонітович — в інтелігентській, то Вишневецька — в панській. Це успіхи нашої літератури. І разом з тим це демонстрація того, що вся Україна, в усіх її клясах і суспільних прошарках, виришила на еміграцію, і вся вона єдина в своїх різновидах і нюансах, і любить те саме, і хоче того самого. Соборність означає єдність не тільки територіальну, а і соціальну. На тлі літературного балансу 1947 року оповідання Р. Вишневецької цінні для нас і як свідчення цієї соборності, єдності в різноманітності.

Гр. Шевчук

ХРОНІКА

ЛІТЕРАТУРНІ НОВИНИ

Андре Жід — лавреат премії Нсбеля. Як відомо, Шведська Академія приділила літературну нагороду Нсбелю за 1947 рік Андре Полеві Жідові. Нагороду призначено йому, як говориться в проголошенні Академії, «за його численні і мистецькі значущі твори, в яких він трактує питання і обставини людського життя з безстрашною любов'ю до правди і психологічною глибиною».

Народжений 21 листопада 1869 р. в старій гугенотській родині в Парижі, Жід від ранньої молодості нав'язує тісний контакт з мистецькими колами Парижу, Франції і закордону. Коло його знайомих творять Метерлінк, Гюїманс, Рене. Зустрічається він часто з Полем Валері, Марселем Прустом, Вайлдом, бере участь у славних свого часу «вітірках» Маярме.

Свою літературну діяльність він розпочинає від символізму. В пізнішій творчості через віталізм досягає класичної ясності й простоти. В численних подорожах за кордон пізнає інші духові середовища; наслідок цих засікань — книги про Гете й Достоєвського. З французьких письменників його цікавив Бодлер, якому він теж присвятив книжку. Перекладає Шекспіра, Джозефа Конрада, Рабініаната Такура,

Вота Вітмена, драматизує «Процес» Кафки тощо. Під час війни переїздить на південь Франції, а далі до Тунісу, де провадить далі працю над своїм твором «Тезей» та перекладом «Гамлета», вистава якого відбулася минулого року в Парижі. В червні 1947 р. Оксфордський Університет надає йому титул почесного доктора. В тому ж році Жід бере участь в міжнародному конгресі молоді в Мюнхені з метою дати молоді «лекцію оптимізму».

Літературний доробок Жіда становить ціла низка творів, з яких найвідоміші «Фальшивники грошей», «Імораліст», «Достоєвський», «Підземелля Ватикану» та «Пасторальна симфонія». Крім того, цікава автобіографічна повість «Умри і будь» та інші, як напр., «Тісна брама», «Школа жінок», «Роберт», «Конго» і «Чад», «Трясівина», «Ісабеля», «Савлс», «Поворот блудного сина», і інш.

Відзначення Жіда знайшло загальне визнання в усьому світі, за винятком, звичайно, СССР. Ілья Еренбург обізвав Жіда «Петеном літератури» і заявив, що замість нагороджувати, його треба притягти до відповідальнosti за те, що він під час німецької окупації не покинув Франції, а провадив далі письменницьку діяльність. Причини такого наставлення становуть ясні, коли пригадати, що після двох своїх правдивих кни-

жок про СССР Жід і тепер перевірює на виразно протикомуністичних позиціях. Уже після нагородження він на запитання кореспондента газети, чи вважає він комунізм за небезпеку, відповів рішуче: «Безперечно, це небезпека». На дальнє питання, — як боротися з комунізмом — він відповів: «Якщо мова йде про царину політики, то не я мушу відповісти. як; а якщо питання стосується до літератури, то моя особиста оборона від комунізму полягає в тому, щоб писати так, як я писав досі. Зрештою я переконаний, що здоровий глупід у Франції нарешті переможе».

Померла Рікарда Гух. 17. листопада 1947 р. у Франкфурті над Майном померла видатна німецька письменниця Рікарда Гух у віці 83 років. Рікарда Гух народилася 18 липня 1864 р. в Бравнштайзі в купецькій родині. Одна із перших жінок, які тоді відважилися студіювати, вона закінчує у 1891 р. університет з титулом доктора філософії. Після короткої учительської практики, вона пише свій перший роман «Спомини про Людольфа Юрслея молодшого», що був її великим літературним успіхом. Рікарда Гух писала в різних жанрах — від роману до лірики, на теми сучасні і історичні. Твори її пройняті гуманізмом і релігійністю. Гух належить до письменників, що в Німеччині були попу-

лярні, але за межі Німеччини їхня популярність не вийшла. Чужинцеві більшість її творів відається не надто глибокими й надто прекраснодушними. Не зважаючи на широку тематику, вони лишаються регіональними.

Крім художніх творів, Рікарда Гух пише також наукові твори, з яких найцікавіші «Розквіт романтизму», «Велика війна в Німеччині» (історія 30-річної війни), філософічні твори «Лютерова віра», «Сенс Святого Письма», «Христос, що повертається». В 1938 р. видає свої «Молодечі спомини». Смерть перешкодила їй докінчити двотомову працю-спомин про жертви німецького руху спротиву під час останньої війни.

«Доктор Фавстус» — новий роман Томаса Манна — вийшов у Стокгольмі. Після кількох творів на біблійні теми, Манн повернувся тепер до тематики сучасної Німеччини. Велика, майже 800-сторінкова книга становить собою біографію композитора Адріана Леверкюна, що жив нібито в роках 1885-1940, розказану його приятелем учителем гімназії Серенусом Цайтблъомом. В образі Леверкюна, що одному критиків нагадав Ніцше, втілено характеристичний для сучасності поворот до середньовіччя, до ірраціоналізму, до сатанинського. Недурно Леверкюн укладає договір з чортом, а діялот між ними становить центр книги. Скупі згадки про трагічну долю Німеччини в роках 1943-1945 (коли Цайтблъом нібито пише свій твір) показують крах цього демонічного світогляду. Крім того, свое ставлення до подій і поглядів Манн виявляє за допомогою іронії, яка проймає всю книгу, не перешкоджаючи її бути глибоко трагічною. Проф. Вальтер Беренсон (Стокгольм) відзначає, що книга Томаса Манна має світове значення, але в своїй суті, в глибині відчуття німецької музики, німецької релігійності, в майстерності стилізації німецької мови Лютерових часів лишається типово німецькою книгою; а Бруно Вернер на вітвуває її за неперекладну.

Англійський детективний роман сучасності широко відомий світові завдяки творам Грегема Гріна і Еріка Емблера. Але в самій Англії найпопулярніші романи Агати Крісті. Її перша книга вийшла 1920 року під назвою «Тасмична подія коло Стайлзу», і з того часу письменниця має безперервний успіх і найбільші наклади. Як вона сама висловилася, жартуючи, жадна жінка в світі від часів Люкреції Борджіа не мала таких прибутків від убивств, як вона. Свідченням того, як позитивно сценічністю в Англії детективний роман, може бути недавнє висловлення лорда — верховного судді Г'юарта оф Бері: «Детективний роман — в протилежність злочинницькому — може процвітати

тільки в таїй країні, де симпатії читача на боці права й порядку».

Річардові Гіллери — мало відомій у нас постаті, присвячені цікаві матеріали в журналі «Меркур», ч. 5. Гіллери народився 1919 р., вчився в Оксфорді, з початком війни був покликаний до повітряної флоти, був 1940 р. підстреляний у битві над Англією і, тяжко обгорілий, пролежав довгі місяці в шпиталі. Тут він написав книгу «Останній ворог». Вийшовши зі шпиталю, він, хоч був визнаний непридатним, повернувся до авіації і загинув під час вправ у січні 1943 р. Його обувглене тіло було за його бажанням спалене і попіл розвіянний у морі. Артур Кестлер у статті про нього називає його тричі спаленим.

У постаті Гіллери Кестлер вбачає типового представника «втраченого покоління», яке вміло поєднувати скрайній пессимізм і містичизм з тверезою і геройчною рішучістю. Вони жили за визначенням самого Гіллери «в час, коли вважалося тривіальним любити батьківщину, застарілим — любити Бога, сентиментальним — любити людство». Вони були невірниками, які шукали віри, хрестоносцями, що не мали хреста, а тільки хотіли його мати.

З другого боку, Гіллери був передвістям, на думку того ж Кестлера, нового типу письменника, який приходить у літературу не з слівесних студій, а з діяльності літуна, революціонера, авантурника, аматора небезпек і приносить у свою творчість гостре око і світосприймання професіонала, людини діла. До цього ж типу належать такі письменники, як Сент-Екзюпері, Сільйоне, Гемінгвей, Мальро, Істраті.

*

ОБРАЗОВОРЧЕ МИСТЕЦТВО УКРАЇНСЬКА МИСТЕЦЬКА ВИСТАВКА В РЕГЕНСБУРЗІ

Виставка, організована у таборі в Регенсбурзі в грудні 1947 року мистецькими силами табору, різноманітно та гідно презентувала українське модерне мистецтво. Добре виданий каталог виставки з текстами українською, англійською і німецькою мовами, що налічує 52 сторінки і 25 репродукцій. Добір праць досить стараний, тільки приміщення хоч непогане, але зовсім недостатнє, так що довелося експонати-образи давати тісно і нерівномірно, і це позначилося на загальному враженні.

Хоч мистці походять з різних українських земель, великої різниці у мистецьких напрямах і наставленні мистців не помітно. Деякі індивідуальні спрямовання яскраво відбивають українське світосприймання та українську школу мальства.

І це може найцінніше, що характеризує регенсбурзьку виставку.

В цьому сильне, незабутнє враження справляє творчість **Михайла Мороза**, що виставив 25 олійних праць. Його сфера — краєвид, але майстерно виконаний також портрет (дружини). Це вдумливий мистець красвиду, що прекрасно відчуває не тільки барву і форму, але розуміє і переживає усі таємниці природи в її стихійній, титанічній силі. Особливо тонко він сприймає величний краєвид Карпат з усім багатством настроїв, форм, барв і тонацій. Манера кольорування, безсумнівно, походить зі школи О. Новаківського, але у М. Мороза барвна скала своєрідна, почертнuta з українського народного мистецтва, з глибокими гарячо-землистими кольорами та ніжними відтінками. Симфонія кольорів доведена мистцем до особливої звучності у прекрасному карпатському мотиві — потічку (здесь Черемош), де в бурхливій свіжій воді бачимо незрівнянну гру сильних барв і відтінків. Навіть баварський краєвид («Жито», «Літо») мистець передає через горнило української вдачі та надає твердим і холодним Альпам української м'якості та української поезії. Найбільша заслуга мистця, що він знайшов українські стилістичні особливості кольористики і тонації. Треба пошкодувати, що в «Українському мистецтві» (Мюнхен 1947, ч. 1) репродуковано у трибарвному друку не згаданий «Черемош» чи іншу більшу працю М. Мороза, а менший шкіц.

Інші шукання у другого кольориста **Степана Лупика**, що виставив 38 олійних картин, теж переважно краєвидів, в яких важливу роль відіграють архітектурні мотиви і фрагменти. Мистець вищукує загальні маси і синтетичні форми. Любить контракти світлотіні, але не розгублюється у півтонах і кольорах. Його форми і барви суцільні і монументальні, тому панує статичність і деяка суворість композиції. В цьому розумінні найкраща річ »В замковому парку Нойбоєрн«, де контрастові барви доведені до особливої звучності, не втрачаючи ціlosti і гармонії.

Коли говорити про український стиль у модерному трактуванні, то треба передусім спинистися на творах визначної артистки **Михайлини Стефанович**. Вона належить до плеяди тих сміливих новаторів, що нав'язують до української школи старокняжої доби, коли витворився осібний стиль на ґрунті візантійських і романських впливів. Ця течія в останні три десятиліття позначилася в архітектурі, мальарстві і графіці у Києві, Львові і за кордоном, а по-мітним репрезентантам її був Петро Холодний Старший. На виставці є і старші графічні праці М. Стефанович, які виконувалися

ще під безпосереднім керівництвом П. Холодного («Віля криниці», «Апокриф»). Але більшість експонатів це уже самостійні шукання — сміливі й оригінальні. Інтересні не тільки тематикою, концепціями і поданням, але та-кож технікою (темпера, аквареля), графічним трактуванням, рисунковою манерою і барвописом. Усе тут стилістично витримане та упорядковане, для чого не бракувало у мистця дотепності, фантазії та тонкості. Не дивниця, що при експериментальності не всі речі однакового рівня. Більшою мірою романський стиль мініятур позначився в «Ізольді»; чудові речі, з погляду композиції, стилизовані та «Іродіяд». Аквареля «Спляча царівна» цікава своєю композицією. Мистець не дотримується тут т. зв. закону «постійності місяця і часу» і віддає різні часом і місцем події в одному образі. В інших композиціях може надто акцентуватися орнаментальність і неспокій краєвидних мотивів. Яка шкода, що в каталогі виставки нема жадної репродукції з цінних праць М. Стефанович!

Свій характер творчості і маллярську манеру має **Михайло Бабій**, один з чільних організаторів виставки і мистецького життя в Регенсбурзі. Він працює в портреті і краєвиді олійною технікою. Суцільний характер має його автопортрет, витриманий у суворих, спокійних тонах та виконаний виробленою технікою. Дуже вдала студія акту «Пробудження», з

прекрасною пластикою і кольористичною тонацією привабливого жіночого тіла. У красвидах є сила та експресія виразу, з дещо суворими тонами та неспокійною вибраністю повітря. Гарні його проекти килимів з добре дотриманою стилістичною цілістю, орнаментальними мотивами і прекрасною кольористикою народного характеру.

Більш реалістичного напрямку, аж до меж натуралізму, праці Олександра Бистрякова, Андрія Кучера, Леонтія Тимошенка, М. Дзинди і П. Капщученка. З цього погляду портрет у виконанні **О. Бистрякова**, мабуть, вловив задовольнив американського старшину, а його українські краєвиди так само, як і »Мертвa натура« **Л. Тимошенка** — любителів вишневих садків і свіжих квітів. А втім **Л. Тимошенко** більш імпресіоністичний, навіть пуантеліст Краща різьба **М. Дзинди** »Амур і Псіхея«, цікава розв'язанням проблеми пластики повислої в по-вітрі постаті. Праці **П. Капщученка** не рівної вартості. Краща »Студія голови« — не претенсійна річ, з прекрасною моделяцією і передачею психологічних особливостей портретованого.

Один з кращих акварелістів на виставці, безсумнівно, **Леонід Папара**. В його краєвидах бачимо прекрасне відчуття площ, тонів і повітряної перспективи. Кладе він фарби упевнено, на місце, і вони завжди мають чисто акварельну свіжість.

Антін Малюца різноманітний у своїх мистецьких заінтересованнях — краєвидах, символічних композиціях (»Мандрівка в темряві«), графіці, проектах ужиткового (промислового) мистецтва (різьба по дереву, килими), збрізках вишивок тощо. Все таки найбільше його цікавлять архітектурні зарисовки. В цих останніх відчувається різна манера і різноманітний підхід. Трапляються недотягнення в архітектурних формах і перспективних скороченнях. Та це і не дивниця, бо для архітектурних мотивів потрібне досконале знання архітектурних форм і конструкцій.

З графічних праць звертають на себе увагу експонати **Мирона Білінського**. Сильна також його річ в акварелі »Верби», що віддає велич старих дерев. Його обкладинка, проекти поштових марок для табору і плякат концертута Ж говорять про вправного і талановитого графіка. Треба тільки побажати дещо більшого стилістичного спрямовання в дусі української графіки, що має у нас велику культуру старих і новіших часів. Те саме можна сказати і про проект розпису церкви у виконанні **Аркадія Добрянського**, де помітні також перспективні хиби.

B. K-o

Andri Matic

АвтоПортнер

ВИСТАВКА ФРАНЦУЗЬКОЇ ГРАФІКИ

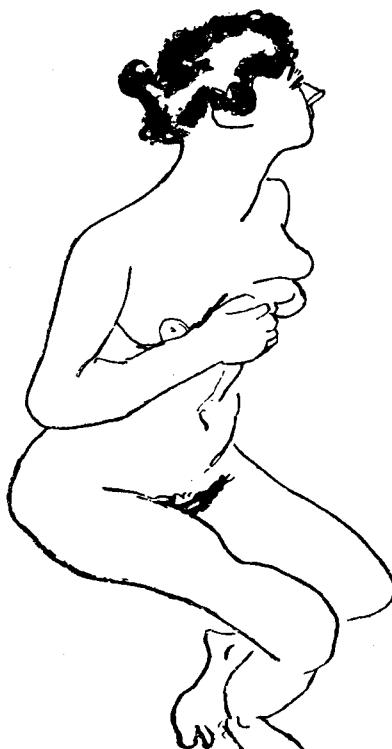
Ця скромна виставка — друга з циклу »100 років французької графіки«, що його підготував сальон Гавс у Мюнхені. Перша виставка обіймала час від Коро до Льотрека, теперішня, що триватиме до початку березня ц. р., обіймає час від Льотрека до Пікассо. На початок березня сальон Гавс готов виставку модерної німецької графіки. Крім того, сальон готов ширшу виставку французької мистецької книги.

Теперішня виставка французької графіки від Льотрека до Пікассо має речі здебільшого випадкові. Можна бачити там оригінали Льотрекових плякатів, перших плякатів у Європі, що тепер такою повінню поширені, кілька його экспресивних, барвних літографій. Показані тут літографії Матісса, Пікассо, Боннара, дереворити Маяоля і конструктивістичні гравії Леже. У виставці подано досить багато імен, показані різні графічні техніки, і це дозволяє бодай у головних рисах зорієнтуватись у напрямках дуже творчої і багатої на експеримент французької графіки цього часу.

E

ВИСТАВКА ФРАНЦУЗЬКОЇ КНИГИ

В приміщенні французької бібліотеки в Мюнхені, відбулася виставка французької книги. Виставка не охоплювала всіх французьких книжкових видань, не було там зразків сутомистецьких публікацій. Завданням виставки, як можна було зорієнтуватися, було показати лише друкарські можливості

Анри Матис Акт
з виставки в салоні Гавс — Мюнхен

сті і напрями, якими йде сьогодніша французька книжкова продукція.

На 80 показаних зразках розкішно і витратно виданих книжок глядач міг виробити собі погляд на стан французької книги тепер. Легкість, свіжість, надзвичайна і вишукана винахідливість промовлюють із кожної виставленої книжки і виказують велику культуру і любов друкаря, ілюстратора і видавця, а, мабуть, і покупця у сьогоднішній Франції до гарної книги. Книжки видані на гарному, вираному папері, розкішно і дбайливо ув'язані. Але водночас майже з кожної показаної книги бринить і якийсь дисонанс близкого, але до кінця «не доношено-го» задуму. Як взагалі у французькому модерному мистецтві, і в цій ділянці домінует експеримент, що часто порушує рівновагу і класичний спокій завершеності форм. Часті мішання різних типів письма в одному виданні, спроби друкувати збірки поезій на барвному папері (як це показано на кількох зразках) лишаться тільки більш — чи менш цікавим експериментом. Ужиття ксилографії у одному з видань на репродуктування вільних, виконаних пензлем і розводненим тушем ілюстрацій (намагання дереворитом імітувати ефекти чужої дереворитової техніки) не вдається сьогодні надто щасливим задумом. Перед відкриттям цинкографічного способу репродуктувати ксилографія була конечністю і сяк-так виправдана. Сьогодні анахронічний дереворит, що втратив свою перевісну функціональність і став сальсоновим мистецтвом, можна ще вважати сяк-

так удалим поворотом до первісного виразу у графічному мистецтві; але ксилографія як засіб передувати мальські ефекти виглядає не тільки анахронізмом, але і виявляє не досить укриту тенденцію бути оригінальним за всяку ціну.

Дуже поважно виглядає невеличке видання (що його продажна ціна зазначена 4.950 марок без відсотка для продавця!) »Дафніса і Хлої« Льонгуса з ілюстраціями-дереворитами найбільшого, недавно померлого, французького скульптора Майоля. Це ще питання, чи своїми ілюстраціями Майоль віддав характер античної пастушої ідії, чи своїми дереворитами не зайшов у середньосвітній примітив. Але склад і гармонія в цьому виданні між ілюстратором і друкарем роблять цю невеличку книжку найкращою на виставці. Є ще й інші цікаві видання, на яких слід було б зупинитися, хочби Овідієві »Елегії« з ілюстраціями Родена, видання з ілюстраціями Бурделя чи Ван Донгена.

Не слід недобачувати великої уваги, яку присвячують книзі в сучасній Франції, а тим більше ці уваги не висловлені з погляду оформлення еміграційної української книги, що в великий більшості аж надто провінційне і примітивне. Це тільки констатація переваги експерименту в новій французькій книзі. Може і заради цього експерименту відвідини цієї виставки могли бути для зацікавлених повчальними.

Г.

Оскар Кокошка, один з провідних майстрів німецького експресіонізму, що тепер перебуває в Лондоні як емігрант, висловився в інтерв'ю про завдання сучасного мистеця. »Мистець, — сказав він, — це не просто мальяр прикрас. Ми не повинні бути паразитами, як це нерідко бувало з мистцями минулого. Мистецтво повинен іти в народ, казжує росіяни. Дуже добре, але він не повинен при цьому стати слугою бюрократів«. Кокошка з задоволенням відзначив, що до нього звертається багато молодих мальярів, які задихаються в сучасній масовій продукції.

Виставка польської графіки відбулася в Берліні. Критика особливо виділяє праці Леона Вичулковського, характеризуючи їх як імпресіоністичні.

Нефретета в Німеччині. Не зважаючи на вимоги єгипетського уряду, славнозвісне

погруддя Нефретети лишається й далі в вісбаденському музеї. Постановою американського військового уряду в Німеччині бюст Нефретети перебуватиме в Німеччині, доки майбутній німецький уряд не вирішить, чи німецько-єгипетський договір у цій спріз, укладений незадовго перед війною, буде ним визнаний чи ні.

*

ТЕАТР і МУЗИКА

ДВІ ВИСТАВИ В ТЕАТРІ В. БЛАВАЦЬКОГО

П'ессо Джованіколо Форцаної «Подув вітру» акторський ансамблі під орудою В. Блавацького розпочав театральний сезон 1947-48 р. Доволі популярний поза батьківщиною твір обдарованого італійського драматурга показано в своєрідній українській версії комедійно-елегійного тону з приемними креаціями В. Блавацького й Е. Шашаровської в головних ролях (Емануеле Ріатері й Анджеліна). В інших ролях, на жаль, епізодичних або текстово звужених, блиснули: високоталановита Н. Горленко, Б. Паздрій, Є. Курило, Є. Дичківна, В. Королик, В. Шашаровський, М. Мельник, О. Данилко, О. Карп'як, В. Карп'як і інші. Не відбігаючи від пересічного стандарту технічно добре зроблених розважальних західноєвропейських п'ес, »Подув вітру« (поруч інших творів того ж автора: детиної ренесансової комедіїки »Фльорентійський брокат«, комедії з італійського середньовіччя »Джанні Скіккі« й ін.), поглибив свою не завжди рівну мистецько-формальну якість натяком на позитивну, розуміється, сугубо спрощену євангельчу проблемність. В. Блавацький з успіхом розкрив гуманістичні тенденції п'еси, зокрема в своїй ролі, влучно поєднуючи іронічність з мелянхолійністю, даючи в цілому мильй, поетичний образ. Крім перекладу В. Софроонова, не вільного від провінціалізмів і, мабуть, не синхронічного з текстом, »слов'янського«, дещо зайлуватого темпу гри, в цілому вистава бездоганна. Деякі моменти (карт. II. — в суді, карт. III. — біля пам'ятника Челліні, V. — суперечка квартирантів) належать до капітальніших здобутків театру В. Блавацького.

Якщо постава »Подуву вітру« на українській сцені принципово не зикликає ніяких застережень, як ланка в знайомленні глядача з сучасною скіццентальнюю, зокрема романською драматургією, то постава кримінальної п'еси А. Іверса »Паркова 13« може вважатись наскрізь спірною. Дуже шкода, що театр В. Блавацького замість того, щоб сгнати по високорівневі кримінально-психологічні або кримінально-метафізичні п'еси найно-

Михайліо Мороз

Моя дружина

вішого європейського репертуару (хоч би Пріслі, Гемілтона, Могема ін.) або замість того, щоб відновити котрусь із п'ес цього типу, успішно ставлених ще перед війною в Західній Україні театрами «Заграва», ім. Тобілевича й ін. (напр. «Святе полум'я», «Процес М. Деген» і ін.), завдав собі труду вивести цей типовий кримінальний «кіч» сумнівної вартості, позбавлений будь-якого цікавішого задуму автора й глибше внутрішньої лінії. Як стандартна розважально-інтригуюча п'еса з 2-3 добрими ролями, «Паркова 13» матиме успіх у масового глядача, але навіть настанова на синтетичність репертуару, якою примушений керуватись наш авангардний театр, не вправдus либонь плекання цього роду «кічу» на українській еміграційній сцені.

Якщо йдеться про саму поставу, то В. Блавацький виявив себе ще раз майстерним (і чи не найкращим тепер) поставником західної п'еси «сальоново-конверсаційного» типу. І його режисура й мистецькі можливості акторів видатно переростили убогість самого твору. В ролі Елькена, «інтелектуаліста-убивника» В. Блавацький, відмовляючись від стереотипного демонізму, зв'язаного зі штампом такого персонажу, створив тонку й пerekонливу сильвету. Б. Паздрій в ролі веселого злодія й В. Шашаровський (поліційний інспектор) мали коронні ролі; перший — елегантно й свіжо розважав публіку, другий, перемагаючи обмеженість тексту, спробував накреслити образ психологічно лезний і не позбавлений внутрішньої сили. Несподівано блискнув у ролі актора

Нордав В. Королик, створюючи кількома мазками цікаву й наскрізь не штампову маску. В. Левицька, О. Карп'як, Є. Курило, Р. Василенко гармонійно доповнювали ансамбль. В цілості дуже рівний спектакль, що був переглядом творчих сил і можливостей професійних членів акторського ансамблю В. Блавацького.

Оформляв «Паркову 13» і «Подув вітру» молодий, високообдарований мистець-декоратор В. Клех. На жаль, сливе натуралістична лінія, якою він пішов в обох п'есах (а іншої, в зв'язку з лінією «психологізму», взятою режисером, важко було б домагатись), затмарила його нахил до експериментування, не раз успішно демонстрованого в його оформленнях до постав новоульмівського театру «Розвага». Переклад не вільний від важкуватостей, спричинених русифікаціями, польонізмами й германізмами.

Ці дві «проходінні» п'еси, опрацьовані театром у дуже невідрадному періоді його бездомного скитання, бувши водночас доброю студією й прогляненням мистецької озброєності, показали, що зокрема в галузі постав західного репертуару, театр В. Блавацького цілком дозвір до повноцінних п'ес нової форми і глибокого змісту. Показу цих п'ес чекаємо.

Ю. Косач

«Мухи» Ж. П. Сартра, поставлені на дюссельдорфській сцені одним з найвидоміших режисерів сучасної Німеччини Густавом Грюндгенсом, викликали велике зацікавлення в усій Німеччині. Грюндгенс заявив у інтерв'ю з приводу п'еси: «Я не можу зрозуміти, чому Сартра називають нігілістом. В жадному рядку «Мух» не можна знайти підстави для цього неповажного твердження. Люди мають змогу вибирати між свободою і зв'язаністю. Через усі міркування й висловлення Ореста просвідним мотивом проходить спречання між чужим законом і власним рішенням».

В іншому інтерв'ю Грюндгенс висловився про загальне становище сучасного німецького театру. На запитання, чому він покинув Берлін, він відповів: «У Берліні беруть театр занадто поважно. Тамтешня критика стріляє з гармат по горобцях». Грюндгенс висловив своє задоволення з того, що досі німці не мають п'ес з суто сучасною тематикою, бо це були б тільки конъюнктурні витвори. На кінець режисер сказав: «Звичайно, сцена мусить бути моральним закладом, але вона мусить і просто приносити людям радість».

«Родинне свято» Т. С. Еліота — одна з численних сучасних драм на сюжет «Орестеї» (як і «Мухи» Сартра) — пройшла в Лондоні 250 разів. Хоч дію й перенесено в

«Подув вітру» Дж. Фордано — Сцена з 6 картини: Е. Шашаровська, Н. Горленко, Е. Лицківна, О. Карп'як, М. Мельник.

сучасні обставини, але наявність хору і різьблений вірш, яким написана драма, наближають твір до його античного первовзору. З другого боку, однаке, критика відзначає надзвичайну чіткість мови, яка оперує передусім поняттями, не втрачаючи при цьому своєї поетичності.

Після показу Сталіна на сцені соцієтська драматургія має нові «успіхи» в оголошенні театру. В новій п'есі російського драматурга Н. Вірти серед дійових осіб є, крім Сталіна, Рузвелт, Черчіл і генерал Павлюс. П'еса звуться «Великі дні».

Однаке величним театральним днем жадна советська п'еса за кордоном СССР стати не може. Недавно в Гіссені відбулася прем'єра п'еси А. Арбузова «Таня». З цього приводу «Касселер Цайтунг» пише: «Після «Неспокійної старості» і «Російського питання», показаних у східній зоні, доводиться відзначити: всі три твори і їх вистави приводять до висновку, що мова сучасних росіян примітивна, а їх мислення позбавлене проблематики. Події просто накопичуються, як у калейдоскопі, а слова натромаджуються так, що не можуть надихнути або захопити жадного звіклого до театру глядача. Ці російські п'еси пишуться, щоб зайняти вільний час російського пролетаріату. Вони показують обсяг думки на сході».

Паризький балет. Перед війною балет у Парижі характеризували найбільше Іда Рубінштейн і Серж Ліфар. Терпке мистецтво Іди Рубінштейн знайшло свій апогей у поставі «Жанни д'Арк на вогнищі» Онеггера. Ліфар культивував балет оперового стилю. Після війни обидва ці корифеї з різних причин перестали виступати. На перший плян висунувся «Балет Елізейських полів» під проводом Роляна Пті. Свою працю цей колектив почав виставою «Штукарів» Бориса Кохна і Анрі Соге, твору, що темою і настроєм нагадує фільм М. Карне «Діти раю». Групка мізерних штукарів зупиняється на перехресті, показує свої нумери і, не діставши жад-

«Подув вітру» Дж. Фордано — В. Блавацький у ролі Рігатьєрі

ного су, заражено рушає в дальшу путь — ось увесь сюжет балету. Успіх балету був однаке величезний, кожний піддавався тому настрою мелянхолії, який сповідав особливо останні сцени вистави.

Після того трупа виставила «Грача» Стравинського, «Наречену діявола» за мелодіями Паганіні, «Кохання Юлітера» Жака Ібера і «Юнак і смерть» на сюжет Кокто і музику Баха. Ця остання вистава викликала великий скандал сміливістю використання музики і оригінальністю танцю. Цьогорічний сезон почався після дуже успішних виступів трупи в Швейцарії, Бельгії, Англії і США виставою «Дівертисменту» на мелодії Гретрі, яка знаменує шукання оновлення балету у французькій старовині.

КІНО

ФІЛЬМОВИЙ БАЛЯНС 1947 Р.

Не зважаючи на матеріальні і фінансові труднощі післявоенного часу, фільмсва продукція 1947 р. виказала велике пожвавлення. Чотири фільмові фестивалі: в Брюсселі, Льокарно, Венеції й Каннах дали перегляд фільмової продукції світу та фільмових досягнень за останній рік.

На фестивалі в Брюсселі нагороду за найкращий сценарій відзначено американський фільм «Найкращі роки нашого життя», а нагороду за найкращий кольоровий фільм знову ж американський рисунковий фільм «Котячий концерт». Головну нагороду здобув французький фільм Рене Клер «Мовчанка золото» в конкурсі з італійським фільмом Люїджі Цампа «Жити в мірі», який, поза конкурсом, здобув нагороду Міжнародного католицького фільмового бюро. За найкращі знятки нагороду приділено мехіканському фільмові «Залюблени», а найкращим актором визнано Жерарха Філіппа у фільмі Кльода Отан-Ляра «Чорт в тілі», що викликав обурення моралістів, але знайшов гарячого оборонця в особі Жана Кокто та фільмових фахівців в Брюсселі.

На фестивалі в Льокарно конкурентами були знову «Жити в мірі» і «Мовчанка золото». І тут найкращим фільмом визнано знову ж французький. Найкращими акторами визнано Дженніфер Джонса в «Cluny Brown» і Мішелля Сімон в «Не винний».

На VIII міжнародному «Б'єннале» у Венеції велику міжнародну нагороду сдержав чеський фільм Стекліна «Сирена». Міжнародну нагороду за новаторство в розвит-

ку кінематографії одержав мехіканський фільм «Перлина» і американський «Син за гроши» Ганса Ріктера. Найкращим режисером визнано Жоржа Анрі Клюзо (Франція) за фільм «Берег золотарів». За оригінальну тематику відзначено сценариста советського фільму «Весна» Г. Александрова. За найкращу гру відзначено Анну Манані (героїнню фільму «Рим — відкрите місто») у фільмі «Шановна. Анджеліна» і П'єра Френе за «Месе Сенсен». За найкращі знятки нагороду одержав знову мехіканський фільм «Перлина». Нагороду за кіномузичу дістав Е. Ф. Буріян (за музичне оформлення «Сирени»). Міжнародну нагороду т. зв. «Президії Ради Міністрів» надано найкращому італійському фільмові «Трагічні лови».

Другий Міжнародний фестиваль в Каннах втратив дещо на значенні через попередні фестивалі. Участь у ньому взяло 11 народів. Жюрі з 21 особи розподілило 6 нагород за фільми таких груп:

- 1) Психологічно-любовні: «Антуан і Антуанетта» Жака Бекера (Франція).
- 2) Пригодницькі: «Прокляті» Рене Клемена (Франція).
- 3) Рисунково-трюкові: «Дамбо — летючий слон» Волта Діснея (кольоровий) (США).
- 4) Музичні комедії: «Ziegfeld Follies» Вінсента Мінеллі (кольоровий) (США).
- 5) Соціальні теми: «Перехресний вогонь» Едварда Дмитрика (США).
- 6) Короткометражні і документарні: «Повінь» (Польща).

* * *

В результаті фільмових фестивалів 1947 р. можна ствердити беззаперечні успіхи французів: артисти і режисерів. Нагороди за найкращу гру здобули французькі актори на всіх 4-х фестивалях. Одночасно цікавий факт, що режисери нагороджених французьких фільмів належать (за винятком Рене Клер і Анрі Декуана) до післявоенної режисерської генерації, яка репрезентує нову французьку «реалістичну» школу кіномистецтва.

КІТАЙСЬКИЙ ФІЛЬМ

Пануванню американського фільму в Китаї фактично поклала край китайсько-японська війна через труднощі в довозі голлівудських фільмів. Це було причиною, що Китай був примушений розпочати свою власну фільмову продукцію. Однак, через високі витрати ця акція зазнала неуспіху і після закінчення війни американські фільми знову почали масово опановувати китайські кінотеатри.

Все ж таки раз розпочата акція не зупинилася зовсім, і в останньому році в Китаї помітно нове, посилене зацікавлення національним фільмом. Постало кільканадцять фільмових товариств, багато акторів, режисерів та авторів переключились на фільмову роботу.

В 1947 р. молода китайська фільмова промисловість досягла дозволі помітних успіхів, в чому вона багато навчилась від Голлівуду. Деякі нові фільми, як напр. «8 тисяч лі під хмарами й місяцем» потверджують поступ китайської кінематографії і мають заслужений успіх.

«Наполеон на острові св. Олени» називатиметься новий англійський фільм. Його перші картини накручено ще 1939 р. на острові св. Олени, останні будуть накручувані біля Ніцци. Фільм двомовний: французько-англійський.

Бенъяміно Джілі співатиме в таких нових фільмах: «Я співаю, але тихо», «Люблю тебе», «Ах, я облудно». Після фільмування Джілі вийде на 4-річне турне по Америці.

Тео Лінген режисерує новий музичний фільм «Віденські мелодії». Головні ролі в фільмі грають Ельфі Маєргофер, Йоганнес Гестерс, Гедвіг Бляйтброй, Рудольф Брікс.

«Три мушкетери» — фільм за відомим романом Ал. Дюма накручуватиме в цьому році виробництво Метро-Голдвін-Маєр.

«Вендетта» (Помста) — називається фільм, що над ним працює вже 4-ий режисер. Перший почав Пресон Струдж, після нього продовжив Макс Офульє, далі пробував їй Стюарт Гайлслер — але жаден не задоволив вповні Говарда Юджса, що написав сценарій цього фільму на основі повісті А. Дюма. (Юджс є конструктором літаків). — Тепер пробує викінчити цей фільм Мельхіор Феррер.

Франк Капра після демобілізації з війська закінчує останні праці над накручуванням фільму «Штати Унії». Капра переробив цей фільм з театральної вистави — політичної сатири, що мала великий успіх на Бродвеї. Головну роль грає Спенсер Трейсі. Цей фільм «виборчий» і з'явиться вже найближчими днями, під час виборчої кампанії президента США. В цьому фільмі порушується низка актуальних американських питань: ставлення до СССР, справа закону Теста-Гервея, зменшення прибуткового податку тощо. Крім Спенсера Трейсі участь у фільмі беруть також Кльодета Кольбер, Адольф Менжу і Люїс Стонз.

мор.

В найближчих числах „Арки“ будуть надруковані:

оповідання, драми: М. Арляна, П. Балея, Є. Гарана, В. Домонтовича, Д. Гуменної, А. Жіда, Ів. Кернищкою, Л. Коваленко, В. Кольбенгофа, Ю. Косача, І. Костецькою, В. Лесича, Л. Лимана, С. Могема, В. Паїла, У. Самчука, О. Смотрича, Гл. Східного, Ю. Тиса і інш.

поезії: В. Барки, О. Веретенченка, М. Зерова, О. Зуєвського, П. Карпенка-Криниці, В. Лесича, Л. Лимана, О. Лятуринської, В. Назора, М. Ореста, Т. Осьмачки, Л. Полтави, І. Роговської, В. Свідзінського, Я. Славутича, М. Танка, Г. Черінь та інш.

сатати, спогади, огляди: Л. Білецького, В. Блавацького, І. Винанця, В. Гаєвського, С. Гординською, П. Зайцева, В. Кивелюка, Ю. Корибути, Івана К-ого, Ю. Косача, В. Кримського, Б. Крупницького, В. Ласовського, З. Лиська, Є. М., Ол. Олоблича, Є. Оленською, Б. Подоляка, Яр. Рудницького, В. Січинського, Ф. Степуна, Дм. Чижевського, Ю. Шереха і інш.

Ілюстрації близчих чисел будуть присвячені в головному творчості Ю. Нарбута, українському дереворитові XVII ст., творчості В. ван Гога, творчості С. Борачка і інш.

Передплатна на рік	65 НМ (в інших краях 5,— \$)
на півроку	35 НМ — “— 3,— \$)
на 3 місяці	18 НМ — “— 1,50 \$)

*Замовляти: Видавництво «Українська Трибуна»
Мюнхен, Фюріхштрассе 53/II*

ВИПРАВЛЕННЯ

Поезії, наведені в »Арці«, ч. 4 на ст. 32, належать Ганні Черінь.

В »Арці« ч. 5. в добірці білоруських поезій вірш «Тріолет» належить М. Багдановичеві; назуву другого вірша М. Багдановича треба читати »Водяник«.

В »Арці« ч. 6 на ст. 11 під ілюстрацією має бути підпис: Кость Буро-вий; на ст. 12 під ілюстрацією має бути підпис: »Едвард Стриха. Фантастичний портрет роботи майярки Іванової, що мав бути доданий до збірки »Пародези«.

На ст. 37, 6 р. знизу треба читати: »Повинні ви гній вивергнути із ран«.

Це число »Арки« з технічних причин виходить з запізненням і з меншим числом ілюстрацій.

Ціна 6 НМ.

